

INTERNATIONALE BAUAUSSTELLUNG

context project innovatie

ALEX LETTEBOER

master city developer 8 351989

Alex Letteboer

Internationale Bauausstellung

context, project, innovatie

afstudeeronderzoek:
Master City Developer

Erasmus Universiteit Rotterdam
Technische Universiteit Delft
Stadsontwikkeling Gemeente Rotterdam

mcd 8 351989
ir. Alexander Karel Letteboer
Begeleider: drs. Erik Braun
01 08 2012

Inleiding

In de Master City Developer opleiding komt het proces van gebiedsontwikkeling in al zijn facetten aan de orde. Als architect ben ik slechts in een uitvoerende rol betrokken bij het ontwikkelingsproces. Voor mij was de opleiding dan ook een exploratie van onbekend terrein, waarin mijn fascinatie voor de stad, uitvoerig en vanuit meerdere perspectieven werd behandeld. Op de achtergrond van deze perspectieven, rees de vraag die mij al langer bezighoudt: in hoeverre hebben mensen invloed op de ontwikkeling van hun leefomgeving: van de steden, stedelijke agglomeraties en dorpen waarin zij wonen? Gebeurt dit in een weloverwogen proces, waarin vanuit planologisch schaalniveau de ruimtelijke ordening steeds fijner scherp wordt gesteld en uiteindelijk, via allerlei schalen van planvorming, belandt bij het architectonisch schaalniveau? Of is dit een te modelmatig ideaalbeeld van de ontstaansgeschiedenis van de stad? Wij hebben immers weinig grip op de processen die onze leefomgeving vormen; ze zijn het resultaat van generaties bouwen en verbouwen aan de stad. De twee uitersten die hierboven beschreven worden, zijn allebei deels waar, de werkelijkheid van de ontstaansgeschiedenis van de stad zal ergens in het midden liggen, maar is onmiskenbaar complex.

De stad is in de afgelopen honderdvijftig jaar geëxplodeerd en uit haar voegen gebarsten. De paradox is, dat ondanks de steeds geavanceerdere methodes van planning en bouwen, die wij inmiddels tot onze beschikking hebben, wij minder grip hebben op de ontwikkeling van de stad. Van bovenaf gezien lijkt de stad steeds meer op een 'organisme' dat met eigen wetmatigheden zich over de planeet uitbreid. De stad, wordt dan ook wel omschreven als een zich zelf organiserend ecosysteem. (Marshall, 2009)

De stad ontstaat uit een complexe stapeling en vervlechting van sociaalmaatschappelijke processen, vormt continu nieuwe epicentra van ontwikkeling en zones van verval en aftakeling. De werking van deze processen, is een fascinerend onderwerp, dat alleen vanuit een interdisciplinaire benadering kan worden omschreven. Een benadering die overigens in de MCD-opleiding veel ruimte krijgt. Grip krijgen op deze ontwikkelingen is niet eenvoudig. De stad transformeert in horten en stoten, en is continu in transitie. De paden waarlangs deze transformaties zich voltrekken, zijn grillig en onvoorspelbaar, maar kennen wel een aantal ijkpunten waarin nieuwe technologieën worden ontwikkeld, nieuwe visies op de stad worden ontvouwd en nieuwe processen in gang worden gezet. Met dergelijke erupties van stedelijke ontwikkeling proberen wij de fysieke organisatievorm van onze maatschappijen, steeds opnieuw te vormen en te herdefiniëren. Dit gebeurt altijd door samenwerking van verschillende partijen: kennis, sturing, planvorming en realisatie en gebruik, vertegenwoordigen verschillende actoren.

De Internationale Bauausstellung is een dergelijk ijkpunt. IBA's komen in dit onderzoek naar voren als instrumenten van planontwikkeling, kennisvorming en transitie waarmee in Duitsland ruimtelijke/maatschappelijke crises, die een reële en fysieke oorzaak of aanleiding hadden, kunnen worden aangepakt. Soms heeft de stad een grootschalige impuls nodig die problemen weet aan te pakken, waardoor nieuwe paden van ontwikkeling en progressie kunnen worden uitgezet. De resultaten waartoe IBA's hebben geleid zijn indrukwekkend, de vraag blijft, of ze werkelijk hebben

bijgedragen aan betere stedelijke condities en of ze een levensvatbare ontwikkeling in gang hebben gezet.

In dit onderzoek wordt dieper ingegaan op een aantal maatschappelijke processen die de stad vormen en de manier waarop IBA's als planningsinstrument interveniëren. Ook wordt de evolutie van IBA's onderzocht. Zo ontstaan in een explorerend onderzoek, de contouren van IBA als instrument en de mogelijke betekenissen van dit instrument, voor het vakgebied gebiedsontwikkeling. Het onderzoek richt zich in het bijzonder op het organiserend vermogen van IBA. (van den Berg, Braun, van der Meer, 1997) Met het organiserend vermogen, kunnen de succesfactoren en de proceselementen van IBA in kaart worden gebracht.

A.L. Den Haag, juli 2012

Inhoud

Inleiding.....	IV
1. Introductie van het onderzoeksonderwerp en probleemstelling	
1.1 Typering van het onderzoeksonderwerp.....	1
1.2 Probleemstelling	2
1.3 Onderzoeksdoelstelling en afbakening van het onderzoek	2
1.4 Onderzoeksvragen	3
1.5 Hypothese	4
1.6 Onderzoeksmethode en beperkingen van het onderzoek.....	5
1.7 Structuur van het onderzoek	7
2. Theoretisch en conceptueel kader	
2.1 Globalisering	9
2.2 Invloed van Globalisering op urban governance.....	10
2.3 City Marketing.....	13
2.4 Event hosting, expo's en Olympische Spelen	15
2.5 Flagship developments	19
2.6 Wat is IBA?	
2.6.1 Definitie IBA vanuit 'IBA meets IBA' netwerk.....	20
2.6.2 Evolutie van IBA als planningsinstrument	22
2.6.3 Matildenhöhe Darmstadt 1901	23
2.6.4 Weißenhofsiedlung Stuttgart 1927	24
2.6.5 Interbau Berlijn 1957	25
2.6.6 IBA Berlijn 1984/87	25
2.6.7 Emscher Park	28
2.6.8 Fürst-Pückler-Land 2000-2010	28
2.6.9 Stadtumbau Sachsen-Anhalt	30
2.6.10 IBA Hamburg	32
2.6.11 Interpretatie van evolutieproces IBA	35
2.7 Conclusie literatuuronderzoek	37
3. IBA model van organiserend vermogen	
3.1 Organiserend vermogen	39
3.2 Model van organiserend vermogen van IBA	42
3.3 Invloed IBA effecten op het organiserend vermogen van gebieden	46
3.4 Methodologie Expertinterviews	
3.4.1 Wetenschappelijke betekenis expertinterview	47
3.4.2 Interviewvragen van de conference calls.....	48

4. Casestudy's	
4.1. Casestudy 1: IBA Emscher Park	
4.1.1 Inleiding Emscher Park.....	49
4.1.2 IBA Emsher: Park organisatie en strategie	51
4.1.3 Context Emscher Park	52
4.1.4 Projecten Emscher Park.....	54
4.1.5 Innovatie Emscher Park.....	55
4.1.6 IBA effecten op het organiserend vermogen van Emscher Park.....	56
4.2 Casestudy 2: IBA open Parkstad	
4.2.1 Inleiding IBA Parkstad Limburg 2012-2020.....	60
4.2.2 IBA Parkstad organisatie en strategie	61
4.2.3 Context van IBA Parkstad	63
4.2.4 Projecten IBA Parkstad.....	65
4.2.5 Innovatie IBA Parkstad	69
4.2.6 IBA effecten op het organiserend vermogen van Pakstad	70
4.2.7 Effecten IBA Parkstad: resultaten conference calls.....	73
4.3 Analyse onderzoeksgegevens	
4.3.1 Analyse van de IBA-effecten IBA Emscher Park en IBA Parkstad.....	76
4.3.2 De urgentie van IBA voor gebiedsontwikkeling.....	78
5. Conclusies en Aanbevelingen	83
Literatuur.....	87
Bijlage 1: conference call 11 juni.....	93
Bijlage 2: conference call 13 juni.....	105

Lijst met schema's, figuren en tabellen

figuur 1: matrix t.b.v. evolutie van planningsinstrument IBA	23
figuur 2: evolutietraject IBA	36
figuur 3: model van organiserend vermogen (van den Berg et.al. 2002)	39
figuur 4: IBA proces	42
figuur 5: IBA motor van organiserend vermogen	44
figuur 6: tabel 1: vragengenerator IBA effecten	45
figuur 7: organogram Emscher Park (Jasper, 2011)	50

1. Introductie van het onderzoeksonderwerp en probleemstelling

1.1 Typering van het onderzoeksonderwerp:

„Ein IBA verhandelt das Leben, Wohnen und Bauen in Stadt und Region mit einem weit darüber hinausgehenden Geltungsanspruch ihrer Inhalte, ihrer Organisation und Präsentation. Sie setzt Maßstäbe für die Alltagspraxis der planenden Verwaltungen und gibt wichtige Impulse für Theorie und Wissenschaft. Jede der bisher durchgeführten IBA hatte eine Bedeutung, die über ihre Zeit hinauswies. Hervorgegangen aus jeweils spezifischen örtlichen und regionalen Handlungserfordernissen, aus besonderen Konstellationen lokaler Akteure und ausgeprägten, die übliche Standards überragenden Qualitätsansprüchen haben Internationale Bauausstellungen einen programmatischen, generalisierbaren Charakter.“

Uit: Memorandum zur Zukunft Internationaler Bauausstellungen, Arbeitsgruppe IBA meets IBA, 2009 in: (Durth, Siegel, 2009a)

Het fenomeen Internationale Bauausstellung is in Duitsland al meer dan een eeuw een innovatief planningsinstrument van ruimtelijke ordening. (Daldrup, 2010) De opeenvolgende IBA's in Duitsland hebben een markante rol gespeeld in de ontwikkeling van internationaal relevante en vernieuwende architectuur, stedenbouw, landschapsarchitectuur en gebiedsontwikkeling. Gedurende de turbulente en dramatische geschiedenis van Duitsland in de twintigste eeuw hebben IBA's steeds complexere en zich op meerdere schaalniveaus afspelende ruimtelijke kwesties toegeëigend. Wie de IBA's van de twintigste eeuw nader beschouwt, leert de geschiedenis van de moderne stad kennen. De IBA's overbruggen de periode van de grote wereldtentoonstellingen van de negentiende eeuw met de mega-events van de laat twintigste en vroege eenentwintigste eeuw. IBA's omvatten, verbinden en reflecteren op fascinerende wijze actuele en relevante ruimtelijke vraagstukken en spiegelen deze aan maatschappelijke ontwikkelingen.

IBA is in de afgelopen eeuw geëvolueerd van gebouwde tentoonstelling voor innovatieve architectuur, naar een planningsinstrument dat een belangrijke impuls geeft aan bepaalde stedelijke gebieden en regio's in Duitsland. IBA is geen alledaags instrument maar wordt ingezet bij complexe en urgente ruimtelijke vraagstukken waarbij gangbare bestuurlijke en planologische strategieën als uitzichtloos worden ervaren. Een IBA heeft het karakter van een gebouwde tentoonstelling en wereldevent en wordt gerechtvaardigd door een urgente sociaal/maatschappelijke innovatiedruk. De tentoonstelling is niet alleen een momentopname van stedenbouwkundige en architectonische vooruitgang, maar weerspiegelt ook maatschappelijke omwentelingen d.m.v. innovatieve in concrete projecten. Een IBA stelt problemen aan de orde en vertaalt deze in concrete, ruimtelijke oplossingen die modelmatig, generiek en toekomstgericht zijn. Deze oplossingen dienen de context van de IBA, de thema's en de vragen die erbij gesteld worden hebben een internationale betekenis en impact. (Walter, J., 2010a, Durth, W., Siegel, P. 2009b)

1.2 Probleemstelling

In de afgelopen decennia hebben steden en regio's zich stormachtig ontwikkeld. De rol van centrale overheden is afgenomen, er is een competitief klimaat ontstaan op verschillende schaalniveaus (wijk, stedelijk, regionaal en globaal) tussen steden en regio's, om concurrerend te zijn in een globaliserende markt. Steden en regio's moeten concurreren als vestigingsplek voor bedrijvigheid en menselijk kapitaal. In die concurrentiestrijd worden verschillen tussen regio's aangescherpt. Overheden in West-Europa (en in zekere zin ook in de V.S.) hebben bewust of onbewust middels beleid deze verschillen vergroot, in tegenstelling tot de naoorlogse jaren waar overheden meer een nivellerende en verdelende invloed hadden op ruimtelijke ontwikkeling. (Brenner, 2004b) De gevolgen van dit klimaat heeft zijn sporen achtergelaten in bestuurlijke en in ruimtelijke zin: de opkomst van publiek-private samenwerking in urban governance netwerken die invulling geven aan ruimtelijke planning, gaat gepaard met de opkomst van globale steden en de vorming van stedelijke netwerken. Deze ontwikkelingen hebben ook negatieve gevolgen zoals: overprogrammering van stedelijke regio's met speculatieve vastgoedontwikkelingen, verrommeling van gebieden en landschappen en ontwrichting en verwaarlozing van postindustriële regio's als gevolg van de opkomst van de kenniseconomie. (Durth, W., Sigel, P., 2009b, Brenner, 2004b)

In dit competitieve klimaat winnen grote evenementen, gecombineerd met 'flagship-developments', aan invloed als city-marketinginstrumenten. (Deffner, A., Liouris, C., 2005) Bij vele klassieke events als Olympische spelen, expo's, Floriades e.d. worden ruimtelijke transformaties en ontwikkelingen georganiseerd in hun kielzog. Daarbij is het maar de vraag of de investeringen in stadions, sportpaleizen, expoterreinen en beursgebouwen ook duurzaam blijken voor de lokale economie en bevolking. De IBA richt zich daarentegen op de ruimtelijke, economische en sociaal/maatschappelijke ontwikkeling van onderhavige gebieden. Binnen citymarketingstrategieën die gebruik maken van het organiseren van events, geniet IBA daarmee een bijzondere positie. IBA is een planningsinstrument dat, vergelijkbaar met grote ontwikkelingen bij evenementen het evenement gebruikt om urgentie te creëren. Met voorbeeldprojecten wordt een impuls gegeven aan probleemgebieden, maar het evenement richt zich thematisch op het gebied zelf.

De laatste jaren worden IBA's steeds populairder: bij stadsbestuurders in Duitsland, maar ook over de grens in Nederland, Zwitserland en Frankrijk worden IBA's georganiseerd. (Hellweg, 2010) Hoewel de Duitsers zich zorgen maken over een mogelijk inflatoire ontwikkeling van een instrument, dat altijd garant heeft gestaan voor kwaliteit, lijkt een IBA-aanpak bepaalde krachten te mobiliseren middels een strategie, die interessant is als model voor stedelijke gebiedsontwikkeling en city-marketing. De tijd van de grote flagships in West-Europa lijkt door de crisis ver weg, kan IBA zich ontwikkelen tot een alternatief model van gebiedsontwikkeling binnen een duurzame city-marketingstrategie?

1.3 Onderzoeksdoelstellingen en afbakening onderwerp

IBA's onderscheiden zich doordat de duurzame ontwikkeling van een gebied als thema wordt genomen. Als planologisch crisismanagement-instrument, kan het tegenwicht bieden aan padafhankelijke economische ontwikkelingen, door nieuwe mogelijkheden te ontsluiten. In dit onderzoek worden de proceskwaliteiten, de context, de ambities en de resultaten van IBA

onderzocht om daarmee de IBA-aanpak als model voor gebiedsontwikkeling te verkennen. Wat zijn de kenmerken van die IBA-aanpak en hoe heeft deze zich ontwikkeld?

1. Context van IBA

In dit onderzoek wordt de IBA-aanpak verkend en beschreven vanuit de maatschappelijke context waarin zij geëvolueerd is. Het hybride karakter van de IBA maakt het lastig om daar grip op te krijgen. IBA is zowel planningsinstrument als een event: een tentoonstelling waarin ontwikkelingen in ruimtelijke transitie door middel van concrete projecten worden geëtaleerd. (Janssen, J., 2011) De maatschappelijke context van IBA zal daarom in termen van ruimtelijk overheidsbeleid en in termen van 'event-driven' city-marketingstrategieën, aan de hand van een literatuurstudie in kaart worden gebracht.

2. Definitie van IBA

Een volgende onderzoeksdoelstelling is een definitie van IBA. Hoe wordt IBA omschreven in de literatuur en hoe is IBA in haar meer dan honderdjarige geschiedenis geëvolueerd? Een beschrijving en vergelijking van de meest relevante IBA's in de afgelopen eeuw geeft de variërende vorm van een IBA weer. Is er een trend te bespeuren in het veranderen van de aanpak van een IBA? Door middel van een eenvoudige matrix kunnen de verschillende IBA's getypeerd worden in hun planningsstrategie en in de mate waarin zij participatie van relevante gebiedsactoren toelaten.

3. Relevantie van IBA

Als laatste wordt de relevantie en urgentie van een IBA-aanpak voor gebiedsontwikkeling onderzocht. Zijn er IBA-effecten te definiëren, die relevant kunnen zijn voor de aanpak en het management van gebiedsontwikkelingen? Omdat dit een zeer algemene vraag is, zal de invloed van IBA op gebiedsontwikkeling toegespitst worden op de theorie van organiserend vermogen. Organiserend vermogen vormt één van de centrale thema's in de mcd-opleiding. (van 't Verlaat, 2003) Onderzocht wordt hoe het organiserend vermogen in een IBA wordt geactiveerd en welke effecten een IBA heeft op het organiserend vermogen, van een gebied of regio waarin IBA actief is. Deze effecten worden gedefinieerd in een model van organiserend vermogen van IBA. Met dit model kan onderzocht worden, of IBA-effecten een relevante urgentie kunnen hebben voor stedelijke gebiedsontwikkeling. Ook kan worden onderzocht, of IBA-effecten op het organiserend vermogen doelbewust worden aangestuurd en geactiveerd bij het organiseren van een IBA, aan de hand van casestudy's.

1.4 Onderzoeksvragen:

Dit onderzoek wil de mogelijke betekenis van een IBA-aanpak voor het vakgebied gebiedsontwikkeling aftasten. Omdat IBA een zeer brede en open strategie heeft die, bij iedere context anders wordt aangepakt en ingezet, tot andere resultaten leidt en operatief is op verschillende schaalniveaus, spitst de vraagstelling van de hoofdvraag zich toe op het organiserend vermogen van een IBA aanpak:

- ***In hoeverre kan een IBA-aanpak bijdragen aan het organiserend vermogen van gebiedsontwikkeling?***

Om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden zijn een aantal sub-vragen noodzakelijk die het probleemveld in kaart brengen:

- ***Welke ruimtelijk-maatschappelijke ontwikkelingen vormen de context van IBA?***

IBA is georganiseerd en geëvolueerd, tegen de achtergrond van ontwikkelingen in planningscultuur in West-Europa. Hoewel het fenomeen al honderd jaar oud is, neemt de dichtheid van IBA's in de tijd toe. Daarom zijn de ontwikkelingen van de laatste dertig jaar relevant. Het beantwoorden van deze sub-vraag, geschied vanuit twee perspectieven: IBA gezien als planningsinstrument van overheden en IBA gezien als evenement, dat gelijkenissen vertoont met grootschalige evenement-gerelateerde gebiedsontwikkelingen.

- ***wat is IBA en hoe is IBA geëvolueerd?***

Een definitie van IBA is problematisch omdat IBA zichzelf telkens opnieuw moet uitvinden. IBA is niet alleen innovatief in haar resultaten maar innoveert ook in procesaanpak, waarmee niet direct een definitieve set van kenmerken vast te stellen is. Een definitie van IBA wordt daarom gezocht in factoren, die kenmerkend zijn voor de ontwikkeling van ruimtelijke overheidsstrategieën, onder invloed van *urban governance*.

- ***Hoe beïnvloeden IBA-effecten het organiserend vermogen?***

De theorie van organiserend vermogen beschrijft welke factoren relevant zijn, wil een gebiedsontwikkeling succesvol kunnen inspelen op veranderende omstandigheden. (van 't Verlaat) Factoren die het organiserend vermogen bepalen zijn, als het goed is, eveneens werkzaam binnen een IBA. Tegelijkertijd beïnvloedt een IBA actief het organiserend vermogen. Hoe gaat dat in zijn werk? Kan een model worden gegenereerd, waarmee het organiserend vermogen van een IBA kan worden gedefinieerd, voortbouwend op bestaande modellen? Kan aan de hand van dat model, middels casestudy's, de werking of de activering van het organiserend vermogen binnen een IBA worden beschreven?

- ***Waarom is de IBA-methode voor gebiedsontwikkeling urgent?***

In welke mate is een IBA-methode, in algemene zin, relevant voor het vakgebied gebiedsontwikkeling? Wat voegt een IBA toe aan gebiedsontwikkeling en uit welke factoren bestaat dit? Is actuele gebiedsontwikkeling gebaat bij een, gehele of gedeeltelijke, inzet van een IBA-methode. In welke mate kan gebiedsontwikkeling, als vakgebied en als praktijk, tools of doelstellingen inzetten, die ontleend zijn aan inzichten over IBA? Aangezien het voorgaande onderzoek zich heeft toegespitst op het organiserend vermogen, ligt het voor de hand om deze vraag ook binnen de kaders van de hoofdvraag te stellen en de urgentie voor gebiedsontwikkeling te omschrijven vanuit een model van organiserend vermogen van IBA.

1.5 Hypothese

Binnen het vakgebied gebiedsontwikkeling in klassieke zin, richt het organiserend vermogen zich ruwweg op de afstemming van drie invalshoeken: marktkwaliteit, ruimtelijke kwaliteit en middelen. (van 't Verlaat, 2003) Hoewel hiermee een zeer integrale aanpak wordt voorgestaan, kan een IBA-achtige aanpak zodanig bijdragen aan het organiserend vermogen van gebieden, steden en regio's, dat gebiedsontwikkeling een breder aandachtsveld krijgt. Het organiserend vermogen kan met een

dergelijke aanpak, een maatschappelijk inclusiever spectrum van kwaliteiten afstemmen binnen gebiedsontwikkeling. Bijvoorbeeld: sociaaleconomische *en* marktqualiteiten, ruimtelijke *en* duurzame kwaliteiten, middelen *en* lokale werkgelegenheid en zorg. Hiermee kan een stap worden gezet in de richting van een breed gevoelde noodzaak om gebiedsontwikkeling opnieuw uit te vinden. Wellicht kan een IBA aanpak van gebiedsontwikkeling helpen, om het maatschappelijk en economisch rendement van gebiedsontwikkeling te verhogen en kan zo een stap worden gezet richting duurzame gebiedsontwikkeling. (Rotmans, J., 2011)

1.6 Onderzoeksmethode en beperkingen van het onderzoek

Dit onderzoek heeft een verkennend karakter vanwege het brede onderzoeksonderwerp en is daarom niet uitputtend in zijn definities van IBA. Hoewel het onderzoek een structurerende opzet heeft, maakt het een explorerende, omtrekkende beweging, waardoor het betoog essayistische elementen bevat. De omtrekkende beweging is te verklaren vanuit de complexiteit van het onderwerp: Internationale Bauausstellung. Om IBA als ruimtelijk beleidsinstrument, als event en als fenomeen van globalisering te kunnen begrijpen, was het in kaart brengen van globaliseringseffecten op ruimtelijke planning noodzakelijk. Een zeer breed en actueel thema, waarin vele auteurs verschillende perspectieven geven. In dit literatuuronderzoek zijn twee perspectieven die het duale karakter van IBA kunnen duiden relevant: enerzijds IBA als planningsinstrument en beleidsinstrument van overheden en anderzijds IBA als een event, dat ingezet wordt binnen een integrale citymarketingstrategie. Beide perspectieven veronderstellen het realiseren van gebiedsontwikkeling binnen 'urban governance' een begrip dat verderop ter sprake zal komen. (Brenner, N., 2004c)

Vanuit het perspectief IBA als planningsinstrument en als effect van stedelijk beleid is gebruik gemaakt van het concept van herschaling van overheidsbeleid zoals beschreven in: '*New State Spaces, Urban governance and the Rescaling of Statehood*' van Neil Brenner. (Brenner, 2004a) Daarmee is dit boek de voornaamste bron, om de invloed van *urban governance* op ruimtelijke strategieën van de overheid te omschrijven. Hoewel dit als een eenzijdige aanvliegroute voor dit onderdeel van het onderzoek kan worden gezien, is '*New State Spaces*' inhoudelijk en methodologisch gezien een belangrijke kennisbron voor de argumentatie in dit deel van het onderzoek. Een argumentatie die een tegenwicht biedt aan het andere perspectief dat uitvoerig ter sprake komt: het perspectief vanuit city-marketing, naar de rol van flagship developments en megaventures. Hiervoor is een breder literatuuronderzoek ingezet. In de beschrijving van flagships en evenementen, beperkt dit deel zich tot een aantal exemplarische voorbeelden van evenementen, zoals Olympische Spelen, om begrippen en een terminologie op te halen, die de eigenschappen en problematiek van dergelijke projecten schetst en die gebruikt kunnen worden om IBA's te duiden.

In het volgende onderdeel van het literatuuronderzoek, wordt in vogelvlucht een overzicht gegeven van de belangrijkste IBA's van de afgelopen eeuw en een aantal actuele IBA's, die in het vorige decennium zijn gestart en waarvan sommige nog in Duitsland lopen. De matrix waarmee een indicatie van het evolutieproces in kaart wordt gebracht, analyseert, analoog aan de methodologische onderlegger van '*New State Spaces*', IBA in termen van gecentraliseerd of gedecentraliseerd beleid, dan wel in termen van top-down initiatief of bottom-up initiatief. Hiermee

kan onderzocht worden of IBA zich in eenzelfde trend ontwikkeld, als de herschalingsprocessen van *urban governance* die Brenner beschrijft. (Brenner, 2004b)

In het centrale deel van het onderzoek: een model van het organiserend vermogen van IBA, is een uitbreiding van de theorie van het organiserend vermogen van van den Berg, Braun en Otgaar. (Berg, L. van den, Braun, E. en Otgaar, A., 2002) Met dit model is een procesanalyse van casestudies mogelijk. In dit onderzoek worden twee cases met elkaar vergeleken: IBA Emscher Park en IBA open Parkstad. Deze IBA's worden met elkaar vergeleken omdat ze beide met een vergelijkbaar thema aan de gang gaan of zijn gegaan: de gevolgen van Krimp in een post-industriële regio, met een mijnverleden dat zichtbare sporen heeft achtergelaten in het landschap. Hoewel de IBA's in schaal en omvang en waarschijnlijk ook budget enorm verschillend zijn, grenzen hun gebieden aan elkaar. Emscher Park beslaat een groot areaal in het Ruhrgebied, Parkstad is een grensstreek in Zuid-Limburg rond Heerlen en Landgraaf. Een andere reden waarom voor deze cases is gekozen is hun status: Emscher Park is al een tijd voltooid en is goed gedocumenteerd. Over Emscher park zijn vrij veel evaluerende artikelen gepubliceerd, waardoor de IBA-effecten op het organiserend vermogen, redelijk in kaart kunnen worden gebracht. IBA Emscher Park wordt in dit onderzoek gebruikt als referentieproject en ijkpunt voor de IBA open Parkstad, een IBA die nog in de kinderschoenen staat. IBA open Parkstad zal, als alles door gaat, de eerste officiële IBA in Nederland worden. De IBA open Parkstad, ontstaan uit een regionale samenwerking, heeft een aantal ambitedocumenten gepubliceerd en werkt aan een zg. Bidbook. Ook hiermee kan door bronnenonderzoek, het model van de IBA-effecten op het organiserend vermogen worden geanalyseerd aan de hand van *intenties* van de IBA-organisatie.

Een volgende stap in de analyse van de effecten van IBA op het organiserend vermogen, is een praktijkonderzoek in de vorm van een expertmeeting dat is uitgevoerd door middel van twee conference calls. Een expertmeeting kan methodologisch drie functies vervullen: een exploratieve functie waarbij een nog onbekend vakgebied wordt verkend, een systematiserende functie waarbij onderzoeksgegevens worden geïnterpreteerd door experts en een theorievormende expertmeeting waarbij vanwege het functioneren van experts in bepaalde sociale systemen relevante informatie kan worden gegenereerd. (Bogner, A., Menz, W., 2002) De waarde van een expertmeeting ontstaat door de discussie naar aanleiding van vragen die gesteld worden. Het speculatieve karakter van de onderzoekshypothese, was de reden om te kiezen voor deze vorm van praktijkonderzoek. Een expertmeeting, is een redelijke methode om speculatieve stellingen te 'checken' bij ervaringsdeskundigen. In de context van dit onderzoek zijn twee conference calls gehouden met experts, waarvan het merendeel vakmatig betrokken is bij de organisatie van IBA Parkstad, of deskundig is in city-marketing of regionale samenwerking.

Beide expertmeetings hadden een explorerend en hoofdzakelijk theorievormend karakter. Dat laatste was overigens ook een voorwaarde, om deze druk bezette mensen zover te krijgen met elkaar te gaan discussiëren. De experts zijn bevraagd over aspecten van het organiserend vermogen van een IBA, zonder dat zij op de hoogte waren van het model. Zo kon een vrije discussie ontstaan, waarbij de waarde van het model getoetst kon worden. In de discussie kwamen eveneens theorievormende antwoorden op de laatste onderzoeksvraag naar voren: de urgentie van een IBA-aanpak voor

gebiedsontwikkeling. De opgehaalde kennis, is theorievormend en inductief en zal in verdere studies en in een breder kader moeten worden getoetst.

Bovenstaande aanpak en methodologie heeft een aantal tekortkomingen waarbij rekening moet worden gehouden in het trekken van conclusies uit het onderzoek. Het gevaar van eenzijdige literatuurverwijzing bij een aantal onderdelen, is al eerder behandeld. Een volgende beperkende factor is cultuur: het vergelijken van twee IBA's, waarvan één in Nederland is gesitueerd, geeft ruis door beleidstransfer. Nederland kent een andere cultuur van gebiedsontwikkeling en regelgeving dan Duitsland, waarbij vooral de overheidsfinanciering en urgentie van een IBA in Duitsland op een lange traditie stoelt en in Nederland nog moet beginnen. Toch worden de verschillen enigszins genivelleerd om de volgende redenen: een IBA heeft een internationale ambitie en wil ook internationaal toepasbare, generieke resultaten opleveren. IBA's zijn een podium voor internationale kennisuitwisseling. In economie, cultuur en omvang lijkt van alle Duitse deelstaten Nordrhein-Westfalen het meest op Nederland. De maatschappelijke trends die in dit onderzoek naar voren komen zijn van invloed op geheel West-Europa. Emscher Park heeft als aanpak van postindustriële krimpgebieden belangstelling mogen genieten van meerdere Europese landen. (Reicher, C., et. al. 2011)

Een andere beperkende factor is schaal. Schaal is ook binnen de Duitse context een beperkende factor bij het vergelijken van IBA's. Elke IBA is anders, heeft een andere scope, strategie en omvang. Het is lastig om vergelijkbare IBA's te vinden. Hetzelfde geldt voor de definitie van organiserend vermogen. Dit begrip wordt verondersteld op een aantal schaalniveaus werkzaam te zijn: op gebieds- en op stedelijk niveau. (Berg, L. van den, et. al. 1997) Dat ligt anders voor urban governance (Brenner, N. 2004c) dat op meerdere schaalniveaus operatief kan zijn. Een te grote nadruk op schaal gaat echter een vloeiende argumentatie, in dit onderzoek, in de weg zitten. Daarom is het dominante schaalniveau waarover de begrippen van toepassing zijn, het stedelijke en interstedelijke, regionale schaalniveau, tenzij anders vermeld.

Status is eveneens een beperking in het onderzoek. Door hun lange looptijd en door het relatief geringe aantal IBA's dat georganiseerd is, is de status van het event een beperkende factor. De IBA Emscher Park geldt als een van de meest succesvolle en exemplarische IBA's die er zijn geweest. (Reicher, C., et. al. 2011) IBA Parkstad bestaat alleen nog in de hoofden van mensen. In het case onderzoek moet onderscheid gemaakt worden tussen effecten die geïnterpreteerd zijn aan de hand van evaluerende documentatie en effecten die gesynthetiseerd zijn uit uitgesproken intenties. Desalniettemin kan hiermee wel een explorerende analyse worden gemaakt van IBA-effecten op het organiserend vermogen, omdat ook in planvorming aspecten kunnen zitten, die relevant zijn voor innovaties in gebiedsontwikkeling.

1.7 Structuur van het onderzoek en leeswijzer

In deel 1 van het onderzoek komen de probleemstelling en de centrale onderzoeksvragen aan de orde. In een hypothese wordt het verband tussen de onderzoeksvragen nader geschetst, tevens wordt de methodologische structuur verklaard en worden de beperkingen van deze structuur en van de onderzoeksresultaten uiteengezet. In deel twee wordt de theoretische en sociaalmaatschappelijke context van het onderzoeksonderwerp: Internationale Bauausstellung behandeld. In een apart

literatuuronderzoek wordt vervolgens de evolutie van IBA, door middel van chronologisch gerangschikte voorbeelden, nader beschouwd aan de hand van een analysematrix. In deel drie wordt een model van organiserend vermogen van IBA geïntroduceerd, dat als basis heeft gediend voor theorievorming en analyse van de casestudy's. Verder wordt nader ingegaan op de methodologie van expertinterviews. In deel vier worden de casestudy's beschreven en geanalyseerd, deels door literatuurstudie, deels aan de hand van de expertinterviews, in de vorm van conference calls. De expertinterviews leveren tevens theorievormende onderzoeksresultaten, die als opmaat dienen voor deel vijf: conclusies en aanbevelingen.

2. Theoretisch en conceptueel kader

2.1 Globalisering

“Globalization has brought with it a change in the scales at which strategic economic and political processes territorialize.”

Uit: Saskia Sassen, *the Global City*, p. 345 (Sassen, 2001)

De afgelopen decennia zijn wereldwijd turbulent geweest: steden en het stedelijke landschap zijn dramatisch veranderd als gevolg van globaliseringsprocessen. IBA kan niet los worden gezien van globalisering. De opkomst, bloei en ontwikkeling van IBA is er mee verbonden. Het gaat het niet alleen om de fysieke veranderingen als gevolg van globaliseringsprocessen waarop IBA's hebben ingespeeld, maar vooral ook de rol van events en eventorganisatie als positioneringsmiddel voor steden in een wereldwijde markt en eveneens de veranderende rol van de overheid in ruimtelijke planning. (Kotler, P., et al., 1993a; Deffner, A., Liouris, C., 2005)

Globalisering kan omschreven worden als de gevolgen van het wegvallen van grenzen in ruimte en tijd als gevolg van een transport- en informatierevolutie. Specifieker kan men de oorzaak van globalisering duiden op de opkomst van een wereldwijd financieel/economisch systeem waarmee lokale economieën afhankelijk worden van bewegingen op de wereldmarkt. De afgelopen veertig jaar hebben in het teken gestaan van globalisering of postglobalisering, waarin de wereld in haar geheel verworden is in “een vlechtwerk van ruimten die zichzelf een autonome civiele orde opgelegd hebben en die reeds een aantal bevoegdheden aan supranationale instanties heeft afgestaan.” (Sloterdijk, P., 2004) “Zo beschouwd is globalisering de ontwikkeling en consolidering van een wereldsysteem. Het impliceert de netwerkvorming van global players op tal van niveaus: staten, financiële markten, kunst, architectuur, sport, criminaliteit etc. Voor veel grote steden betekent dit een verdere uitkristallisering van metropoolvorming, hoewel in een aantal gebieden (vooral Azië, AL) sprake is van een koortsachtige ontwikkeling.” (Sloterdijk, P., 2004)

De netwerkvorming van steden op mondiale schaal maakt van de ‘global city’ het belangrijkste schaalniveau waarop globalisering zich doet gelden. Toenemende globalisering in combinatie met een concentratie van economische controlefuncties geeft deze wereldsteden een sleutelrol in het netwerk¹. (Sassen, 2001). Vanuit dit netwerk breiden de informatiestromen en beslisprocessen van globalisering zich met steeds grotere snelheid over de wereld uit. Vanuit de ‘commandocentra’ van de grote agglomeraties oefent dit proces onbemiddeld invloed uit op het leven in de regio's, op de verdeling van arm en rijk en op de conflicten in en tussen staten. De ontwikkeling van steden hangt af van hun door het lot bepaalde positie en invloed t.o.v. van het financiële getijdensysteem. (Durth, W., Sigel, P., 2009b)

---

¹ Vooral de financiële markten vormden de stuwende motor voor het verstevigen van het globale netwerk van steden. De integratie van financiële markten ging gepaard met verhoging van de mobiliteit en liquiditeit van kapitaal en een verdere deregulering. Steden die een sleutelrol spelen als financieel centrum (met een hoogwaardige infrastructuur van specialistische kennis, samenballing van internationale bedrijven en adviseurs) vormen het globale basisnetwerk. Maar ook andere sectoren hebben hun eigen globale netwerken die eenmaal gesuperponeerd een internationaal patroon van urbane ruimten en plaatsen laat zien waar de wereldeconomie zich afspeelt. (Sassen, 2001)

De Duitse filosoof Peter Sloterdijk omschrijft de globaliseringsfenomenen in steden als het gevolg van “de alliantie van verkeerspolitiek en cultuurstadmarketing -de steden van de geslaagden willen evenementsparken, life quality provider en knooppunt in het grootstedelijk netwerk zijn, reden waarom de aanleg van snelwegen tussen hoofdsteden de ambities van de uitgekristalliseerde stadcultuur even pregnant tot uiting brengen als de bouw van noodzakelijke urbane collectoren, zoals jaarbeurscentra, sportarena's, musea voor moderne kunst en filialen van internationale hotelketens.” (Sloterdijk, P., 2004) Globalisering heeft daarmee een onuitwisbare indruk achtergelaten op de manier waarop steden zich fysiek ontwikkelen en zich presenteren op een internationale arena.

Deze processen hebben het verstedelijkte landschap van West Europa. Brenner spreekt van “nieuwe patronen van ongelijke economische ontwikkeling en een gelijk opgaande homogenisering en differentiatie van de socio-politische ruimte als gevolg van globalisering en EU-eeuwording. Conflicterende processen van integratie, differentiatie en herschaling hebben een nieuw Europees sociaalruimtelijk mozaïek gevormd met enerzijds een netwerk van global cities, regio's en gebieden met een intense economische dynamiek en anderzijds stagnatie, marginalisatie en economische uitsluiting van perifere en in verval geraakte, oudere industriële zones.” (Brenner, N., 2004d)

2.2 Invloed van globalisering op urban governance

Om de evolutie van IBA als planningsinstrument te kunnen begrijpen, is begrip van de veranderende rol van overheden binnen een globaliserende economie en de daarmee samenhangende ruimtelijk-bestuurlijke regimes in ruimtelijke planning en regulering, noodzakelijk. Deze hebben effect gehad op ruimtevormende processen in het naoorlogse West-Europa. In de loop van de twintigste eeuw, is de invloed van de overheid op stedelijke ontwikkeling in West-Europa toegenomen, om de krachten van industrialisering, bedrijvigheid en de daarmee samenhangende, ruimtelijke verdelingsprocessen te begeleiden. (Brenner, N. (2004c) Deze invloed op ruimtelijke ordening, wordt geduid met het begrip ‘urban governance’. Onder urban governance wordt de brede constellatie van sociale, politieke en economische krachten verstaan, die het proces van stedelijke ontwikkeling vormgeven. Urban governance vindt bestuurlijk en ruimtelijk plaats op meerdere schaalniveaus: stedelijk, regionaal, op metropoolniveau en ook in grensoverschrijdende stedelijke agglomeraties. Urban governance wordt gezien als de institutionele arena, waarin overheden invloed uitoefenen op het ondernemend klimaat en de sociale processen binnen hun gebied. (Brenner, N. (2004c) Urban governance is een netwerksysteem, waarin beleids- en besluitvorming wordt geïmplementeerd en waarin private, publieke en vrijwillige actoren samenwerken op verschillende schaalniveaus en met eigen middelen en incentives. (Deffner Liouris) Urban governance is daarmee een politiek en institutioneel krachtenveld, waarin de ruimtelijke neerslag (de geografieën) van overheidsactiviteiten continu veranderen en transformeren.

De organisatie van overheden kan gezien worden als een ruimtelijk raamwerk, waarbij plaats en territorium essentieel zijn. Overheden hebben zich onder invloed van globaliseringsprocessen, territoriaal, d.w.z. de gebieden en schaalniveaus waarop invloed wordt uitgeoefend, herschikt. Die herschikking naar andere schaalniveaus vindt plaats doormiddel van instrumenten, beleid en territoriale invloedssferen waarmee overheden zijn georganiseerd en ook door de daarmee corresponderende schaalniveaus waarop projecten en strategieën in werking worden gezet. Hierbij

speelt de toenemende noodzaak van urban governance een rol d.m.v. publiek/private samenwerking in gebieden, stedelijke netwerken, global cities en regio's. Niet alleen de ruimtelijke inrichting en verstedelijking van gebieden verandert als gevolg van deze krachten, ook de ruimtelijke en territoriale organisatie van overheden en hun strategieën en processen veranderen, om beter met deze omstandigheden om te kunnen omgaan. Overheden gaan veel meer opereren in publiek private samenwerkingen, om ruimtelijk beleid uit te voeren. In plaats van centraal aangestuurd overheidsbeleid, ontstaan talloze op regionale en lokale schaal operationele samenwerkingsverbanden. (Brenner, N. 2004) Hiermee verschaalt dus ook het operationele niveau van overheden en veranderen zij daardoor zelf ook. Bij deze transformatie ontstaan multiscaleaire netwerken, organisatievormen en knooppunten. Anders dan een strikt cartesiaanse cartografische lappendeken van aaneengesloten domeinen, hebben zich nieuwe organisatievormen en nieuwe 'overheidsterritorialiteiten' gevormd. We zijn dus niet getuige van het verdwijnen van de territorialiteit van overheden zoals auteurs als Castells beweren, maar van een herdefinitie ervan in polymorfe institutionele niveaus die niet langer geclusterd zijn rond een enkel dominant zwaartepunt. Hiermee wordt een concept van urban governance gedefinieerd als een complex, diffuus mozaïek, van op verschillende schaalniveaus overlappende en vervlochten, stedelijke en sociaalpolitieke knooppunten en morfologieën. (Brenner, N. 2004)

De hedendaagse overheid is gericht op het versterken van een aantrekkelijk investeringsklimaat en richt zich daarbij op de kwaliteit van bedrijvigheid, de beroepsbevolking, technologische infrastructuur, belangrijke steden, regio's en industriële districten binnen haar grondgebied. Drie regulatieve periodes in het naoorlogse West Europa bepalen deze evolutie: een Fordistische² Keynesiaanse periode waarin de Nationale overheid in allianties met de grote nationale bedrijven in West-Europa een regulerende rol had in het ruimtelijk verdelen en herverdelen van de welvaart. Vervolgens een kentering in de jaren 1970, waarbij vanuit maatschappelijk initiatief meer aandacht kwam voor herstructurend beleid, gericht op het versterken van endogene kwaliteiten van gebieden. Ten slotte een periode sinds de jaren 1980 waarin beleid intervenueert in gebieds-specifieke condities met als doel het versterken van de competitiviteit van gebieden, steden en regio's in een globaliserende wereldeconomie. Deze transformatie van overheidsbeleid waarbij het accent verschuift van herverdelend naar het stimuleren van een competitief economisch klimaat en de herschaling van de overheidsinvloeden op ruimtelijke ontwikkeling draagt bij aan een aantal trends die kenmerkend zijn voor de ruimtelijke neerslag van globaliseringsprocessen in West-Europa:

1. Opkomst Metropolitaine steden en de Archipelago economy³

---

² In de naoorlogse periode werd in West-Europa de Keynesiaanse Welvaartstaat opgebouwd waarbij het accent lag op redistributieve economie die welvaart herverdeelde binnen nationale territoria. Deze staat werd ook wel Fordistisch genoemd omdat er sprake was van allianties van grote van staatsbedrijven en de nationale staat. Ruimtelijk beleid was er op gericht om welvaart evenredig over alle gebieden te verdelen en desnoods grote industriële centra op te richten in kansarme regio's. (Brenner, N. (2004b)

³ Riccardo Petrella spreekt over Archipelago Europa: een economisch eilandenrijk waarin de meest kansrijke steden, regio's en stedelijke netwerken hun onderlinge banden versterken, verstevigen en consolideren. (Petrella, R. 2000 in: Brenner, 2004) Dit impliceert de verdere aftakeling van vele industriële districten die niet tot dit eilandenrijk behoren maar die uit welvaartsdelingsoverwegingen uit het verleden zijn ontstaan. Deze gebieden werden geconfronteerd met stagnerende ontwikkeling en onvoorzien aftakeling van hun infrastructuur. Brenner benoemt de British Midlands, Het Duitse Ruhr, West België, en Paris Basin als dergelijke gebieden. Andere steden zoals Amsterdam, Copenhagen en Milan zijn ontsnapt uit de

Hierbij ontstaat een intensivering van ruimtelijke verschillen tussen hoogstaande geavanceerde urbane en regionale kerngebieden en de perifere achterblijvende zones. Deze gebieden maken gebruik van een aantal voordelen: strategische posities, infrastructurele transportnetwerken, communicatienetwerken en grote concentraties hoogopgeleiden op de arbeidsmarkt. Daarmee ontstaat een intensivering van de verschillen tussen de kerngebieden en de economische perifere regio's. In Duitsland leidt dat tot een toenemende concentratie van management en besturingscentra in steden als: Frankfurt, Stuttgart, Keulen, Hamburg, München en Berlijn. Maar ook in Nederland is de toenemende betekenis van de Randstad in Europees verband betekenisvol.

2. De formatie van transnationale Stedelijke Hiërarchieën.

De op landelijk niveau geleide ruimtelijke herverdelingsstrategieën, waarbij vaak vanuit een centralistisch ruimtelijk model werd gedacht, worden verlaten ten gunste van een proces van industriële herstructurering, globalisering en Europese samenwerking. Hiermee is een grensoverschrijdend, transnationaal stedelijk systeem ontstaan en een Europees netwerk van global cities met daarin een toenemende concentratie van belangrijke bestuurs- en managementcentra en hoofdkantoren.

3. Nieuwe inter-metropolitaine polarisatie

Door een proces van industrialisatie en re-industrialisatie is een verdergaande differentiatie van steden en regio's ontstaan. Hierdoor ontstaan patronen van intra-urbane polarisatie ook in steden en regio's die niet per se voldoen aan de kenmerken van *global cities*, maar die veranderen als gevolg van het willen aanhaken aan de *Single European Market*. Het zijn dergelijke steden en regio's die in de context van deze scriptie vaak een aanleiding vormen om een IBA te organiseren.

4. Nieuwe zones van marginalisatie en uitsluiting

Door de decentralisatie van economische functies met een relatieve lage waarde creatie verhuizen grote internationale bedrijven hun back-office functies naar perifere gebieden in Europa: bijvoorbeeld de mediterrane landen en landen uit het voormalige Oostblok. (Brenner, N. (2004b)

Het ruimtelijk beleid van West Europese landen is als gevolg van globaliseringseffecten gericht op het versterken en stimuleren van plaatselijke economische vitaliteit. Daarbij is een hernieuwd bewustzijn van de economische kracht van steden ontstaan. De dominante schaal waarop economisch/ruimtelijk beleid zich inzet is getransformeerd, waarbij een accentverschuiving van nationale naar stedelijke schaal heeft plaatsgevonden. In navolging van het Duitse woord *Standortpolitik* zijn *urban locational policies* er op gericht zijn om in specifieke gebieden algemene condities te scheppen voor het aantrekken van investeringen. Dit beleid is gericht op het spanningsveld tussen zwakke en sterke vormen van competitie. Zwakke vormen zijn gericht op een defensief beleid waarbij loonmatiging en kostenreductie in een gebied prevaleren, sterke vormen richten zich op een aantrekkelijk vestigingsklimaat met een hoogopgeleide beroepsbevolking en een innovatief ondernemersmilieu. Dit beleid is ook gericht op het scheppen goede condities voor productie van goederen en diensten; het vergroten van aantrekkingskracht voor consumptie:

---

negatieve spiraal van de-industrialisatie en hebben zich door aan te haken bij de diensteneconomie weten te herstellen. (Brenner, N. (2004b)

toerisme, infrastructuur, verblijfskwaliteit; het vergroten van de kwaliteit als bestuurscentrum of centraal kantorendistrict voor de financiële dienstverlening; het aantrekken van staatsgelden of Europese subsidies. Vaak worden specifieke gebieden aangewezen die bijdragen aan de competitiviteit van regio's door de aanleg van *central business centers* en kennisclusters. (Brenner, N. (2004b))

Bij de inzet van 'Urban Locational Policies' wordt de ruimtelijke configuratie van overheden gereorganiseerd door het overhevelen van regulering naar lagere overheden en de privatisering van overheidstaken op lokaal niveau. Overheden gaan regionaal samenwerken om intraregionale competitie effecten te verminderen. Kenmerkend voor Urban Locational Policies is de strategische concentratie van middelen waarbij door een demarcatie van ruimtelijk/economisch meest strategische ontwikkelingsgebieden, publiek/private samenwerkingen en projectinitiatieven worden ingezet ten behoeve van door de overheid gefinancierde en geïnitieerde mega-projecten, flagship developments en hoogwaardige infrastructurele werken. Dergelijke projecten zijn niet alleen bedoeld als strategische impulsen voor het versterken van plaatselijke economische infrastructuur, ze vormen ook de aanzet voor verdere investeringen en het opzetten van regionale netwerken van ondernemers gericht op innovatie. (Brenner, N. (2004b))

De herschaling van ruimtelijk beleid valt samen met een herdefinitie van de ruimtelijke verdeling van welvaart in Europa. De gevolgen van lokaal beleid kunnen echter tot een versplintering van ruimtelijke structuur van gebieden leiden, waarbij grote contrasten kunnen ontstaan tussen de 'haves' en de 'have nots' in regio's. Het ontstaan van een economy archipelago, kan leiden tot: overprogrammering, verwaarlozing en krimp van bepaalde gebieden, inefficiëntie en verspilling van middelen en door gebrek aan afstemming, korte termijn doelen en de vorming van 'glocale enclaves' waarin lokale ontwikkelingen weliswaar aanhaken aan globale doelstellingen maar die desalniettemin geen concrete voordelen bieden voor hun omgevingen. (Brenner, N. (2004b))

De herschaling van overheidsbeleid als gevolg van globalisering is een structurele verandering als gevolg van de toenemende dynamiek van afgelopen dertig jaar. Centralistische herverdelingsmodellen zijn verlaten en niet effectief gebleken. De nadelen van herschaling zijn echter een tekortkoming in herverdeling van middelen in zwakke regio's. De zelfredzaamheid van regio's wordt benadrukt en vraagt van regio's en stadsbesturen om in te spelen op veranderende omstandigheden bijvoorbeeld door het uitzetten van een city-marketingstrategie.

2.3 City Marketing

City marketing mag niet verward worden met enkel de promotie van een stad.⁴ City marketing of place marketing is gericht op het ontwerp van steden, regio's en gebieden met als doelstelling het voldoen aan de wensen van hun doelmarkten. City marketing is succesvol wanneer inwoners en bedrijven tevreden zijn over hun leefgemeenschap, omgeving of stad en wanneer aan de verwachtingen van bezoekers en investeerders kan worden voldaan. (Kotler et. al., 1993b)

Citymarketing is een urban management strategie geboren uit noodzaak van een meer bedrijfsmatig en anticiperend stedelijk beleid in een toenemend competitief klimaat. (Berg, L. van den, Braun, E.

---

⁴ Desondanks krijgt City marketing in de media vooral aandacht als promotie- of reclamestrategie, (Vriesema, I., 2012)

1999) Doelstelling is de sturing van de ontwikkelingen in een stad en het bevorderen van locatiefactoren als: kwaliteit van leefmilieu, het niveau van diverse voorzieningen en de aanwezigheid en bereikbaarheid van hoogwaardige kennis. City of place marketing heeft een andere scope dan gangbare bedrijfsmarketing: zij richt zich niet zozeer op het bevorderen van productafzet maar op de algehele welvaart van een gemeenschap. Citymarketing leunt dan ook meer op marketingstrategieën die gebruikelijk zijn in de dienstensector. Steden onderscheiden zich met plaatsgebonden totaalproducten zoals: zakencentra, havens, industrie, winkelgebieden, culturele voorzieningen of evenementen. De onderlinge samenhang en integratie is belangrijk. Citymarketing is een set van activiteiten die gericht zijn op het optimaliseren van het aanbod aan stedelijke functies op de vraag van bewoners, bedrijven, toeristen en andere bezoekers. (Berg, L. van den, Braun, E. 1999)

Kotler et al. definiëren een duidelijk stappenplan voor citymarketing: een SWOT⁵ analyse van een gebied of stad, het bepalen van visie en doelstellingen voor de toekomst, het formuleren van een strategie om de visie te realiseren gevolgd door een plan van aanpak en uiteindelijk implementatie van plannen en controle op uitvoering. (Kotler, P., et. al. 1993c) Gangbare place marketing strategieën zijn: (Deffner, A., Liouris, C., 2005)

- City branding waarbij door branding een sterke identiteit wordt opgebouwd. Place branding is niet geheel risicoloos, oversimplificatie van de kwaliteiten van een stad dreigt. Zonder draagvlak en publieke acceptatie kan een city-brand ook omslaan in negatieve promotie.
- Branding en promotie activiteiten op het internet zoals virtuele realiteit en social media.
- Flagship Developments: grote, prestigieuze projecten waarin verschillende functies worden ondergebracht die van belang blijken voor het versterken van de concurrentie positie van een stad. Internationale architectuur wordt ingezet ten behoeve van image making en promotie.
- Mega Event hosting: promotieactiviteit tegen 'relatief lage' kosten. Zelfs een bid op de Olympische Spelen levert naamsbekendheid. Bovendien kan een mega-event een boost geven aan toerisme door het ontwikkelen van een toeristisch attractieve omgeving

Markten vormen van oudsher het bestaansrecht van steden. (Berg, L. van den, Braun, E. 1999) Steden en Markten zijn wederzijds afhankelijk. City Marketing is een interventie in de ontwikkeling van de markten waar steden of gebieden onderdeel van zijn of die in de stad actief zijn. Dat markten bepalend zijn voor de stad maakt city marketing (bewust of onbewust) onvermijdelijk. City Marketing is afhankelijk van een netwerk waarbij een caleidoscopisch aantal actoren moeten samenwerken en waarbij publiek private samenwerking toenemend een rol spelen. Place Marketing procedures vragen om een 'multidimensionele' combinatie van activiteiten, onderhandelingen en strategische beslissingen. Bovendien wordt de financiële verantwoordelijkheid van stadsontwikkeling in Westerse steden meer en meer in handen gelegd van stadsbesturen als gevolg van een terugtrekkende nationale overheid. (Deffner, A., Liouris, C., 2005)

City Marketing is meer gebaat bij urban governance in plaats van top-down bestuur: government. City marketing is daarmee afhankelijk van lange termijn strategieën en lijdt onder korte termijn

---

⁵ Strength, Weaknesses, Opportunities, Threats

denken van politiek bestuur en eigenbelang van private partijen wanneer bedrijfsmatige marketingdoelstellingen niet overeenkomen met citymarketing doelstellingen. City marketing is een omvangrijk en risicovol proces waarbij vele belanghebbenden zijn betrokken. Een belangrijke succesfactor is het organiserend vermogen van urban place marketing. (Deffner, A., Liouris, C., 2005) Met organiserend vermogen is men in staat om adequaat en op het juiste economische schaalniveau te anticiperen op veranderende intra- of intermetropolitaine relaties als gevolg van interne of externe veranderingsprocessen: *organising capacity is the ability to enlist all actors involved, and with their help generate new ideas and develop and implement a policy, designed to respond to fundamental developments and create conditions for sustainable development.* (Berg, L. van den, et. al. 1997) Binnen Citymarketingstrategieën wordt het organiserend vermogen van urban governance netwerken aangewend om, onder andere, flagship developments of mega events te realiseren.

2.4 Event Hosting, Expo's en Olympische Spelen

Zoals ook eerder aangegeven zijn mega-events en expo's zoals grote sport-events, wereldtentoonstellingen, land- en tuinbouwexpo's zoals floriades en gartenschauen, jaarbeurzen en culturele mega-events als culturele hoofdstad of manifesta's, onlosmakelijk verbonden met een globaliserende, internationale cultuur. De opeenvolgende industriële wereldtentoonstellingen en expo's van de afgelopen anderhalve eeuw hadden aanvankelijk een educatief en later ook een recreatief karakter. De vergelijking met attractieparken waarbij de fysieke uitwerking van de expoterreinen zich manifesteerde als afgesloten terreinen met een eigen, vaak tijdelijke architectuur en stedenbouwkundige opzet ligt voor de hand. (Wesemael, P. van 1997) Maar de wereldexpo's waren meer dan een pretpark; in Great Exhibition at the Crystal Palace in London 1857 ging de verkoop van ideeën, samen met educatie, recreatie, innovatie en de vooruitgang van de wetenschap. Bij het organiseren van de wereldtentoonstellingen in de afgelopen honderdvijftig jaar is de notie ontstaan van branding van steden en landen op het wereldtoneel. (Hall, C.M. 2006)

De betekenis van wereldtentoonstellingen en -expo's is tanende. De afnemende belangstelling is verklaarbaar door de opkomst van een overvloed aan verschillende events. De opkomst van massamedia spektakels en massatoerisme zijn mogelijk door de tijd/ruimte-compressie als gevolg van de transport- en communicatierevolutie. Kennis van landen en markten is niet langer afhankelijk van het bezoeken van expo's. Sport-events zoals de Olympische Spelen hebben door enorme media-aandacht daarentegen een enorme reikwijdte op de wereldmarkt. (Hall, C.M. 2006) De impact van events op stedelijke ontwikkelingen neemt toe. Niet alleen als citymarketing-instrument maar ook in de economische en fysieke regeneratie van steden. Onderscheid moet worden gemaakt tussen plaatsvaste en periodiek terugkerende events zoals filmfestivals en rondtrekkende events zoals Culturele Hoofdstad of de Olympische Spelen waarbij steden door middel van onderlinge competitie door zg. bids zich aanmelden om een event te 'hosten'. De eerste hebben de voordelen van permanente aandacht voor de stad, identificering van de stad met het festival en een jaarlijkse trek van toeristen. Zij kunnen het festival organiseren met een permanente staf en infrastructuur. De rondtrekkende, telkens van plaats wisselende mega-events hebben een dermate grote omvang en aantrekkingskracht, dat zij verzekerd zijn van wereldwijde media-aandacht. (Gold, R., Gold, M. 2008)

Mega events in verschillende vormen zijn inmiddels geen unica, maar systematische fenomenen, lange termijn processen en projecten, geïntegreerd in een solide infrastructureel systeem en geassocieerd met indrukwekkende gebiedsontwikkelingen. Steden als Barcelona en Parijs hebben hun ontwikkeling voor een groot deel verbonden aan mega-events. Voor deze steden zijn mega-events terugkerende manifestaties die helpen met het consolideren en verspreiden van nieuwe perspectieven die nodig zijn voor een continue economische ontwikkeling, ontwikkeling van leisure en toerisme en de realisatie van grootstedelijke infrastructuur. In dergelijke steden zijn events onderdeel van de lokale planningscultuur. De realisatie van de projecten die uit deze events voortvloeien zijn, door de inzet van 'starchitecture' op zichzelf een evenement geworden. (Caramellino, G., Magistris, A. De, Deambrosis, F., 2011) De motivatie van stadsbesturen om mee te dingen in het organiseren van mega-events als de Olympische Spelen is vanuit het oogpunt van 'place marketing' en 'place competition' gericht op investeren in de infrastructuur van een stad en het aanwakkeren van economische vitaliteit en groei. Een mega-event dient eveneens als een 'performance indicator' waarmee stadsbesturen de kracht en levensvatbaarheid van hun stad onderstrepen. (Hall, C.M. 2006) Hoewel de investeringen in mega-events risicovol zijn en vaak niet opwegen tegen de revenuen, fungeren mega-events als hefboom om toch bepaalde ontwikkelingen in gang te zetten, ondanks de vaak magere bewijsvoering voor de directe voordelen voor de lokale bevolking. (Hall, C.M. 2006)

De Olympische Spelen zijn onmiskenbaar het grootste en meest prestigieuze mega-event op de planeet. Gedurende de geschiedenis van het evenement is de betekenis ervan voor stedelijke ontwikkeling alleen maar toegenomen. De Olympische Spelen vormden voor planners en beleidsmakers een enorme kans voor het verbeteren van het stedelijke leefmilieu. Chalkley en Essex onderscheiden vier stadia waarin de wederzijdse invloed van Olympische Spelen en stedelijke planning en gebiedsontwikkeling toenemen. De eerste Olympische Spelen waren kleinschalig en geïmproviseerd. In het begin van de twintigste eeuw ontstond al snel de noodzaak om speciale sportfaciliteiten zoals een Olympisch Stadion aan te leggen. Na de Spelen van het Nazi-regime in Berlijn in 1936 werden de faciliteiten veel meer internationale prestige objecten. Sinds de spelen van Rome in 1960 zijn Olympische Spelen onderdeel van grootschalige stedelijke herontwikkelingen en uitbreidingen waarbij ook geïnvesteerd wordt in infrastructurele verbeteringen. (Chalkley, B., Essex, S. 1999)

Het voert misshoof te ver om in deze context de relatie tussen gebiedsontwikkeling en de Olympische Spelen minutieus uit te werken. Toch heeft zich een evolutie in de benadering van gebiedsontwikkeling bij Olympische Steden afgetekend, die relevant is voor het inzicht in het organiserend vermogen van IBA en waarmee wellicht relevante parallellen getrokken kunnen worden. In de periode na 1960 vallen een aantal steden op die de veranderende verhouding tussen gebiedsontwikkeling en olympische event-organisatie markeren. Literatuur concentreert zich rond het begrip *legacy*, (Ferguson et.al.2011) wat zowel erfenis als erfgoed kan betekenen, en wat gericht is op de vraag wat het gastheerschap en het organiseren van Olympische Spelen oplevert. Men is het over het algemeen eens dat enkel het toevoegen van sportfaciliteiten, wat bij de Olympische Spelen toch centraal staat, geen significante economisch groei oplevert. (Burbank, et. al. 2002) De impact van Olympisch spelen moeten dan ook gezien worden vanuit een integrale city-marketing strategie en de impact ervan op de ontwikkeling van de stad als geheel. In deze context zijn enkele voorbeelden

van Olympische Spelen, georganiseerd op het Noord-Amerikaanse continent, waarbij de input van private initiatieven invloed hebben gehad op de 'legacy' van de spelen, exemplarisch.

De zomerspelen van Montreal in 1976 staan bekend om de budgettaire rampspoed die Olympische Spelen ook kunnen ontketenen. Geïnspireerd door de Montreal Expo uit 1967 wilde de toenmalige burgemeester Drapeau de stad weer op het internationale toneel plaatsen. Een combinatie van slecht management, overambitieuze bouwprogramma's en een onduidelijke politieke visie leidden uiteindelijk tot een voor de stad toentertijd astronomisch tekort van 1,2 miljard Canadese dollars. (Gold, R., Gold, M. 2008) Voor de spelen van Los Angeles (1984) werd, met de spelen van Montreal in het achterhoofd, de ambitie uitgesproken om geen cent belastinggeld in de spelen te investeren. (Burbank et. al. 2002) Uiteindelijk wordt met fondsenwerving en nieuwe financiering en gebruik makend van uitgekiend kostenmanagement, in samenhang met sponsorwerving (het toekennen van televisierechten voor de organisatie van de spelen en niet voor IOC), een winst geboekt van 225 miljoen US dollar. De 'Spartaanse' Olympische spelen van L.A., worden gezien als de eerste privaat gefinancierde stedelijke spelen waarbij middels een mediastrategie met succes gebruik werd gemaakt van een bedrijfsmatig verdienmodel voor de stad. (Burbank et. al. 2002) Ook de zomerspelen in een andere Noord-Amerikaanse stad: Atlanta 1996, werden gefinancierd door een publiek private samenwerking, na een privaat initiatief voor de bid van Atlanta. De private partij die uiteindelijk de spelen en de daaraan gekoppelde gebiedsontwikkelingen organiseerde, kreeg een sterk mandaat van de staat Georgia. Een groot aantal projecten leverden een goed verdienmodel op voor het plaatselijke bedrijfsleven, maar men verzuumde om ook voldoende draagvlak bij de bevolking te creëren. Budgetten om de stad ook een sociaaleconomische impuls te geven vielen uiteindelijk tegen en werden enkel voor wat cosmetische aanpassingen in het bezoekersgedeelte van de stad gebruikt. De spelen van Atlanta lieten de lokale bevolking met een kater achter. (Burbank et. al. 2002)

De Noord-Amerikaanse voorbeelden laten zien dat in de Verenigde Staten de Olympische spelen uit private city-marketing initiatieven zijn ontstaan, met (als reactie op de spelen van Montreal) een afnemende rol voor de verschillende lokale overheden. Bij de succesvol geïmplementeerde Spelen ontbeert het echter vaak aan draagvlak bij de lokale bevolking. (Burbank et al. 2002) De spelen van Atlanta hebben desondanks een waardevolle sport-infrastructuur voor de stad achtergelaten, hoewel het stadion van de Atlanta Braves toch al wilde bouwen. (Gold, R., Gold, M. 2008, Sterken, E. 2012)

De ervaringen met Atlanta hebben binnen de centrale organisatie van de Olympische Spelen de aandacht gevestigd op de duurzame erfenis van de spelen, maar vooralsnog zonder effectuering in aantoonbaar succesvolle voorbeelden. De spelen van Sydney en Beijing hebben daar nog te beperkt verandering in kunnen brengen. (Gold, R., Gold, M. 2008) De Olympische Spelen van London 2012 zijn momenteel in voorbereiding en zullen binnenkort tijdens 'de hete sportzomer' losbarsten. Op 23 mei 2012 hield de Britse stedenbouwkundige en gebiedsontwikkelaar Peter Bishop verbonden aan Allies and Morrison Architects en voormalig projectleider gebiedsontwikkeling rond Olympische locaties in Oost-Londen, ten overstaan van een groot aantal vakgenoten in de Brabanthallen in Breda een lezing over de gebiedsopzet van de Olympische faciliteiten. (Duidelijk is dat het stadsbestuur voor haar bid de stad Londen heeft neergezet als een 'global capital' met een enorme culturele diversiteit. De Olympische spelen zetten zich in om de kinderen van emigranten in London

te betrekken bij sport en ze daarbij een betere toekomst te bieden in de stad. Bij de organisatie van de spelen lagen kansen om de stad te vernieuwen door achtergestelde gebieden, waar veel migranten wonen⁶, op te waarderen en deze beter met de stad te verbinden. De door Bishop gepresenteerde plannen voor de Olympische Spelen van het bekende Rotterdamse architectenbureau KCAP⁷ tonen een masterplan waarbij de gigantische infrastructurele werken die nodig zijn om de Olympische site in de buurt van Stratford te ontsluiten en te verbinden met het Londense transportnetwerk, later ook toegevoegde waarde blijven houden voor de stad. Bishop spreekt van een 'layered city' een gelaagde stad waarbij de imprints van de Olympische spelen gradueel zullen worden opgenomen in een omvattender grootstedelijk weefsel. (Bishop, 2012)

De Londense bid op de Spelen is geënt op de Barcelona-variant, waarbij met een mix van publieke en private investeringen, gezocht werd naar een revitalisatie en grootschalige herstructurering en verbetering van de stad voor de Spelen van 1992. London kopieerde de Barcelona-aanpak, door eveneens met een combinatie van publieke en private samenwerkingen, het event te organiseren en door in te zetten op een omvangrijk sociaal, cultureel en economisch legacy-programma. (Poynter, 2009) De Londense burgemeester Ken Livingstone bedong dat, indien het BOA (British Olympics Association) een bid zou doen met Londen, de spelen moesten landen in Oost-Londen, zodat daar een omvangrijk regeneratieprogramma aan gekoppeld kon worden. Het succes van de bid wordt toegeschreven aan dit programma en het belang dat werd gehecht aan de 'sporting-legacy' voor de jongere generaties in het gebied. Het epicentrum van de Londense Spelen heet Olympic Park en ligt in de deelgemeente Newham vlakbij Stratford. De oorspronkelijke site had significante gebieden met sociale achterstand en brownfield locaties met verlaten fabrieken, dokken en spoortracés. Het Olympisch park zal na de spelen fungeren als verbindende groenzone met diverse voorzieningen. In de organisatie en realisatie van de omvangrijke projecten heeft de overheid een centrale rol gespeeld. Zij werd bijgestaan door vele agentschappen, die binnen het ontstane governance-netwerk publiek-private samenwerkingen opzochten in flankerende gebieden. Met deze spelen herpakt de overheid haar rol, in een van de grootste flagship developments van het Verenigd Koninkrijk. Zij verbindt sociale, economische en culturele agenda's aan deze ontwikkeling, een rol die zij sinds projecten als de Docklands in de jaren negentig in grote mate hadden afgestaan aan private partijen, met wisselend succes. (Poynter 2009) Kenmerkend voor de Londense Spelen zijn de sterke inzet van de burgemeester en de nationale overheid, de netwerken van publiek-private samenwerking waarin wordt geopereerd en de aandacht voor duurzame gebiedsontwikkeling onder de noemer van legacy.

Het definiëren van sociaaleconomische programma's, die vervat zijn in een sterke visie voor de bid en de daaraan gekoppelde aandacht voor de positie van de bewoners van het gebied, zijn exemplarisch voor de manier waarop de spelen kunnen worden aangegrepen om gaststeden te ontwikkelen. Of deze initiatieven ook daadwerkelijk goed uitpakken voor lokale bewoners en kleinschalige ondernemers in het gebied valt nog te bezien. Volgens Paul Lecroart (2011) kunnen vraagtekens worden gesteld bij de goede bedoelingen; de in de plannen veronderstelde impulsen voor lokale bewoners zoals verbetering van de woningvoorraad en verbetering van de connecties blijven achter, tegelijkertijd is veel aan het gebied verbonden bedrijvigheid verdreven. Lecroart vraagt

---

⁶ Zie ook: (Saunders, 2010)

⁷ Zie ook: http://www.kcap.eu/en/projects/v/legacy_masterplan_framework/

zich af of ontwikkelingen voor mega-events als de Olympische Spelen werkelijk regeneratief werken of dat zij enkel nieuwe gespecialiseerde enclaves vormen, waarbij zeer gespecialiseerde infrastructuur wordt gerealiseerd voor een korte termijn, die wellicht minder goed bij het open-einde, lange termijn-karakter van ontwikkeling passen die onze steden eigen zijn. (Lecroart, 2011)

2.5 Flagship developments

De scheidslijn tussen flagship developments en major events is in de literatuur niet scherp te trekken. Major events leiden vaak tot flagship developments, zoals bij de Olympische Spelen. Flagship developments kunnen op zichzelf staan als grootschalige ontwikkeling en kunnen ook gekoppeld worden aan een event om maximale aandacht en momentum te genereren. Een bekend voorbeeld is het Guggenheim museum in Bilbao gebouwd door de Californische architect Frank Gehry, waarin een alliantie met het New-Yorks kunst-instituut, de afgetakelde Baskische havenstad een enorme impuls heeft gegeven en in één keer katapulteerde in de eenentwintigste eeuw. Deze impuls stond niet op zichzelf maar was onderdeel van een grotere infrastructuur met projecten van wereldwijd opererende architecten: Norman Foster tekende voor het nieuwe metrosysteem en Santiago Calatrava voor een brug over de Nervión. (Jacobs, K. 1997) De toeristische 'bedevaarten' naar Frank Gehry's moderne kathedraal vonden navolging in meerdere Spaanse steden: bijvoorbeeld in Avilés, een industriële stad in Asturië. Ook hier hoopte men op een wedergeboorte, door de befaamde Braziliaanse architect Oscar Niemeyer aan te trekken voor een spectaculair centrum voor moderne kunst, maar door de financiële crises is de stad nu in grote problemen. (Waal, M. de (2011)

Het Guggenheim Museum in Bilbao

Flagship developments zijn significante, prestigieuze gebieds- en vastgoedontwikkelingen die een invloedrijke en katalytische rol spelen in stedelijke regeneraties. (Bianchini et al., 1992 in: Doucet et al, 2011) Flagships zijn gericht op het opnieuw positioneren van het imago van een stad: zoals het Guggenheim het symbool is geworden van de stad Bilbao. (Doucet et al, 2011) Bekende voorbeelden van Flagship Developments zijn bijvoorbeeld: Canary Wharf in London, Baltimore Inner Harbor en Hamburg Hafen City. Ze omvatten een grote variëteit aan functies zoals luxe woningbouw,

multimodale verkeersknooppunten, cultuurcentra, musea, winkels, attracties en hotels. Flagship Developments zijn het gevolg van een proactieve ontwikkelings- en city marketingstrategie ten behoeve van het aantrekken van extern kapitaal, toerisme en nieuwe kapitaalkrachtige inwoners. Hiervan profiteren voornamelijk twee groepen: enerzijds een kleine lokale stedelijke elite van investeerders, bestuurders en professionals, anderzijds ook de omwonenden van aanpalende gebieden. Zij zien vaak de waarde van het vastgoed in de buurt stijgen, krijgen betere voorzieningen en betere verbindingen met de stadscentra. Tegelijkertijd hebben flagships ook het effect van door de overheid gestuurde *gentrification*, waarbij oorspronkelijke bewoners langzaam uit hun buurten worden verdreven door welgestelde nieuwe stedelingen. (Doucet et. al. 2011)

Doucet, van Kempen en van Weesep (2011) onderscheiden daarmee een aantal doelen die met het realiseren van flagship developments worden gediend:

- Het opwaarderen van imago's van postindustriële steden.
- Flagship developments dienen als katalysatoren voor economische en demografische groei waarbij gehoopt wordt dat de initiële publieke investeringen doorwerken in het versterken van de plaatselijke bedrijfsleven.
- Het aantrekken van toerisme waarbij veiligheid, comfortabele accommodaties en voorzieningen de aantrekkelijkheid van een stad als reisbestemming bevorderen.
- Gentrification; waarbij vooral bedoeld wordt op de bevolkingskrimp in oude postindustriële wijken waar jonge kapitaalkrachtige bewoners worden aangetrokken.
- Het zich herpositioneren van steden in het globale netwerk van 'global cities'.
- Het door laten sijpelen van de economische winsten in alle lagen van de bevolking.

Volgens Lacroart (2011) induceren flagship projecten transformatie. Ze genereren verandering door dat ze een kantelpunt vormen voor nieuwe ontwikkelingen waarbij nieuwe concepten, methoden en visies geponeerd worden. Ze kunnen dus een structurele verandering van de stad bewerkstelligen en tegelijkertijd demonstreren ze een grote symbolische waarde die gerelateerd is aan stedelijke geschiedenissen. Derhalve is de individuele identiteit erg belangrijk als aangrijpingspunt voor implementatie van flagships. Deze projecten zijn tevens belangrijke internationale attractoren, zeker als het gaat om het betrekken van internationale spelers en internationale netwerken. Een belangrijke bestaansreden voor flagships is het publieke debat. Participatie en draagvlak op het juiste schaalniveau zijn, net als het betrekken van media, sociale en culturele organisaties, essentieel voor het bestaansrecht van flagship developments.

2.6 Wat is Internationale Bauausstellung?

2.6.1 Definitie IBA vanuit 'IBA meets IBA' netwerk

IBA's vertegenwoordigen een bijzondere planningscultuur in Duitsland. Ze zijn de meest innovatieve en invloedrijke instrumenten voor 'stadsontwikkeling' in de afgelopen honderd jaar. IBA's staan voor een gigantische stap in de ontwikkeling van een gebied, ze betekenen: innovatie, een aanpak die van reguliere planning afwijkt en een enorme creatieve, organisatorische en inhoudelijke krachttoer. (Daldrup, 2010) Een IBA representeert het Duitse begrip 'baukultur' dat vrij vertaald bouwcultuur betekent. Baukultur geeft een traditie van verworvenheden en een collectief begrip van kwaliteit van bouwen weer.

Wat maakt een IBA tot een IBA? Als gevolg van een explosie van IBA-initiatieven in de afgelopen tien jaar heeft het Duitse Bondsministerie van Transport, Bouw en Ruimtelijke Ordening een IBA

netwerk geïnitieerd in het kader van de IBA Hamburg en is een IBA expertraad ingesteld die een adviserende rol krijgt bij de organisatie van toekomstige tentoonstellingen. (Daldrup, 2010) Hiermee hebben de Duitsers zich gewaagd aan een definitie van IBA hoewel elke IBA telkens opnieuw wordt uitgevonden. Wanneer een IBA voldoet aan een aantal randvoorwaarden, kan betere kwaliteit gegarandeerd worden zo redeneert men.

Engelbert Lütke Daldrup, staatssecretaris van bovengenoemd ministerie en een van de initiators van de expertraad definieert een Internationale Bauausstellung als “een momentopname van een proces waarin innovatie, organisatorische vernieuwing en kwaliteit de inzet zijn.” (Daldrup, 2010) Een IBA bestaat dankzij een centraal thema dat ‘innovatiedruk’ genereert. Een IBA stelt met voorbeeldprojecten een richting voor maatschappelijke ontwikkeling voor. Hoewel communicatie voor een evenement belangrijk is, vindt Daldrup de taak van IBA als marketingtool verwaarloosbaar. (!) Het gaat om het beantwoorden van maatschappelijke en culturele toekomstvragen, door middel van generieke, modelmatige oplossingen, die concreet in de praktijk gerealiseerd worden: projecten met een voorbeeldfunctie die een blijvende indruk achterlaten.

IBA's gaan allang niet meer over architectuur alleen, maar hebben bredere maatschappelijke onderwerpen. Voor een IBA is moed nodig om te experimenteren. IBA's worden ingezet voor bijzondere problemen waarbij een reguliere aanpak vruchteloos bleek. Bij recente IBA's in afgelopen eeuw waren nieuwe werkwijzen en nieuwe allianties nodig, om economische, bestuurlijke en politieke barrières te slechten. Zonder de steun van de landelijke overheid, van het plaatselijke gemeentelijke of regionale bestuur en van het bedrijfsleven kan geen succesvolle IBA georganiseerd worden. Een IBA vraagt desondanks om een onafhankelijke, geïntegreerde aanpak, waarmee bestuurders zich niet te veel mee dienen te bemoeien. Daarbij heeft een IBA een solide financieringsgrondslag nodig. De I van IBA is ook een voorwaarde. Internationale relevantie betekent het betrekken van internationale expertise en internationale uitwisseling. (Daldrup, 2010)

Walter (Walter, 2010) schetst de kaders van een IBA als volgt:

- IBA's worden georganiseerd wanneer problemen zich voordoen die van dien aard zijn dat men met gebruikelijke middelen niet verder komt. Een onafhankelijke aanpak vanuit een instituut of een persoon is dan gewenst, zodat met een frisse blik naar de problemen gekeken kan worden en thema's ontwikkeld kunnen worden, ongehinderd door ingesloten patronen. De vraagstelling van de problematiek moet professie-overstijgend en multidisciplinair zijn en kan alleen integraal beantwoord worden.
- Een IBA moet op breed politiek draagvlak kunnen steunen en zal meerdere politieke ambtstermijnen beslaan, zodat een constellatie van relevante actoren zich kan vormen die een doorslaggevende bijdrage kunnen leveren. Daarbij moet een IBA institutioneel verankerd worden, financieel geborgd en haalbaar zijn.
- Een IBA genereert onderscheidende resultaten die afwijken van het gangbare. Gangbare oplossingen zijn niet altijd de juiste oplossingen. Een IBA moet met vernieuwende ideeën komen en deze ook fysiek, met alle daaraan gekoppelde uitdagingen, realiseren. De resultaten van een IBA moeten duurzaam zijn en zeker niet alleen een kortstondige hype veroorzaken.
- Met de nieuwe organisatie die een IBA instelt (In Duitsland vaak een GmbH, een besloten vennootschap dat eigendom is van een overheid, AL) kunnen nieuwe samenwerkingsverbanden getest worden.

2.6.2 Evolutie van IBA als planningsinstrument

IBA is als planningsinstrument in honderd jaar tijd geëvolueerd van een gebouwde tentoonstelling van voorbeeldwoningen in een kunstenaarskolonie in Darmstadt tot een complex en gelaagd regionaal programma in Emscher Park of Sachsen Anhalt. Wat maakt een IBA tot een IBA? Hoe hebben de in de vorige paragrafen vermelde veranderingsprocessen IBA als instrument getransformeerd? Een methode om hier grip op te krijgen is om IBA's te analyseren in termen van planningsstrategie en in termen van initiatief:

- IBA kan gepland zijn vanuit een gecentraliseerde strategie waarbij de nadruk wordt gelegd op de tentoonstelling van gebouwde innovaties op een specifieke site. IBA echter ook een decentraal ingezette planningsstrategie volgen, zodat met een patchwork aan projecten een gebied wordt getransformeerd.
- De afzonderlijke IBA projecten worden geïnitieerd vanuit specifieke lokale factoren of behoeften: ze zijn bottom-up geïnitieerd ofwel zijn ze zijn 'geland' op een locatie, dus top-down geïmplementeerd.

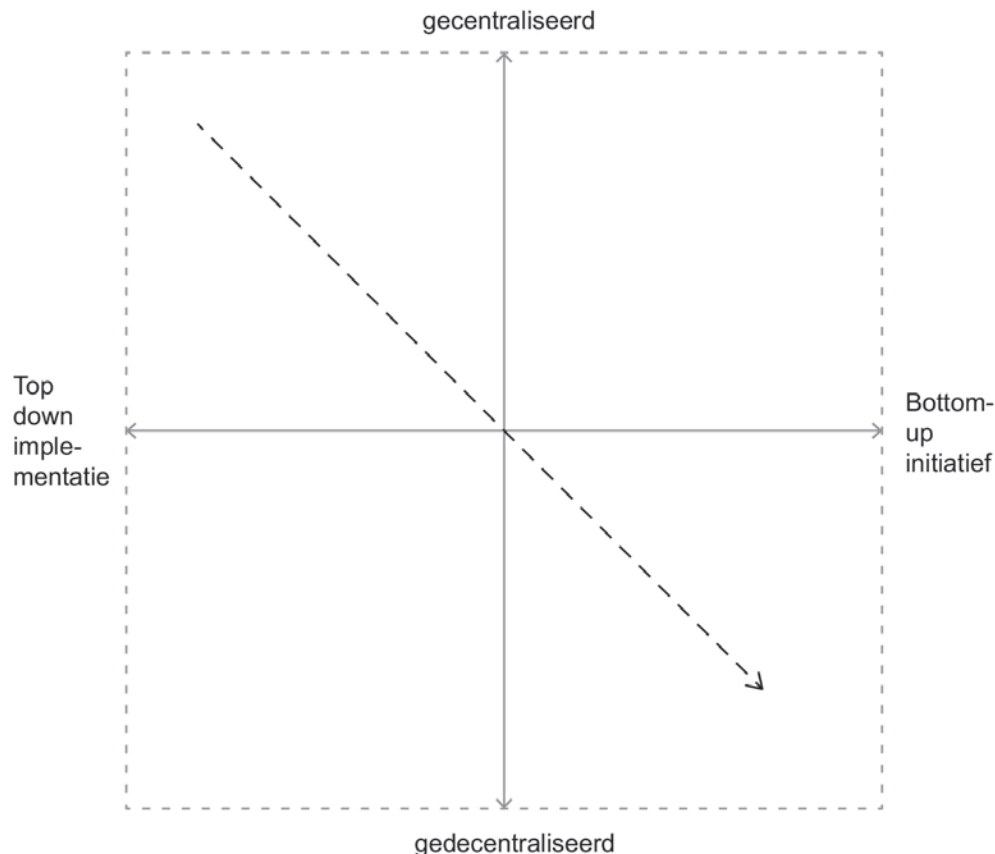
Bovenstaande twee parameters geven telkens uitersten aan waarmee in een glijdende schaal elke IBA kan worden getypeerd. De parameters kunnen worden uitgezet langs twee assen, waardoor een grid met vier kwadranten ontstaat. Elk kwadrant zegt iets over de motieven van een IBA en het ruimtelijk en organisatorisch karakter van een IBA:

- Gecentraliseerd: vanuit één centraal totaalconcept geïmplementeerd, in een onderling samenhangende vorm en visie.
- Gedecentraliseerd: vanuit een gelaagde visie worden contextafhankelijke, custom made, aparte projecten uitgezet.
- Top-down: vanuit een centrale visie en initiatief 'ontworpen'.
- Bottom-up: vanuit lokaal initiatief, in een participatieproces met meerdere actoren ontstaan en samengesteld.

Deze analysemethode is analoog aan de parameterdiagram waarmee Brenner (2004e) de evolutie van 'selectiviteit van ruimtelijk overheidsbeleid en overheidsprojecten' heeft geanalyseerd. Brenner beschrijft hiermee niet alleen een veranderende ruimtelijke strategie van Europese overheden, maar laat ook zien dat er een verband is tussen ruimtelijk beleid en de territoriale en ruimtelijke organisatie van overheden.⁸ De in figuur 1. gestippelde pijl duidt analoog aan Brenner dat IBA's steeds meer een procesmatig karakter gaan krijgen, waarbij een decentrale aanpak, geïnitieerd vanuit bottom-up processen past bij 'Urban Locational Policy'-strategieën.

---

⁸ In deze matrix worden ruimtelijke strategieën (de ruimtelijke allocatie van overheidsbeleid) en de eigen territoriaal-ruimtelijke organisatie van de overheid, gepositioneerd t.o.v verschillende parameters. Op de verticale as (*scalar articulation*) van de matrix worden de parameters: strategieën op singulier schaalniveau en strategieën op meerdere schaalniveaus uitgezet, respectievelijk en gecentraliseerde overheidsprojecten en gedecentraliseerde overheidsprojecten uitgezet. Op de horizontale (*territorial articulation*) as: van uniforme organisatie naar 'customised' organisatie en van geëgaliseerd beleid naar gedifferentieerd/geconcentreerd beleid. De matrix biedt de mogelijkheid om trends in ruimtelijke strategie en de veranderende rol van verschillende overheden met elkaar te vergelijken. (Brenner, 2004e)

Figuur 1.

De volgende IBA's zijn voor deze literatuurstudie relevant: IBA Darmstadt in 1901, IBA Stuttgart 1925, IBA Interbau Berlijn 1957, IBA Berlijn 1987, IBA Emscher Park 1999, IBA Fürst-Pückler Land 2000-2010, IBA Stadtumbau Sachsen Anhalt 2010 en tenslotte IBA Hamburg 2013.

2.6.3 Matildenhöhe, Darmstadt 1901

De eerste bouwtenoonstelling luidde in 1901 de moderne tijd in. (Scheuvens, Wachten, 2007) Geïnitieerd door de kunstminnende Groothertog Ernst Ludwig en uitgevoerd onder leiding van architect en kunstpionier Joseph Maria Olbrich was de eerste bouwtenoonstelling tevens een kunstenaarskolonie. Verschillende architecten bouwden modelwoningen in een samenhangende stijl. Bedoeld om de plaatselijke meubel- en kunstnijverheid een impuls te geven, introduceerde deze als totaalconcept ontworpen en gebouwde 'kunstnijverheidsbeurs' een nieuwe esthetiek voor de toekomst. De resultaten werden door critici getypeerd als de 'armeluisesthetiek voor de rijken', vanwege de spaarzame decoraties die werden toegepast. In Matildenhöhe werd echter de kiem gelegd voor een nieuwe en functionele benadering van architectuur en industrieel ontwerp in Duitsland.

Een scala van disciplines en producten werden in een samenhangend totaalconcept geëxposeerd en ook te koop aangeboden. Onder de exposanten was ook Peter Behrens, de latere huisarchitect van de AEG-fabrieken die als eerste een vorm van moderne 'corporate design' introduceerde. Darmstadt was met een tekort van een kwart miljoen mark een financieel fiasco maar genoot niettemin grote belangstelling. (Durth, Siegel, 2009c)

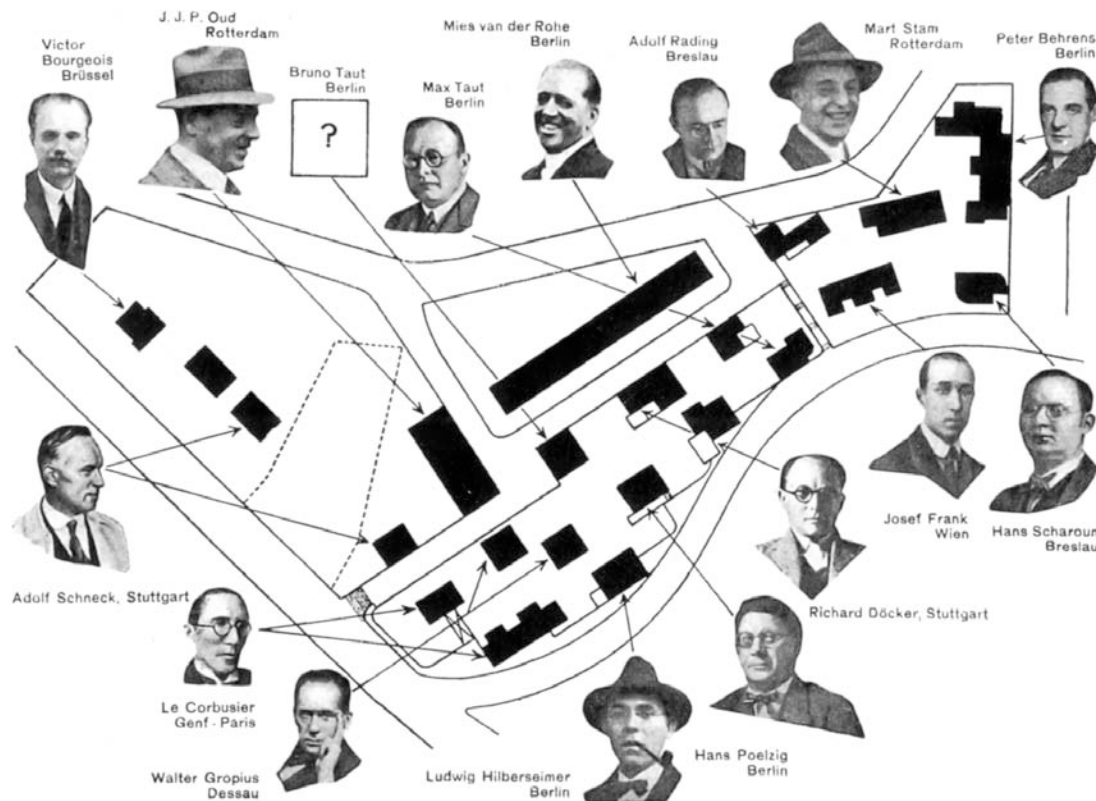

Ernst-Ludwig-Haus, J.M. Olbrich, Kunstkolonie Darmstadt

2.6.4 Weißenhofsiedlung, Stuttgart 1927

De eerste Bauausstellung na de eerste wereldoorlog in Duitsland, met de titel: 'die Form' trok in 1924 in Stuttgart ongeveer een miljoen bezoekers. Door dit succes organiseerde de Deutsche Werkbund, een door de rijksoverheid gesubsidieerde bond van architecten, vormgevers en grafici, een vervolgtentoonstelling genaamd 'die Wohnung'. Door een samenwerking tussen geëngageerde ambtenaren, de burgemeester van Stuttgart en architect Ludwig Mies van der Rohe, toen de kersverse voorzitter van de Werkbund, kon met bijdragen van het rijk een plan gemaakt worden voor een Siedlung am Weißenhof. Voor deze wijk lagen al plannen maar Mies van der Rohe werkte samen met zijn collega Hugo Häring een nieuw stedenbouwkundig plan uit. (Durth, Sigel, 2009d)

In de Weißenhofsiedlung werd de nieuwe zakelijkheid in het bouwen tentoongesteld. Zo'n zeventien architecten, waaronder Mies van der Rohe, le Corbusier, J.J.P. Oud en Hans Scharoun werkten aan verschillende exemplarische woongebouwen die niet meer aan elkaar geplakt zaten, maar in een ruimtelijke en beweeglijke opzet waren opgesteld. (Durth, Siegel, 2009d) De eenheid van de gebouwen ontstond door het consequent toepassen van platte daken en het gebruik van wit stuc. Critici noemden het resultaat gekscherend 'het arabische dorp'. Het uiteindelijke resultaat dat uit een samenwerking tussen architecten uit vijf landen was ontstaan, stond model voor een functionele en industriële manier van bouwen, passend bij de ontwikkelingen van de tijd: een 'internationale stijl'. (Scheuven, Wachten, 2007)

Stedenbouwkundig plan met de architecten die Participeerden aan de Weißenhofsiedlung

2.6.5 Interbau Berlijn 1957

Sinds de splitsing van Duitsland in 1948 in de DDR en de BRD en de opdeling van Berlijn in Oost en West, ontstond een propagandastrijd waarin de twee staten zich profileerden. (Scheuven, Wachten, 2007) Door het isolement waarin West-Berlijn geraakte wilde het bestuur demonstreren dat de stad nog steeds meetelde als wereldstad en dat haar ontwikkeling nauw verbonden was met de BRD. In 1953 besloot de Senaat van West-Berlijn om als onderdeel van de wederopbouw, in het in de oorlog bijna volledig verwoeste Hansaviertel, een IBA te organiseren. (Bartning, 1957) Na onteigening en aankoop van kavels, werden 44 architecten uit binnen- en buitenland uitgenodigd om plannen te presenteren. De Interbau richtte zich op nieuwe methoden van sociale woningbouw. De architecten waren vertegenwoordigers van 'the modern movement' en het internationaal modernisme: o.a. le Corbusier, Oscar Niemeyer, Alvar Aalto, van den Broek & Bakema en Arne Jacobsen. Het masterplan voor het gebied van ruim 17 Ha, werd op basis van eerdere studies van Otto Bartning in gezamenlijk overleg verder ingevuld, bijgestaan door 10 landschapsarchitecten. De gebouwen golden als exemplarisch voor het nieuwe bouwen: vrijstaande schijven tussen de vier en zeventien lagen hoog en georiënteerd op een groene, parkachtige omgeving. De Interbau was niet alleen een wederopbouwproject, het gaf tevens een ideologisch antwoord op de Stalinallee in Oost-Berlijn, die aangelegd werd in het pompeuze classicisme van de Sovjet-Unie. (Durth Siegel, 2009e)

In het nieuwe Hansaviertel ontstond, met fondsen uit het Marshallplan, in zeer korte tijd een representatief panorama van actuele moderne architectuur met een grote variëteit aan verschillende bouwtypen, woningplattegronden en woninginrichting volgens de laatste trends.

Het Hansaviertel in aanbouw: links het gebouw van Alvar Aalto, rechts het woongebouw van Oscar Niemeyer

De modelwoningen en de site werden door honderdduizenden mensen bezocht. In alle facetten van de projecten was het doordringen van 'vloeiende' ruimte, licht en lucht in en om de woningen het uitgangspunt. Maar tijdens de Interbau rees al de kritiek op een dergelijke stedenbouw waarin de stad schijnbaar willekeurig over het landschap uitgestrooid leek te zijn. (Durth, Siegel, 2009e)

2.6.6 IBA Berlijn 1984/87

In tegenstelling tot de Interbau richtte de IBA Berlijn 84/87 zich op de bestaande, verwaarloosde stad. (Scheuven, Wachten, 2007) Het adagium van de wederopbouw: licht, lucht en ruimte had grote delen van de oude stad vervangen. De verkrotte 'huurkazernes' werden door de woningcorporaties en bouwbedrijven vervangen door 'heldere' appartementencomplexen, de stedelijke structuur moest veranderen in een parkachtige omgeving, de bewoners van de oude stad werden uit hun huizen gejaagd. Tegen deze vorm van planning was veel verzet onder de bevolking van West-Berlijn. En ook in de vakwereld zwol de kritiek aan op de functionele eenzijdigheid van wijken zoals het Hansaviertel. (Durth, Siegel, 2009f) Het Senaat van West-Berlijn besloot na een lange politieke aanloopperiode in 1979, tot het organiseren van een IBA, die zich nadrukkelijk zou inzetten om de verwaarloosde binnenstad te behouden en weer leefbaar te maken. De IBA-organisatie kreeg echter geen mandaat, maar moest zich vooral richten op het ontwerpen van overtuigende plannen en het leveren van nieuwe ideeën. (Geisten, Pfothenhauer, 2007)

De IBA-organisatie onder leiding van Hard-Waltherr Hämer en Joseph Kleihues presenteerden de plannen voor een tentoonstelling met twee thema's: 'behoedzame stadsvernieuwing' en 'kritische reconstructie'. De IBA had als opdracht om een aantal buurten en blokken in Tiergartenviertel en in Kreuzberg op te knappen. Verder moest er een oplossing komen voor het braakliggende gebied tussen het Landwehrkanal en de muur. Het gevestigde establishment in de bouw: de corporaties,

IBA Berlin 84/87 Neu: de invulling bij checkpoint Charlie door OMA/Rem Koolhaas

ontwikkelaars en bouwbedrijven verzetten zich aanvankelijk tegen deze thematiek en werkten de nieuwe initiatieven zelfs tegen. Door het 'eiland-karakter' van West-Berlijn in de koude oorlog, liep men achter in beeldvorming over de stedenbouwkundige aanpak van steden. Elders in Europa waren al voorbeelden van stadsherstel gerealiseerd. (Geisten, Pfothenauer, 2007)

Onder invloed van de buitenlandse pers en massale protesten van bewoners, die de ideeën van IBA-oudbouw steunden, kreeg de IBA van de politiek het voordeel van de twijfel. Uiteindelijk lukte het om een totaal nieuw proces op te bouwen, waarbij met participatie van bewoners woningen werden opgeknapt en gerenoveerd, met zo min mogelijk aantasting van bestaande gebouwen. De IBA-Berlijn heeft als eerste IBA, dergelijke processen van participatie geïntroduceerd. Tevens is het de eerste IBA waarin duurzaam en groen bouwen, in het programma werd geïntroduceerd. Geleidelijk aan werden de doelstellingen van de IBA, de officiële doelstellingen van de stad Berlijn. De IBA oud-bouw werd omarmd door het grote publiek en transformeerde in de organisatie S.T.E.R.N: Gesellschaft der behutsamen Stadterneuerung mbH. Een organisatie die na de IBA een belangrijke rol kreeg in het ontwikkelen van duurzame stadsvernieuwing. Door het succes van de oud-bouw IBA kreeg ook de nieuwbouw-IBA een podium. De nieuwbouw IBA zette zich in voor stedelijkheid in nieuwbouw, met een gedifferentieerde inzet van multifunctionele gebouwen en stadsblokken.

De IBA-Berlijn introduceerde een nieuwe rol voor de IBA-organisatie. De IBA was niet meer de directe opdrachtgever, maar een instituut dat kaders stelde, coördineerde en probleem- en conflict oplossende taken kreeg. De IBA organiseerde met prijsvragen de architectenkeuze en stelde kwaliteitseisen voor IBA-projecten. Ondanks al deze innovaties had de IBA-Berlijn te kampen met veel verloop en wisselingen in haar bestuur. Het benauwende Berlijnse netwerk werd bestuurd door leden als Ungers en Sieverts te veel. (Durth, Siegel, 2009f)

2.6.7 IBA Emscher Park

Doel van Emscher Park was het transformeren van een postindustriële landschap van zeventig kilometer lang en vijftien kilometer breed. Een gebied dat meer dan 17 verschillende steden omvatte, kampte met het verleden van intensieve kolenmijnbouw en staalindustrie. Het watersysteem was vervuild en het landschap gefragmenteerd en ontoegankelijk door de vele verlaten industrieterreinen, spoorlijnen, vervuilde kanalen en snelwegen. Bovendien was het een regio die kampte met een krimpende en sociaal/economisch achtergestelde bevolking. (Scheuvers, Wachten, 2007)

De IBA Emscher Park heeft met een 'perspectivistisch- incrementele' strategie, uitgezet in een grote hoeveelheid verspreide en qua invulling en uitwerking gedifferentieerde projecten, het gebied uit het dal proberen te trekken. Op meerdere terreinen en schaalniveaus zijn thema's ontwikkeld en uitgezet. De zuivering en sanering van het watersysteem is de grootste en meest fundamentele operatie geweest. Verder zijn talloze economische, sociale en culturele stimuleringsprojecten opgezet om de bevolking in het gebied weer kansen te geven op de arbeidsmarkt en om het leefklimaat te verbeteren. Daarnaast is het industriële erfgoed van het gebied getransformeerd naar cultureel erfgoed. Industriële gebouwen en installaties zijn nu centra van sport, cultuur en creatieve industrie. Het verrassend groene landschap van het Ruhrgebied is toegankelijk gemaakt en opgewaardeerd met veel land-art kunstwerken die een toeristische attractie vormen en tegelijkertijd fungeren als uitkijkpost. Emscher Park heeft het concept van een IBA verder gebracht dan het bouwen of een architectuurtentoonstelling. Een proces-georiënteerd tentoonstellingsidee heeft de notie van een ultiem concept vervangen. De thema's van deze IBA richtten zich op ontwikkelingsgeschiedenis, nieuwe vormen van participatie en het gebruik maken van kwaliteitsprocedures in een innovatieschuwe context. (Scheuvers, Wachten, 2007)

2.6.8 IBA Fürst-Pückler-Land 2000-2010

De gigantische bruinkoolmijnen en -wingebieden in de regio Lausitz in het Zuidoosten van Brandenburg hebben 150 jaar lang het landschap getransformeerd tot een onwerkelijke woestijn. Met een grootscheepse operatie heeft de LMBV (Lausitzer und Mitteldeutsche Bergbauverwaltungsgesellschaft mbH) een door de landelijke overheid ingestelde maatschappij sinds 1990 100.000 Hectare land gesaneerd. Door de afgegraven gebieden onder te laten lopen en te verbinden met een stelsel van bevaarbare kanalen is het landschap langzaam getransformeerd in een stelsel van meren. Parallel aan deze operatie is een IBA georganiseerd als een 'werkplaats voor nieuwe landschappen' om het saneringsproces met bijzondere ideeën en projecten te begeleiden. (Scholz, 2007)

Daar waar de voornaamste saneringsopgave zich richtte op het herstel van het landschap, heeft de IBA zich gericht op nieuwe landschapsvormen en projecten, waarin de herinnering aan het

industriële verleden niet onder het tapijt wordt geschoven, maar levend blijft en nieuwe invullingen krijgt. Omdat het gebied aan de Poolse grens ligt, werden een aantal projecten landen overschrijdend aangepakt. De IBA-organisatie, waaraan vier regiodistricten en de stad Cottbus deelnamen, stelde visies en kwaliteitseisen op en regelde de financiering. De projecten zelf waren in handen van de gemeenten, instellingen en private partijen, om daarmee ook de levensvatbaarheid en draagvlak te creëren.

Het nieuwe waterlandschap in Fürts-Pückler-land

Een aantal projecten waren gericht op het bewoonbaar maken van het nieuwe merenlandschap, waarbij ingezet werd op waterwonen en recreatie. De bruinkoolwinning maakte gebruik van onmetelijk grote machines⁹. Deze werden eenmaal buiten bedrijf omgebouwd tot culturele monumenten en toeristische attracties. Pogingen om bepaalde bruinkoolmijnen te transformeren in een landart-gebied, met kunstwoestijnen en een groene oase, strandden vanwege financieringstekorten en verzet van lokale inwoners. In samenwerking met de Brandebergische Technische Universität in Cottbus en een aantal adviesbureaus, is een groot energieproject

---

⁹ De machine Besucherbergwerk F60, een brug om bruinkool af te voeren meet 500 meter lang en 80 meter hoog is omgetoverd tot geluid- en lichtkunstwerk en is een populaire toeristische attractie geworden. (Scholz,2007)

opgestart om verschillende vormen van duurzame energiewinning en -opwekking in het dunbevolkte gebied te realiseren. (Scholz, 2007)

Besucherbergwerk F60 in Fürts-Pückler-land

2.6.9 IBA Stadtumbau Sachsen Anhalt

De toenemende polarisatie tussen stedelijke regio's vraagt in Oost-Duitsland om nieuwe vormen van interstedelijke samenwerking zodat de kansen en potenties van zwakke regio's beter worden benut. Tegen deze achtergrond werkte de IBA Sachsen Anhalt aan modellen van ruimtelijke ordening en aan perspectieven die ontstonden uit experimentele gebiedsontwikkeling. De problematiek van krimpsteden is het centrale thema van de IBA, die in omvang een gehele deelstaat besloeg. In totaal participeerden 17 steden. Met deze IBA wilde de organisatie speciale expertise opbouwen in de herontwikkeling en herstructurering van krimpgebieden, zowel op deelstaat- als op gemeentelijk niveau. De IBA zag zichzelf als een 'laboratorium' waarin verschillende tools van stedelijke herontwikkeling werden uitgetoetst. Dit vertaalde zich in een reeks exemplarische projecten in de context van demografische en economische transformaties. De projecten ambiëerden een duurzaam effect en karakter en werden gerealiseerd binnen zeer krappe budgetten. (Mittman, 2007)

De doelstellingen van Sachsen Anhalt richtten zich op (Mittman, 2007):

- het bieden van concrete ondersteuning aan deelnemende steden bij het verder ontwikkelen en realiseren van hun ideeën.
- De inwoners en verschillende belangengroepen bij de projecten betrekken.
- Verschillende landschappelijke en architectonische interventies realiseren.
- Het ontwikkelen van nieuwe instrumenten op het gebied van planning, financiering en gebiedsontwikkeling gericht en toegepast op specifieke contextuele condities.
- Het instellen van een IBA city netwerk en een IBA city monitor.

IBA Sachsen Anhalt wilde de kansen die door langdurige krimp ontstaan benutten. Hiervoor werd per gebied een op maat gemaakte, integrale en interdisciplinaire aanpak gekozen waarbij middelen werden geoptimaliseerd op prognoses van bevolkingskrimp en afnemende belastinginkomsten & koopkracht. Op basis van een concreet structuurplan werden per stad ontwikkelingsmodellen uitgezet waarmee het sociaal/economisch en cultureel profiel werd versterkt. Lokale potenties en

talent werden ingezet om kwalitatieve en toekomstbestendige groei mogelijk te maken. De 17 steden leverden een grote diversiteit aan projecten, zowel in aanpak als in schaal.

Het Claims-project in Sachsen Anhalt

De ingezette gebiedsontwikkelingen richten zich op: ruimtelijke kwaliteit, architectuur, sociaalmatschappelijke & culturele structuren, infrastructuur & OV-netwerken, bedrijfsleven en wetenschap. De voornaamste strategie van de projecten bestond uit het hergroeperen van dichtheden en kwaliteiten in steden door middel van inventieve programma's zoals het transformeren van sloopkavels in een park en deze in beheer geven van particulieren en organisaties. Tevens is gewerkt aan de toeristische attractiviteit van het gebied door het versterken van historische binnensteden en daar culturele programma's aan te koppelen. (Mittman, 2007)

2.6.10 IBA_Hamburg

De IBA Hamburg is onderdeel van een breder offensief van de stad Hamburg dat sinds de jaren tachtig de profilering van de stad in een internationale concurrentiestrijd tussen 'global cities' nastreeft. (Durth, siegel) Het internationale aspect van de stad: haar attractiviteit op het wereldtoneel werd in een gestaag tempo ontwikkeld sinds de jaren tachtig met als grootste flagship development: Hafens City een project van 157 Ha (Stiller, Jeske, 2011) waarmee de industriële havens werden

Hafentij Hamburg vanaf de Elbe, links de Elbphilharmonie Concert Hall in aanbouw

toegevoegd aan de binnenstad met een mix van wonen, kantoren en cultuur. De komende 25 jaar zal Hafen City stap voor stap verder ontwikkeld, maar Hamburg wil zich als groeiende metropool ook richten op haar 'integratievermogen' om daarmee de levenskwaliteit van haar bewoners aanzienlijk te verbeteren. (Durth, Siegel, 2009b) Daarom besloot het stadsbestuur, om een IBA te organiseren die zich gaat richten op de ontsluiting en ontwikkeling van drie riviereneilanden ten zuiden van Hafen City: Veddel, Kleiner Grasbrook en Wilhelmsburg en op de herontwikkeling van Harburgse binnenhaven als sluitsteen van het project waarmee ook de sprong over SüderElbe is gemaakt. (Hellweg, 2007)

Hamburg zal met de IBA haar beperkte grondgebied als stadsstaat, maximaal gaan benutten en de verwaarloosde Elbeinseln integreren in de metropool. De eilanden worden nu gebruikt als transitruimte en hebben daardoor een gefragmenteerd landschap dat een onderkomen is voor zware industrie, havens, woonwijken met emigranten, stukken landbouwgrond en worden doorsneden met spoorlijnen en snelwegen die de metropoolregio Hamburg verbinden met Duitsland. De transformaties en herstructureringen richten zich op een drietal onderling samenhangende thema's:

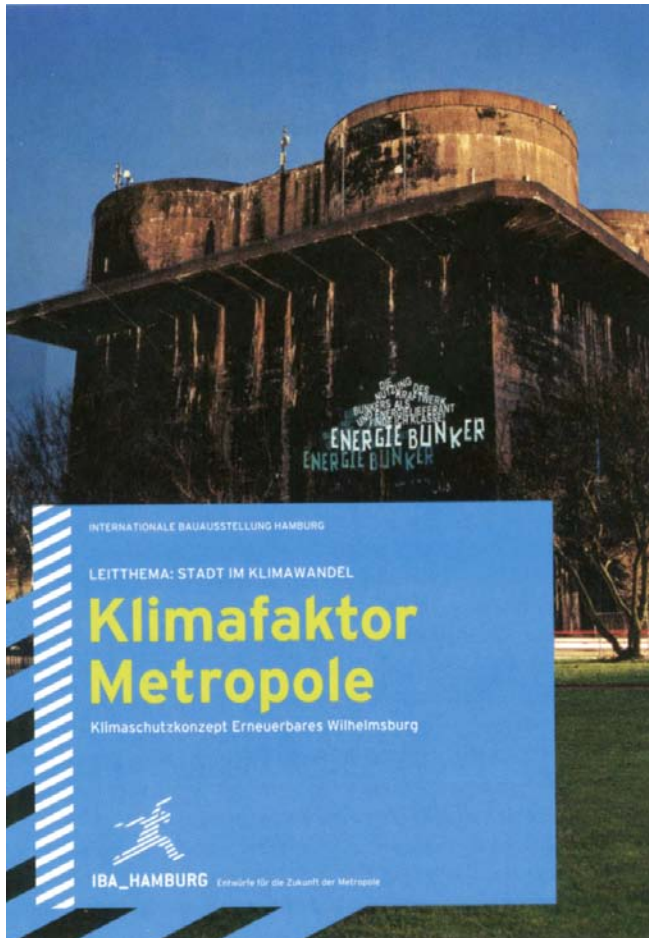
- Cosmopolis richt zich op de integratie van multiculturele identiteit en de acceptatie ervan in de Duitse samenleving. Ervan uitgaand dat de Duitse economie in toenemende mate afhankelijk zal worden van de inzet van de migrantenpopulatie, wordt ingezet op 'een leven lang leren' en persoonlijke transitie. Daarmee wordt integratie bevorderd, de werkloosheid teruggedrongen evenals taalachterstanden. Een scala aan onderwijsprojecten, woningbouwprojecten voor onder meer ouderen en culturele en recreatieprojecten worden ingezet om empowerment van de migrantenbevolking te versnellen. (Hamm, 2010)

Cosmopolis: Markt op de Stübenplatz

- Metrozones pakt de restruimten van de moderne stad aan. Deze ontstaan door excessief ruimtegebruik van infrastructuur: snelwegen, viaducten en spoorwegen. Het zijn de vergeten en verwaarloosde stedelijke ruimten in de metropool die herontdekt worden. Ze worden gebruikt en opgewaardeerd door middel van een innovatief programma waarbij aandacht is voor nieuwe woningbouwconcepten, het opwaarderen van rafelige openbare ruimte en het reduceren van geluidsoverlast. Tevens wordt binnen het kader van metrozones, de parallel aan de IBA georganiseerde International Gartenschau Hamburg ontwikkeld en in de openbare ruimte geïntegreerd. (Hamm 2010)”
- Stadt im Klimawandel. Wilhelmsburg is ontstaan door inpoldering van oorspronkelijk twaalf eilanden en heeft voortdurend te kampen met overstromingsgevaar. Sinds de grote vloed van 1962 is het eiland minder populair geworden als woonplaats voor de oorspronkelijke stedelingen. Het thema ‘steden en klimaatverandering’ is meer dan relevant voor het eiland. Een serie strategieën die de transitie naar een duurzame metropool moeten realiseren richten zich op reductie van CO₂-uitstoot en duurzame energiewinning. De transformatie van de grote flakbunker tot klimaatbunker is het meest iconische project. (Hamm, 2010)

Met deze IBA wil de stad Hamburg kennis ontwikkelen over de toekomstperspectieven van de Europese stad in een geglobaliseerde en universeel geurbaniseerde wereld. Men is zich bewust van de vele onvolkomenheden van het eendimensionale modernisme waarbij de stad top-down wordt gepland. De stad van de toekomst zal tot stand moeten komen in een inclusief proces waarbij gaandeweg geleerd wordt en ontwikkeld wordt. De IBA vormt de plek om de stad van morgen te concipiëren. (Hellweg, 2007)

De flakbunker in Wilhelmsburg op een poster van de IBA Hamburg.

2.6.11 Interpretatie van evolutieproces IBA

De ontwikkelingsstrategie van verschillende IBA's is geïnterpreteerd en grafisch in de matrix uitgezet: (figuur 2)

De IBA's Matildehöhe, Weißenhofsiedlung en Interbau zijn volgens een klassieke aanpak, die ongetwijfeld ontleend is aan het concept van een wereldexpo, gerealiseerd. Ze zijn gebouwd binnen een helder begreemd gebied en volgen een samenhangende ontwerpvisie, die door een van tevoren bijeengebrachte selecte groep van architecten is ingevuld. Binnen de gebouwde tentoonstellingen, zijn alle individuele projecten, een variant op een integrale toekomstvisie. De projecten hebben een instructieve functie, die de bezoeker moet wijzen op een nieuwe toekomst. Een uitzondering is wellicht de Interbau, die niet alleen als een tentoonstelling is gerealiseerd maar die ook een wezenlijke urgentie had als wederopbouwwijk voor het gehavende Berlijn. (Bartning, 1957) Met de IBA Berlijn 84/87, ontstaat de eerste moderne IBA. De IBA is sterk vanuit de context opgebouwd. De IBA Berlijn 84/87 heeft projecten geïnitieerd die in samenspraak met bewoners werden gerealiseerd. Binnen het IBA alt-onderdeel werd in Berlijn geëxperimenteerd met de visies van Jane Jacobs (1961) die al decennia eerder haar belangrijkste boek had gepubliceerd. (Geisten, Pfothner, 2007) Met de IBA-neu werd met een gedifferentieerd aantal projecten invulling gegeven aan zorgvuldig stadsherstel volgens een klassiek plan.

Emscher park heeft een enorme infrastructurele inspanning geleverd, als basis voor een groot aantal complementaire projecten. Deze IBA kenmerkt zich door een gedecentraliseerde aanpak, die, onvermijdelijk is vanwege de schaalgrootte van het project. De IBA-Emscher Park organisatie kreeg een meer aanjagende en beoordelende rol, in plaats van een planvormende zoals bij de vorige IBA's het geval was. De initiatieven werden middels open prijsvragen opgehaald. Bewoners werden betrokken, hoewel veel projecten vooral een activerende en stimulerende inzet hadden. (Jasper, 2011) Het initiatief voor Fürst-Pücklerland kwam van een aantal lokale landschapsarchitecten (Scholz, 2007). De zeer gedifferentieerde sanering van het dagbouwlandschap is grootschalig aangepakt en landschappelijk relevant. De projecten van de IBA, zoals kunstparken en waterwonen werden complementair ingezet als activering van het nieuwe landschap.

In Sachsen-Anhalt is doelbewust geëxperimenteerd met verschillende participatieprojecten waarmee interventies werden gerealiseerd die krimpgebieden levenskwaliteit moesten geven. Een gecentraliseerde strategie leidde tot allerlei kleinschalige projecten waarbij in plancultuur, financiering en grondmanagement werd geëxperimenteerd. (Mittman, 2007) Een groot herstructureringsgebied wordt in Hamburg aangepakt als een sociaal flagship. Met een gedifferentieerde aanpak worden verschillende projecten uitgezet en worden bewoners betrokken. Tegelijkertijd wordt een heel ministerie (Hamburg is een stadstaat) naar het gebied verplaatst (Hamm, 2010) om zo een nieuw centrum te creëren. Hamburg treedt naar eigen zeggen in de voetsporen van IBA-Berlijn '84/'87 met een klassieke impuls voor de stad middels vernieuwende architectonische projecten. (Hellweg, 2007)

figuur 2. Evolutietraject IBA

Figuur 2 laat zien dat IBA zich steeds meer is gaan richten op een gedecentraliseerde aanpak, waarbij gewerkt werd met steeds meer contextuele factoren, in een top-down benadering. Dat had hoogst waarschijnlijk ook me het schaalniveau en het karakter van de IBA's te maken. Na Emscher Park, is IBA ingezet in regionale vraagstukken. Met de IBA Hamburg, is daar een hernieuwde aandacht voor de meer klassieke IBA-aanpak bijgekomen. Hoewel in Hamburg een redelijk aantal gedecentraliseerde projecten worden uitgezet langs de drie thema's van de IBA, wijzen de catalogus, de uitgesproken ambities en het redelijk afgebakende gebied van de eilanden, naar een meer 'conventionele' IBA.

2.7 Conclusies literatuuronderzoek

Urban governance bestaat uit een brede constellatie van sociale, politieke en economische krachten, die het proces van stedelijke ontwikkeling in West-Europa vormgeven. Binnen urban governance-netwerken, wordt de distributie van ruimtelijke ontwikkelingen en processen bepaald. Het functioneren van *urban governance* valt samen, met een gelaagde herschaling van de operationele sturing van overheden in ruimtelijke processen, als gevolg van een competitief klimaat tussen steden en stedelijke regio's. Ruimtelijke planningsprocessen spelen zich daardoor meer en meer af op regionale, interstedelijke en stedelijke schaal en zijn het gevolg van een gedifferentieerd en meer gefragmenteerd ruimtelijk planningsbeleid. De gevolgen van deze herschaling, is het ontstaan van nieuwe zones van marginalisering, van gebieden die de transitie van een industriële economie naar een diensteneconomie niet konden bijbenen. (Brenner, 2004)

Door een terugtrekkende landelijke overheid, zijn steden en regio's meer en meer op zichzelf aangewezen. Dit vraagt om zelfredzaamheid van regio's en stadsbesturen, om in te spelen op veranderende omstandigheden. Dit kan bijvoorbeeld door het uitzetten van een city-marketingstrategie. Flagship developments en mega-event hosting, zijn city-marketing middelen, om te interveniëren in stedelijke neergang en om steden binnen een economisch competitief klimaat, een impuls te geven. Dergelijke projecten kunnen een grote symbolische waarde voor de stad vervullen. Het succes en de mate waarin grootschalige projecten binnen urban governance kunnen worden uitgezet is afhankelijk van het organiserend vermogen. (Deffner, Liouris, 2005, van den Berg, Braun, 1999)

Mega events en olympische spelen kunnen steden op de kaart zetten, maar laten ook vaak gespecialiseerde enclaves en budgettaire tekorten achter, die niet regeneratief werken voor de stad. Daarom is het realiseren van *legacy* voor dergelijke projecten van groot belang. (Lecroart, 2011, Hall, 2006, Ferguson et.al. 2011)

IBA is een innovatief instrument voor ruimtelijke ontwikkeling, dat georganiseerd wordt als een event van kennisuitwisseling. Een IBA beantwoordt maatschappelijke en culturele toekomstvragen, door middel van modelmatige, generieke oplossingen, die concreet in de praktijk gerealiseerd worden. (Hellweg, 2010, Daldrup, 2010, Walter, 2010)

IBA's hebben zich in de afgelopen jaren geëvolueerd naar een meer procesmatige aanpak, waarbij gedifferentieerde strategieën worden toegepast. Deze zijn op de context toegesneden en worden met participatie van de bevolking gerealiseerd. Het karakter van IBA is veranderd van een planmatig gerealiseerde, utopische architectuurtentoonstelling, naar een procesmatige, sociaaleconomische en maatschappelijke impuls voor een gebied, door middel van fysieke projecten.

3. IBA model van organiserend vermogen

3.1 Organiserend vermogen

In het vorige hoofdstuk kwam het organiserend vermogen als succesfactor van *urban governance* naar voren. Het succes van stedelijke regio's en van concrete projecten binnen die regio's, wordt in toenemende mate bepaald door het vermogen om in te spelen op de veranderende omgeving en het vermogen om te anticiperen op maatschappelijke ontwikkelingen en daarop vervolgens adequaat in te kunnen spelen. (van 't Verlaat, 2003) *Organiserend vermogen is de mate waarin belanghebbenden gezamenlijk problemen oplossen en kansen benutten ten behoeve van een duurzame ontwikkeling van de stad.* Organiserend vermogen is het vermogen om te kunnen omgaan met processen van veranderingen, om alle relevante actoren te betrekken en met hun inzet nieuwe ideeën te genereren en een beleid te vormen dat ontworpen is om condities te scheppen voor duurzame ontwikkeling. (vanden Berg et. al. 2002) Het organiserend vermogen van stedelijke gebiedsontwikkeling, werkt via sociale en maatschappelijke netwerken in verschillende sectoren en op meerdere schaalniveaus en is vanwege de betrokken actoren gericht op publiek/private samenwerking.

Het concept organiserend vermogen is gebaseerd op een aantal theorieën die de competitiviteit van stedelijke ontwikkelingen verklaren:

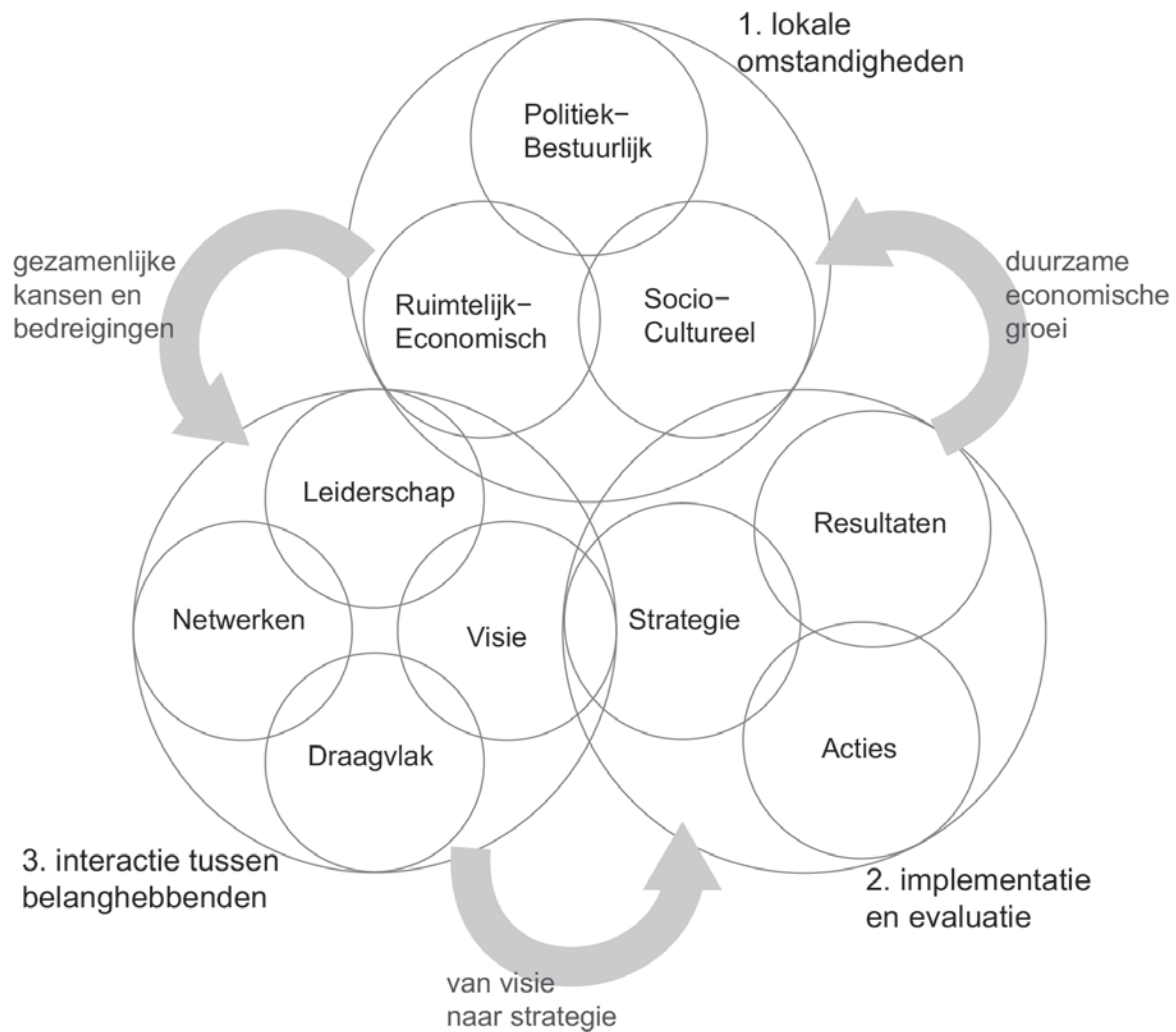
- Location theory: economische activiteiten concentreren zich op de meest kosten efficiënte plekken in stedelijke netwerken. (Blair en Premus, 1993 in van den Berg et. al. 2002) Externe ontwikkelingen kunnen deze posities aantasten.
- Coalitietheorie: het belang van samenwerkingsverbanden, netwerken en elite coalities (Molotch 1993: in van den Berg et. al. 2002)
- Regime theory: politiek leiderschap is nodig om dergelijke samenwerkingsverbanden van de grond te krijgen (Judd, Parkinson, in van den Berg et. al. 2002)

Competitiviteit van steden lijkt in hoge mate gebaseerd op het vermogen van stakeholders om in netwerken te opereren, in succesvolle publiek-private samenwerkingen. Organiserend vermogen wordt door Van den Berg, van der Meer en Pol (2003) betrokken op het gehele beleidsproces dat begint met het vaststellen van behoeften, kansen en bedreigingen. Vervolgens worden strategieën en beleid ontwikkeld, wat leidt tot de implementatie en evaluatie van resultaten.

De theorie van het organiserend vermogen kent drie sets van basisbegrippen:

- lokale omstandigheden
- interactie tussen belanghebbenden
- implementatie & evaluatie (van den Berg et. al. 2002)

figuur 3: model van Organiserend Vermogen (van den Berg, Braun, Otgaar, 2002)

Lokale Omstandigheden

Van den Berg et al. (2002) Onderscheiden drie contextfactoren die de uitgangspositie van Organiserend Vermogen bepalen: 1. Ruimtelijke –economische omstandigheden, 2. Socioculturele en 3. Politiek Bestuurlijke. Deze omstandigheden kunnen de urgentie bepalen voor actie. Economische, ruimtelijke omstandigheden creëren kansen en bedreigingen en vergroten de bereidheid voor die actie. Onder socioculturele factoren worden de gedragsverhoudingen tussen lokale instituties verstaan: de relaties tussen overheden, bedrijven en instituties. Hieronder wordt ook de bereidheid tot sector overschrijdende samenwerking en innovaties geschaard. De politiek-bestuurlijke omstandigheden worden bepaald door de administratieve structuur waarmee de verdeling van bevoegdheden over verschillende schaalniveaus in ruimtelijk beleid worden verdeeld.

Interactie tussen belanghebbenden

Het zwaartepunt van de theorie van organiserend vermogen ligt bij het opereren van belanghebbenden in netwerken. De manier waarop de interactie in netwerken wordt georganiseerd is bepalend voor de voortgang van duurzame ontwikkelingsprocessen. Hierin spelen vier factoren een rol in de onderlinge communicatie en interactie: (van den Berg et. al. 2002)

1. Leiderschap

Wanneer het aantal belanghebbenden toeneemt en daarmee de complexiteit van interacties, is leiderschap noodzakelijk om de potenties van strategische netwerken optimaal te benutten. Van den Berg et al. (2002) wijzen op meerdere vormen van leiderschap die in verschillende fasen een doorslaggevende rol kunnen spelen: het verbinden van lokale agenda's en politiek draagvlak (Bennet en Krebs 1991 in: van den Berg et. al. 2002) en community entrepreneurs: de gatekeeperfuncties in netwerken, die een brug vormen tussen personen, organisaties en instituties. De *verbindende* kwaliteit van leiderschap in verschillende netwerken (zowel publiek als privaat) draait niet alleen om personen (key figures) maar ook om key institutions. Organisaties kunnen een doorslaggevende rol spelen, hetgeen voor de tijdelijke organisatiestructuur van IBA zoals verderop blijkt, essentieel is.

2. Visie

Visie werkt als stip op de horizon voor partijen om gezamenlijke uitgangspunten doelstellingen en strategieën te kunnen formuleren. Een visie heeft een integraal karakter, waarbij met sociale, economische, ecologische en fysieke factoren rekening wordt gehouden. Ook hier geldt dat een visie op verschillende schaalniveaus relevant moet zijn, zodat coalitievorming wordt vergemakkelijkt.

3. Netwerken

Binnen strategische netwerken kunnen relevante actoren met elkaar communiceren en hun activiteiten op elkaar afstemmen. Het gaat om samenwerkingsverbanden die sector overschrijdend zijn en waarin zowel publieke als partijen met elkaar samenwerken, op meerdere schaalniveaus. Het bestaan en onderhouden van netwerken, is de basisvoorwaarde voor organiserend vermogen.

4. Draagvlak

De mate waarin relevante actoren direct en indirect projecten en ontwikkelingen ondersteunen berust op draagvlak. Geaccepteerd leiderschap, participatie, communicatie en branding spelen daarbij een rol.

Implementatie en Evaluatie

Het omzetten van organiserend vermogen in een concreet implementatie- en evaluatieproces, gebeurt in drie stappen: strategie, acties en resultaten. Bij een evaluatieproces geldt dat resultaten uit acties, geëvalueerd worden op basis van de bijdrage aan duurzame, economische groei. Indien nodig kan dan de strategie worden aangepast en kan worden bijgestuurd in acties. (van den Berg et. al. 2002)

Met het begrippenkader van organiserend vermogen t.b.v. stedelijke ontwikkeling, kan de dynamiek van stedelijke ontwikkelingen worden ontleed. Dat geldt ook in het geval van IBA. Bij IBA als een ruimtelijke ontwikkelingsinstrument, zijn contextfactoren uitermate belangrijk voor het initiatief, spelen evenzeer leiderschap, visie, netwerken en draagvlak een rol en worden deze geëffectueerd in concrete projecten. Bovendien is tijdens IBA een continu evaluerend proces aan de gang, waarbij tevens wetenschappelijke kennisproductie een rol is gaan spelen. IBA heeft eigen specifieke strategieën en het organiseren van een IBA kan een aantal specifieke effecten en combinaties van effecten genereren, op het organiserend vermogen van gebieden. Het vertalen, of liever gezegd het specificeren van de terminologie van organiserend vermogen in IBA-effecten, kan bijdragen aan een analytische *tool* voor het organiserend vermogen van IBA.

3.2 Model van het organiserend vermogen van IBA

In het vorige hoofdstuk is de evolutie van IBA tegen het licht gehouden. Geen enkele IBA is hetzelfde. Tijdens de IBA Hamburg is echter een poging gedaan om kwaliteitscriteria voor IBA vast te stellen om daarmee een netwerk op te richten tussen IBA's zodat afspreken kunnen worden gemaakt als richtsnoer voor nieuwe initiatieven.

Het symposium 'IBA meets IBA' heeft de volgende criteria geformuleerd: (Reckschwardt et. al. 2010)

1. Een IBA haakt in op lokale en regionale problemen en opgaven die gericht worden op architectuur en stedenbouw/gebiedsontwikkeling. Centraal staan toekomstgerichte, maatschappelijk thema's die om een ruimtelijke aanpak vragen.
2. IBA is meer dan architectuurtentoonstelling. Zij stelt de inrichting van onze maatschappij ter discussie en geeft antwoord op sociale problemen, niet alleen door het ontwerp van gebouwen, maar veeleer door de toe-eigening van stedelijke ruimten en door dat zichtbaar te maken.
3. Het initiatief voor en de voorbereiding van IBA aansluiten op een door de lokale gemeenschap onderkende problematiek. Het centrale thema van de IBA heeft een relevante, lokale voorgeschiedenis, die door middel van studies zichtbaar is geworden.
4. Een IBA streeft naar modelmatige, generieke oplossingen op bouwcultureel, economisch, ecologisch en sociaal gebied, die van een internationale relevantie zijn en een internationaal discours aanspreken.
5. IBA streeft naar concrete tastbare resultaten. De weg naar deze resultaten is evenzeer belangrijk. Juist de samenhang tussen resultaat en proces vormt de grondslag voor kwaliteit
6. Een IBA heeft een Internationale dimensie, bij IBA wordt buitenlands talent en expertise bij de opgaven betrokken.
7. IBA vormt in een afgebakend tijdsbestek een intensief laboratorium voor integrale ontwikkelingen, door de samenballing van intellectuele, artistieke en financiële krachten.
8. Een IBA vraagt om een moedige instelling die risico's niet uit de weg gaat en bewust het experiment zoekt.
9. IBA vraagt telkens om een passende organisatievorm met kracht, mandaat en improvisatietalent.
10. IBA leeft van kennisverspreiding en vraagt om een uitgekiende en innovatieve communicatiestrategie.

Deze tien regels kunnen beschouwd worden als de tot essentie ingekookte IBA-manifest waarmee een aantal ingrediënten voor een IBA model kan worden bepaald en waarmee het werkveld en proces van IBA kan worden gedeut. In een meest elementaire vorm, is IBA dan een event waarbij gewerkt wordt aan:

- **Innovatie:**

betekent kennisontwikkeling van 'bouwcultuur', in de meest brede zin van het woord. IBA is een laboratorium, waarmee in het gebied waarin deze projecten worden gerealiseerd, een duurzame ontwikkeling in gang wordt gezet. Kennisontwikkeling van bouwcultuur is bij opeenvolgende IBA's een steeds breder veld geworden, waarbij niet alleen fysieke projecten een rol spelen, maar ook de daaraan gekoppelde maatschappelijke projecten of

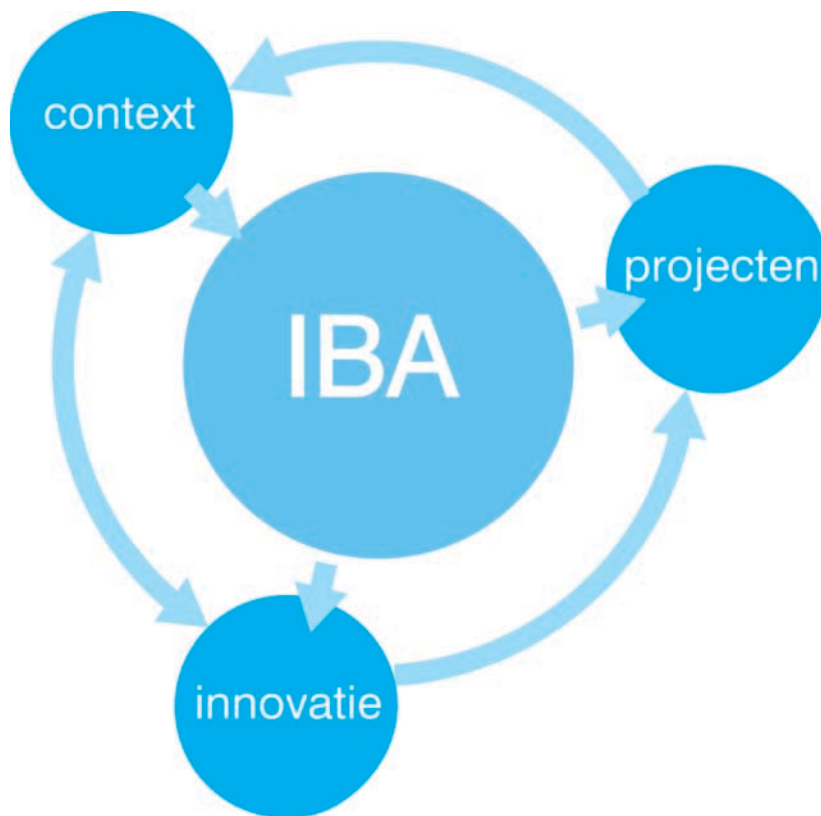
culturele projecten en processen, waardoor we beter kunnen spreken van innovaties in duurzame gebiedsontwikkeling of kortweg *innovatie* als een kernbegrip van IBA.

- **Projecten:**

het gaat binnen een IBA uiteindelijk om concrete *projecten* en dus niet primair om beleid of strategieën. Regionale samenwerking op bestuurlijk niveau maakt nog geen IBA. Concrete projecten moeten passen binnen een IBA-thema en worden binnen het tijdsbestek van de IBA gerealiseerd. Het is de verzameling projecten, die het zichtbare en tastbare resultaat zijn van een IBA.

- **Context Legacy:**

IBA wordt geïnitieerd door en haalt inspiratie uit een *context*. Analoog aan andere mega-events en flagship developments is het begrip *legacy* bij IBA essentieel. De mate waarin een duurzame ontwikkeling tot stand komt en waarbij met ruimtelijke ingrepen de structurele veranderingen in de context beklijven en daarbij economische, sociale of culturele ontwikkelingen in gang zet, bepaalt het succes van een IBA. Legacy betekent dat een IBA bijdraagt aan het ombuigen of het in gang zetten maatschappelijke dynamiek en maatschappelijk relevante processen.

Figuur4: In een eenvoudig processchema van IBA analoog aan dat van het organiserend vermogen (van den Berg, Braun, Otgaar, 2002) geldt dat vanuit kansen en bedreigingen van een context een IBA wordt georganiseerd waarbij projecten bijdragen aan een duurzame ontwikkeling en dat het innovatieve karakter van deze projecten leidt tot internationale kennisontwikkeling en baukultuur. Zowel kennisontwikkeling als projecten dragen bij aan het transformeren van de condities van de context.

Bovengenoemde externe factoren vormen het zichtbare resultaat van een IBA: context, projecten, innovatie. Daarbij geldt IBA als procesmotor. De factoren context, innovatie en projecten vormen het transformatieproces van IBA. Het zijn de randvoorwaarden en uitkomsten, de input en de output van het proces. Wie vervolgens een kijkje onder de motorkap van dit model neemt ziet daar de kernbegrippen van organiserend vermogen hun werk doen, maar dan in een specifieke IBA-vorm die past bij het hybride karakter van IBA: IBA mandaat, IBA thema, IBA platform & netwerkkatalysator, en IBA participatielaboratorium. Deze begrippen vormen idealiter de motor van het organiserend vermogen van IBA. Hieronder worden de begrippen nader uitgewerkt.

1. IBA mandaat (IBA leiderschap)

Een IBA is meestal van een tijdelijke organisatie die als voornaamste taak heeft: het IBA curatorium. Bij voorgaande IBA's is een parallelle, bestuurlijke entiteit gecreëerd waarbij deelnemende bestuurs- en planningsorganen, bijvoorbeeld gemeentebesturen of planologische diensten, zich verbinden aan IBA doelstellingen. De IBA organisatie heeft een IBA-mandaat voor haar projecten, waarbij kortere lijnen mogelijk zijn in de projectorganisatie en waarbij het experiment niet geschuwd wordt. Een IBA implementeert daarmee een vorm van gedeeld leiderschap. Aan het hoofd van een IBA organisatie staat vaak een aansprekend boegbeeld, met een wetenschappelijke statuur en vaak ook met bestuurlijke ervaring. Het gewicht van de IBA, wordt vooral gebruikt om innovatieve en risicovolle projecten mogelijk te maken, om met name bij het 'middenmanagement' dat procedurele beren op de weg ziet of opwerpt ruimte te creëren. (Reicher, Uttke, 2011) IBA mandaat maakt het mogelijk om gewaagde voorstellen met enige kracht door te drukken. Maar niet alleen binnen het proces is leiderschap voldoende. Door het aantrekken van internationale boegbeelden op wetenschappelijk, cultureel en architectonisch vlak krijgt een IBA extra glans. Tevens worden in IBA's lokale initiatieven geadopteerd waarbij lokaal leiderschap wordt beloond.¹⁰

2. IBA thema: de visionaire of narratieve strategie van IBA

De contextuele aanpak van IBA vraagt om een integrale visie vertaald, in een aansprekend thema. IBA thema is de basis van eventbranding en –communicatie. De transitiedoelstelling van IBA betreft internationale kennisnetwerken bij visievorming als bron voor IBA-thema's, projecten, onderzoek, innovaties en educatie. Hierbij wordt een narratieve strategie gehanteerd: IBA-thema is het 'sterke verhaal' (Hajer, et. al. 2010) voor het transitieproces; toegesneden op lokale context. Een sterk verhaal is een thema wat meerder stakeholders zich eigen kunnen maken en vanuit hun eigen positie en inzicht kunnen doorvertellen. Een IBA thema ontsluit een nieuw perspectief op de horizon. Het is een omvattend thema, dat als basisvisie vertaald kan worden naar verschillende initiatieven en sub thema's, die leiden tot IBA projecten. Het IBA thema zet ook de toon voor het intellectuele debat, dat parallel aan de IBA projecten loopt en werkt door in de verschillende onderzoeken, die ten behoeve van concrete projecten worden opgestart.

3. IBA netwerkkatalysator & samenwerkingsplatform

Een IBA werkt door haar eventkarakter, binnen een relatief kort tijdsbestek, als een platform om verschillende netwerken te verbinden en te verknopen. IBA organiseert in dat tijdsbestek, diverse samenwerkingsverbanden, zoekt onverwachte combinaties door ideeën te ondersteunen en door symposia te organiseren. IBA vormt een aanleiding, om specialistische kennis in te vliegen en deze

---

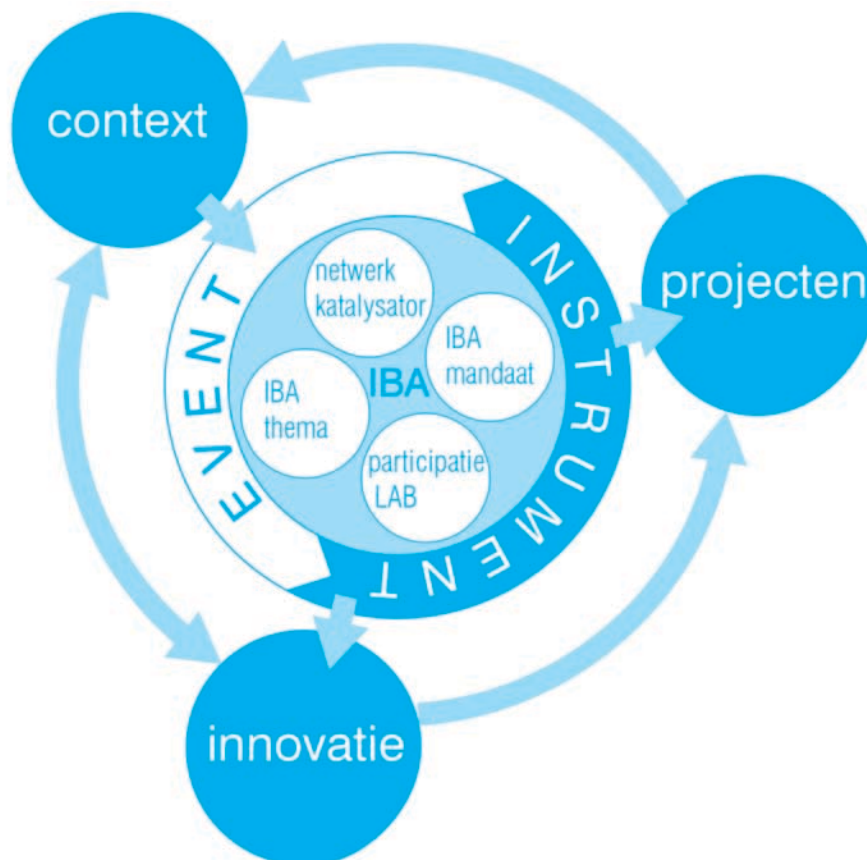
¹⁰ Zie ook bijlage 1. expertmeetings

te verbinden met plaatselijke actoren. IBA en IBA-projecten werken als katalysator in het vormen van nieuwe netwerken en het verknopen van publieke, private en kennisnetwerken. Met een IBA worden verwaarloosde verbanden herontdekt en aangehaald, wat soms leidt tot bestuurlijke vernieuwing, nieuwe instituties en coöperaties. Door integrale visies en projecten, worden mensen ook gedwongen om buiten hun 'comfortzone' te treden en de samenwerking op te zoeken.

4. IBA participatie LAB

IBA is niet alleen een event waarin duurzame ontwikkelingen en innovaties worden gecommuniceerd d.m.v. expo's en branding, het is tevens een participatielaboratorium waarbij in een zoektocht naar onvermoede of ongebruikte initiatieven een bottom-up benadering leidend is. Het proces wat leidt tot het IBA-event en de IBA-tentoonstelling is net zo wezenlijk als de projecten. Vanwege het vaak experimentele karakter van projecten, staan draagvlak en participatie in combinatie met eventcommunicatie en voorlichting aan de basis van elke IBA. Daarbij gaat participatie verder dan enkel draagvlak, omdat bij participatie ook het IBA-netwerk wordt geactiveerd: participanten zijn niet langer alleen zijdelings geïnformeerd, maar nemen deel aan een proces. In die zin is draagvlak en netwerkvorming bij IBA's met een bottom-up benadering, een glijdende schaal.

Wanneer de IBA effecten op het organiserend vermogen, worden geïntegreerd met het model van figuur 4, ontstaat het volgende schema. (figuur 5.) De vier effecten 'drijven' de 'IBA-motor' aan en effectueren zich via IBA als event, of als planningsinstrument. Dit leidt tot een proces van transformatie van de context middels projecten, waarbij innovatie en kennisontwikkeling een rol spelen.

figuur 5. IBA motor van het Organiserend Vermogen

3.3 Invloed IBA-effecten op het organiserend vermogen

In het model van de IBA-motor, worden de verschillende begrippen van het organiserend vermogen, in een processchema met elkaar in verband gebracht. Hiermee kunnen veronderstelde IBA-effecten, die van invloed zijn op het organiserend vermogen van casestudy's, in kaart worden gebracht. Twee cases zijn in het kader van dit onderzoek geanalyseerd: *IBA Emscher Park 1999* en *IBA open Parkstad 2020*. Van elke case zijn de lokale omstandigheden, de context van IBA, aan de hand van bronnenonderzoek en evaluerende literatuur beschreven. Ook is omschreven, wat voor een projecten de IBA heeft gerealiseerd, of gaat realiseren en in grote lijnen wat de motieven en beweegredenen voor de projecten zijn. Per IBA zijn tot slot de innovaties geëvalueerd, evenals de kansen voor innovatie in het geval van Parkstad. Hiermee wordt een globaal beeld van de IBA's geschetst. Per casestudy worden de iba-effecten in kaart gebracht. Hiermee kan geanalyseerd worden hoe en in hoeverre, de IBA-effecten op het organiserend vermogen zijn ingezet. Deze effecten zijn per case vanuit een literatuuronderzoek gereconstrueerd. Een volgende stap, was om de reconstructie van Parkstad te testen, op bevindingen uit de procespraktijk. Hiervoor zijn expertmeetings georganiseerd, in de vorm van conference calls. De opzet van de conference calls, was gericht op het ophalen van explorerende kennis over de inzet van IBA-effecten op het organiserend vermogen in de IBA-Parkstad. Daarnaast werden vragen gesteld, met als doel een theorie genererend karakter. De vragen werden gegenereerd door middel van een tabel (figuur 6) waarbij de IBA-begrippen van het organiserend vermogen ontrafeld kunnen worden.

IBA CONTEXT	IBA MANDAAT	IBA THEMA	NETWERK KATALYSATOR	PARTICIPATIE LAB
Welke ruimtelijke, economische en ecologische omstandigheden?	Wie heeft de IBA geïnitieerd? Met welk doel? Wat is de bestuursstructuur?	Is er een overkoepelend IBA thema? Visie? Narratieve strategie?	Worden lokale netwerken van bedrijfsleven of publieke sector in kaart gebracht en strategisch betrokken bij IBA?	Hoe belangrijk is participatie van bewoners bij IBA?
Socio-culturele factoren?	Zijn er aansprekende boegbeelden aangesteld?	Hoe en door wie wordt IBA visie gevormd?	Stelt IBA zich als doel sociaaleconomische netwerken te verbinden?	Geeft een IBA-event meer draagvlak aan projecten?
Politiek-bestuurlijke omstandigheden?	Welke overheids-instrumenten worden ingezet?	Is de visie adaptief aan veranderende omstandigheden?	Worden internationale netwerken aangeboord en bij bestaande operationele netwerken betrokken?	Hoe wordt invulling gegeven aan participatiedoelstellingen?
	In hoeverre kan de IBA doorslaggevende beslissingen nemen die misschien indruisen tegen lokaal gemeentelijk beleid?	Welke rol speelt wetenschap?		Heeft IBA een educatieve rol?
	Wie geeft IBA mandaat?	Wordt kennisontwikkeling gedeeld met het IBA netwerk?		Welke rol speelt eventmarketing, branding en communicatie?
	Verwacht u bestuurlijke vernieuwing als gevolg van de IBA?	Worden Internationale partijen in de visievorming betrokken?	Is IBA een platform voor netwerken? Welke?	

figuur 6: tabel1: vragen generator IBA-effect op organiserend vermogen

3.4 Expertinterviews

3.4.1 Wetenschappelijke betekenis van het expertinterview

In de sociale wetenschappen zijn expertinterviews vooral bekend in onderzoek met een exploratief karakter. (Bogner, Menz, 2002). Expertinterviews hebben last van allerlei methodische stoorzenders, omdat aan basale interviewregels niet kan worden voldaan, waardoor in het algemeen de wetenschappelijk waarde anders dan bij gestructureerd onderzoek vaak betwijfeld wordt. Bogner en Menz (2002) onderscheiden drie typen expertinterview, elk met een eigen karakter en onderzoekswaarde: 1. Explorerend expertinterview, 2. Systematiserend expertinterview en 3. Theorie genererend expertinterview.

1. Explorerende expertinterviews helpen onderzoekers, die een onbekend onderzoeksterrein betreden, om in explorerende gesprekken, het kennisgebied te ontsluiten en te verkennen. De experts worden over het algemeen beschouwd als complementaire kennisbron, maar kunnen zelf ook onderwerp van onderzoek worden. Het explorerende onderzoek heeft een vrije structuur, hoewel thematische afbakening gewenst is.
2. Systematiserend expertinterview: een systematiserende interview streeft naar systematisch en hiaat loze informatiewinning. Het systematische expertinterview is de meest gangbare vorm van expertinterviews. De expert verklaart 'objectief' verzamelde feiten tijdens een interview en wordt bevraagd vanwege zijn of haar specifieke expertise, in een specifiek kennisveld. Het gaat hier om het gebruik van experts als personen, die verzamelde gegevens op een bepaalde manier kunnen interpreteren en betekenissen kunnen ontsluiten (deductie). In deze methode zijn experts zelf niet het onderwerp van onderzoek, maar helpen ze om feitenmateriaal toegankelijk te maken voor de onderzoeker.
3. Theorie genererend expertinterview: in tegenstelling tot bovenstaande methoden, dient dit type expertinterview niet enkel als katalysator in de voortgang van onderzoek en de interpretatie van onderzoeksgegevens, maar richt het zich op de "communicatieve ontsluiting en analytische reconstructie van de subjectieve dimensie van expertkennis" (Bogner, Menz) Methodisch gaat men van een vergelijkbaarheid van de uitingen van experts uit, omdat zij gebonden zijn aan een organisatorische-institutionele context. In het theorievormend interview, wordt waardevolle conceptualisering van wereldbeelden, kennis en routines nagestreefd (inductief), die de experts in hun werkzaamheden ontwikkelen en die constitutief zijn voor het functioneren van sociale systemen. (Bogner, Menz, 2002)

Wat zijn experts? In feite zijn alle mensen experts over hun eigen leven. Maar voor een expertmeeting of -interview, moeten experts voor het onderzoek over relevante kennis beschikken. De expertmeeting als onderzoeksmethode zou anders evengoed d.m.v. vragenlijsten e.d. kunnen worden vervangen. De expert beschikt over specifieke kennis, die relevant is voor de praktijk van zijn of haar vakgebied en waarvan verwacht mag worden, dat zijn inzicht en inzet van kennis van invloed is op de handelingswijzen van andere actoren in dat vakgebied. Alleen kennis is dus niet voldoende, de expert moet in een geïstitutionaliseerde praktijk ingebed zijn. (Bogner, Menz, 2002)

De samenstelling van het expertteam, de invalshoek en kennisachtergrond van de interviewer of moderator en de mate van zijn participatie in het gesprek, zijn bepalend voor interpretatie van de verzamelde data. Bogner en Menz (2002) maken onderscheid in een aantal relevante factoren en variabelen, die van invloed zijn op de wetenschappelijke waarde van expertmeetings en -interviews. De verhouding tussen interviewer en geïnterviewde bepaalt de perceptie van de experts en de kwaliteit van de antwoorden. De interviewer kan een positie hebben als leek, vakgenoot, autoriteit of als expert uit een ander vakgebied. Deze uitgangsposities hebben invloed op de gegenereerde data.

Belangrijk is daarbij de positie en vragenstijl van de interviewer. Interpretatiefouten, reconstructiefouten en waardeninterpretaties van de onderzoeker/interviewer zijn een bron voor falsificaties, maar volgens de auteurs zijn dergelijke fouten onvermijdelijk in de dataproductie. Enige participatie en doorvragen in de discussie van de moderator is gewenst, omdat anders het kennis genererende proces niet op gang komt. Hierbij nemen Bogner en Menz (2002) afstand van het neutraliteitsideaal: de interviewer is niet alleen toehoorder van het expertinterview, hij is ook deelnemer. Afhankelijk van zijn positie als leek, vakgenoot, autoriteit, criticus of expert uit een ander vakgebied, ontstaat in een interactief proces van vragen, antwoorden en discussie een hybride typologie van het interview: soms explorerend dan systematiserend of theorie genererend. Een structurerende matrix, waarin typen interactie afhankelijk van de positie van de onderzoeker, in verhouding staat met de typen interviews, is dan ook een recuperatie-hulpmiddel om de interpretatie van de data in goede banen te leiden. Tegelijkertijd is een rollenverwachtingsanalyse, voorafgaand aan de expert-meeting, zinvol. Verder is het ophouden van een schijnneutraliteit niet zinvol; de goed voorbereide interviewer krijgt meer uit een expertmeeting, als hij gefundeerde posities inneemt en daarbij zijn standpunten helder uiteenzet. Bewustzijn van zijn rol (bv. criticus of vakgenoot) betekent echter wel dat daarmee een objectievere balans in de vraagstelling tot stand kan komen.

3.4.2 Interviewvragen van de conference calls

Uit de tabel 1 (figuur 6) zijn een aantal concrete vragen gedestilleerd, die leidend waren voor een interactieve conference call. De eerste set vragen, spitste zich toe op de organisatie van de IBA open Parkstad. De tweede set vragen, had betrekking op in hoeverre een IBA-methode voor gebiedsontwikkeling urgent is. Tevens werden vragen geformuleerd, die inspeelden op inzichten opgedaan in de eerste conference call. De volgende vragen zijn voorbereid en in meer of mindere mate aan de orde gekomen:

Vragen eerste conference call:

- Wie is met deze IBA begonnen? Zijn er speciale mensen of organisaties, die essentieel zijn om deze IBA van de grond te krijgen?
- Gaat deze IBA acties ondernemen, die soms tegengesteld zijn aan wat lokale overheden willen? Wie gaat hen er van overtuigen, dat deze beslissingen genomen moet worden?
- Hoe is het thema, of de overkoepelende visie van deze IBA gevormd? Spelen kennisvorming en wetenschap een rol bij het vormen van visies en het initiëren van projecten?
- Hoe gaat IBA Parkstad aanhaken bij de operationele relaties tussen mensen, bedrijven en instituties? Gaat IBA deze relaties veranderen?
- Hoe gaan mensen participeren in deze IBA?

Vragen tweede conference call:

- Waarom is de IBA-methode voor gebiedsontwikkeling urgent?
- Is de IBA een methode, waarbij kennis en een onafhankelijk kennisinstituut helpt bij het creëren van draagvlak, bestuurlijke lenigheid, participatie, educatie?
- IBA bestaat dankzij een tijdelijke organisatie: het IBA curatorium, met een speciaal mandaat. Is een dergelijke vorm van organisatie een methode voor gebiedsontwikkeling?
- IBA is een populair instrument onder bestuurders aan het worden; speelt het evenementkarakter van IBA een rol in deze populariteit? Past dat bij de huidige tijd?
- De kritiek die in de eerste expertmeeting op IBA naar voren kwam, is dat getwijfeld werd of IBA geschikt is als het gaat om grotere infrastructurele projecten, die vaak een katalysator vormen voor gebiedsontwikkeling. Hoe zien jullie dat?
- Is IBA bij uitstek een strategie om publiek-private samenwerking te stimuleren en waarom?
- Bestaat er het gevaar dat het fenomeen IBA gaat institutionaliseren?

4. Casestudy's

4.1. Casestudy 1: IBA Emscher Park 1988-1999

4.1.1. Inleiding IBA Emscher Park 1988-1999

De IBA Emscher Park vindt haar oorsprong in een omwenteling van het denken over gebiedsontwikkeling in de late jaren '70. De sociaaldemocratische deelstaatregering van Nordrhein Westfalen, onder leiding van Johannes Rau, wilde een structurele verandering van het Ruhrgebied in gang zetten, om de levenskwaliteit in de regio als te verbeteren. Men werd zich bewust van ecologische waarden en in plaats van de expansiedrift in het decennium daarvoor, komt er meer aandacht voor cultureel erfgoed, stadsvernieuwing, de verbetering van de woonomgeving, milieubescherming en cultureel leven. Een primair instrument in deze herstructurering was het Grundstückfonds Ruhr, waarmee de deelstaat 500 miljoen DM ter beschikking stelde, om geleidelijk vervallen industriële gronden te verwerven. (Durth, Sigel, 2009b) In 1980 werd Karl Ganser het hoofd van de pas opgerichte dienst stedenbouw van de deelstaat Nordrhein Westfalen. De dienst valt direct onder het ministerie van stadsontwikkeling. In 1984 bezoeken minister Löpel en Ganser de IBA in Berlijn. Daar ontstaat het idee om de grondaankopen van het Grundstückfonds, bedoeld als ruimte voor woonomgevingsverbetering, om te vormen tot een landschapspark en deze ook te verbinden met ecologische, sociale en stedenbouwkundige verbeteringen. Het format IBA leek een prima vehikel voor dit idee, vooral ook omdat het tegendraadse karakter van de IBA Berlijn, aansprekend was. De IBA Berlijn, was met haar postmoderne stadsontwikkelingsfilosofie, provocerend voor de smaak van woningcorporaties destijds, en sprak tot de verbeelding. Het idee van een park is geboren: Emscher Park (Durth, Sigel, 2009b)

In december 1988 wordt het IBA Planungsgesellschaft Emscher Park GmbH opgericht, met een eigen budget van 35 miljoen DM. Het mandaat van deze GmbH is tot in de top van de deelstaatregering geborgd. Het plan is om in de 'achtertuin van het Ruhrgebied', langs de rivier de Emscher tussen Duisburg en Dortmund, te midden van een bijzonder dicht bevolkt gebied, het industrielandchap opnieuw op te bouwen en daar voorwaarden te scheppen voor werk, cultuur en natuur. IBA-Escher Park had een totaal andere schaal dan de voorgaande IBA's: een gebied van 800 km² en 2 miljoen inwoners doorsneden door fysieke begrenzingen zoals kanalen, spoorlijnen en snelwegen. Emscher Park, moest een bandvormig regionaal park langs het watersysteem worden. Met de IBA werd in een beperkte tijd een nieuw instrumentarium opgebouwd zodat de gebiedskansen en -potentieel beter benut konden worden dan voor mogelijk werd geacht. Bestaande, reeds in gang gezette initiatieven konden worden opgenomen in het programma van de IBA. (Durth, Sigel, 2009b)

Een IBA memorandum, opgesteld door het ministerie van stedelijke planning, vormde de aanzet voor de IBA-oproep tot projecten en was tegelijkertijd een visiestuk. Het stuk werd opgesteld samen met verschillende stakeholders: lokale bestuurslagen, vertegenwoordigers van vakbonden en bedrijfsleven, wetenschappers, architecten en planners. Tevens was er feedback van wetenschappers op het gebied van architectuur, stedenbouw, sociaalwetenschappen en ecologie. (Durth, Sigel, 2009b) Uiteindelijk zijn in totaal 123 projecten gerealiseerd die elk afzonderlijk aan de IBA doelstellingen moesten voldoen. Het totale investeringsvolume bedroeg 5 miljard DM. Dit geld zou anders besteed zijn aan 'reguliere en modelmatige' oplossingen. Door de investeringen in de

regio te bundelen en te richten op de IBA werden processen in gang gezet, waarbij het denken buiten de kaders de norm werd, een proces dat wereldwijd in andere industriële en postindustriële regio's aandacht kreeg.

De rode draad opsporen van een gebied opsporen; dwz de essentiële herstructureringsprojecten opsporen en die verder ontwikkelen binnen het IBA-concept, werd gezien als de grootste uitdaging. Het ging om het insceneren van projecten in een internationaal relevante herstructureringsstrategie. Deze strategie werd *perspectivisch incrementeel* genoemd waarbij de nadruk lag op hands-on projecten in plaats van programmering. (Durth, Siegel, 2009b)

schaatsbaan Zeche Zollverein

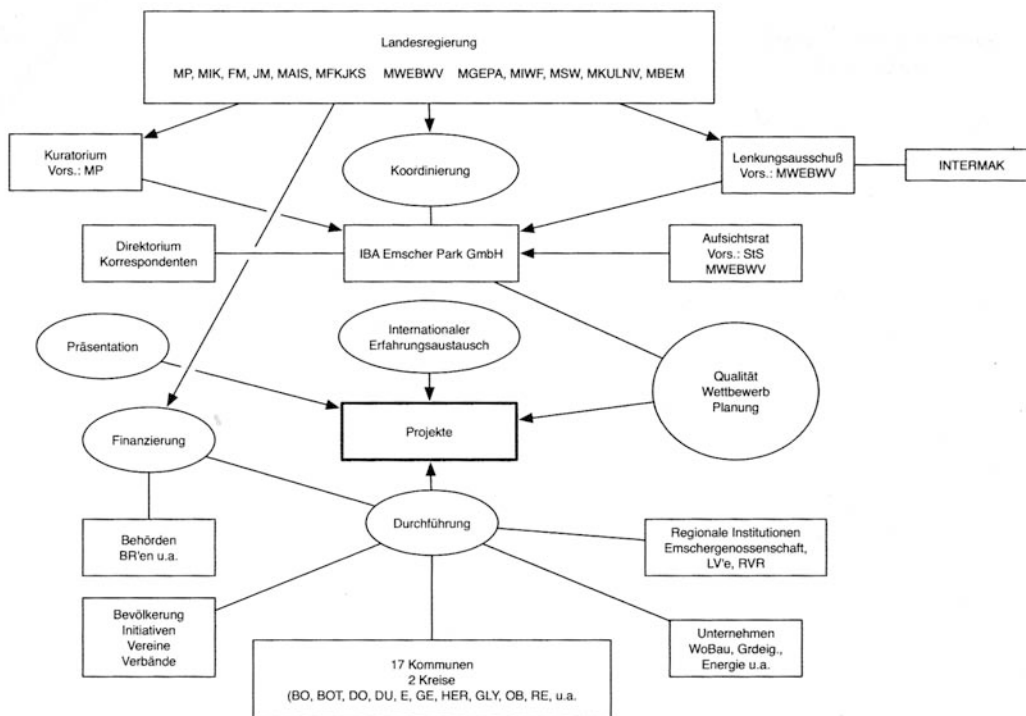
Het concept van de verschillende projecten was geïnspireerd op de eigen schoonheid, van de door de natuur overwoekerde, industriële locaties. Ganser stelde dat “grote tekens en landmarks in het landschap allang waren gerealiseerd en dat ze een indruk achterlieten die men zelden kon overtreffen”. (Durth, Sigel, 2009b, p.706) Tot dan toe wilde men deze getuigen van de geschiedenis zo snel mogelijk uitwissen. Het gebruik van het industriële erfgoed, werd de kracht van de IBA. Een internationaal gezelschap van beroemde architecten ontfermde zich over de voornaamste projecten.¹¹ Men zette daarbij ook in op de leesbaarheid van de topografie: verschillende internationale kunstenaars maakten land-art en installaties als bezoekwaardige herkenningstekens in het park, die vaak werden gepubliceerd en gebruikt als identiteitsdragers van het event. (Durth, Sigel, 2009b)

---

¹¹ O.a. Rem Koolhaas, Herzog & de Meuron, SANAA en Norman Foster. De Zeche Zollverein werd na hun inspanningen op de UNESCO werelderfgoedlijst geplaatst. In 1996 werd de IBA Emscher Park gepresenteerd op de architectuur biënnale van Venetië. (Durth, Siegel, 2009b)

4.1.2 IBA Emscher Park: organisatie en strategie

De planning en realisatie van de IBA was in handen van de IBA Planungsgesellschaft Emscher Park GmbH *GmbH*. Een tijdelijk, onafhankelijk instituut dat 100% dochteronderneming was van de deelstaat Nordrhein Westfalen. De GmbH had een beslissende invloed op de planprocessen, was in haar organisatie direct met de regering verbonden, maar was tegelijkertijd onafhankelijk om IBA-projecten te beoordelen. Een IBA-goedkeuring betekende prioritering van een project, dat verder met gangbare middelen gefinancierd werd, maar tevens de mogelijkheid om gemakkelijker Europese subsidies op te halen. Een IBA-keurmerk werd op gemeentelijk niveau contractueel bezegeld, inclusief uitsluitingsclausules indien men zich tijdens het proces niet aan de afspraken zou houden. (Durth, Sigel, 2009b)

figuur 7: organogram Emscher Park (Jasper, 2011)

Bij de IBA GmbH werkten 30 mensen onder de leiding van Ganser, voornamelijk vertrouwelingen van de staatsstedenbouwkundige. Men wilde voorkomen dat door te weinig commitment en politiek gekonkel de IBA zich gaandeweg zou opheffen zoals dat bij de voorgaande IBA in Berlijn dreigde te gebeuren. De rol van de GmbH was moderator en initiator van de IBA. De verantwoordelijkheid van de projecten werd gedelegeerd aan gemeenten, ondernemers en initiatiefnemers. In het begin van het proces werd de GmbH inhoudelijk bijgestaan door vakhoogleraren die adviseerden en veelal de inhoudelijke stukken mede opstelden. Later stelde men een correspondentengremium op dat de verslaglegging verzorgde. (Durth, Sigel, 2009b) Een aparte bestuurscommissie, onder voorzitterschap van de minister van stadsontwikkeling, besloot over de toelating van projecten. De commissie bestond uit vertegenwoordigers van verschillende belangengroepen en eminente professionals. Subsidieaanvragen voor Europees geld werden door een interministeriële werkgroep goedgekeurd (INTERMAK). Een IBA-curatorium zette zich in voor maatschappelijke consensus en draagvlak van de projecten, onder voorzitterschap van de minister president van Nordrhein Westfalen en vooraanstaande leden van het openbare leven.

Binnen het proces van herstructurering, werkte IBA met vele stakeholders samen: gemeenten ondernemers, initiatieven van burgers, verenigingen etc. De projecten die IBA realiseerde, waren onderdeel van zes thematische klusters, die samenvielen met de IBA doelstellingen: Emscher landschapspark, ecologische herstructurering Emscher-watersysteem, werkgelegenheid in het park, wonen in geïntegreerde stadsontwikkeling, sociale initiatieven, opdrachtgeverschap & projectkwalificatie. (Jasper, 2011)

De projecten werden door middel van het uitschrijven van internationale ideeënprijsvragen opgehaald. Hiermee behaalde men commitment van interdisciplinaire teams. Wie de prijsvraag won mocht hem ook uitvoeren, tegelijkertijd werd hiermee kennis van buitenaf ingevlogen volgens het principe van 'onbekendheid'. Met de prijsvragen werd een innovatief klimaat geschapen. De projecten kregen door de internationale prijswinnaars, tevens een kwaliteitskeurmerk. In de projectuitvoering, werd participatie met mensen die direct bij de projecten betrokken waren aangemoedigd. Zo werden verschillende workshops en discussies rond de projecten georganiseerd. Sociale, economische en ecologische doelstellingen werden met betrokken gemeenten, corporaties en medewerkers schriftelijk vastgelegd. Het inhoudelijke proces werd gedurende het project gedocumenteerd en bediscussieerd, in flankerende IBA symposia en congressen. Voor de financiering van de projecten, zijn geen aanvullende middelen beschikbaar gesteld. De projecten werden gefinancierd met bestaande steunprogramma's van NRW en Europees geld. Van het totaal geïnvesteerde bedrag, kwam twee derde uit publieke middelen en één derde uit private middelen. (Jasper, 2011)

4.1.3 Context IBA Emscher Park

Het Ruhrgebied in Nordrhein Westfalen is een van de grootste en oudste industriële regio's ter wereld. Het Ruhr bestaat dankzij kolen, staal en ijzerproductie. Sinds de negentiende eeuw is dit gebied sterk verstedelijkt. Na WOII maakte het Ruhr een explosieve groei door die echter weer in verval raakte, als gevolg van de transitie van kolen naar olie en gas en de dynamiek van de staalmarkten. Sindsdien is de regio een achterstands- en herstructureringsgebied. Op staatsniveau ondernam men al langer pogingen om het tij te keren, door in te zetten op kenniseconomie en door middel van het Grundstückfonds waarmee vervallen industrieterreinen opgekocht worden. Hoewel in het gebied diverse bestuurslagen, publieke instanties en verschillende publiek/private samenwerkingsvormen bestaan, waarin over de toekomst wordt nagedacht, komt het gebied maar moeizaam af van zijn imago als 'industrieel' dat door bedrijfsleven, vakbonden en de SDP stug in stand wordt gehouden. Hierdoor stond het Ruhr lang bekend als een niet-innovatieve regio. (Shaw, 2002) De sociaaleconomische staat werd bepaald door: de dominante van kolen die doorwerkt in de algemene attitude, weinig hightech en zoals in veel krimpgebieden: een vlucht van hoger opgeleiden uit de regio. Dit resulteerde in erosie van belastinginkomsten en daarmee een tekort aan middelen om een opwaartse beweging in gang te zetten. (Shaw, 2002)

Honderdvijftig jaren industrialisering hebben het landschap volledig veranderd. Ondanks grote groene ruimten is het landschap van de Emscherregio gefragmenteerd en ontoegankelijk door een onafzienbaar netwerk van spoorrails, snelwegen, kanalen, stroom tracés, afwateringsbuizen en andere barrières. Daartussen takelen grote arealen van industrieel terrein af vanwege verwaarlozing door grondeigenaren. De verstedelijkte gebieden: steden en dorpen zijn over het algemeen

onaantrekkelijk. (Kilper en Wood 1995, in Shaw, 2002) De industrialisering maakte van de centrale rivier de Emscher al in de negentiende eeuw een riool. De rivier trad regelmatig buiten haar oevers en veroorzaakte naast overlast, ook allerlei ziektes als tyfus en cholera. Rond het begin van de vorige eeuw werd de Emscher, door een samenwerkingsverband van de industrie en overheden, ingedamd en verdiept en voorzien van betonnen oevers. De rivier bleef een open riool, omdat ondergrondse oplossingen vanwege de intensieve mijnbouw, onmogelijk bleken. (Stemplewski, 2010)

ecologische herstructurering van de Boyer, een zijtak van de Emscher (Uttke, et.al., 2008)

Toen de mijnbouw noordwaarts trok ontstond de mogelijkheid om de rivier te bevrijden van haar dwangbuis. Tegelijkertijd met de aanleg van een systeem van afvalwater, konden de Emscher en haar zijtakken, getransformeerd worden tot een watersysteem met natuurlijke loop en oevers. In het landschap ontstonden nieuwe relaties, door verbindingen en ontsluitingen voor voetgangers en fietsers aan te leggen. Deze operatie liep vrijwel synchroon en was verbonden met het IBA proces. Zo ontstonden de randvoorwaarden voor een landschapspark. Het betrekken van allerlei experts en de integratie van hun activiteiten met de projecten van de IBA, bracht een communicatieproces over deze transformatie op gang dat men niet gewend was. In plaats van de rivier moesten de hydrologen en waterbouwkundigen verder reiken dan hun oevers. (Stemplewski, 2010) Hun eerste wapenfeit was de Gartenschau in het Dortmunder Westfalenpark in 1991, die niet van de grond gekomen was als er niet met het proces van opschonen van de Emscher was gestart. Naarmate de Emscher transformeerde in een groene biotoop met flora en fauna veranderde ook de aandacht voor de IBA en de bereidwilligheid om zich aan te sluiten bij de projecten. De verandering van het watersysteem zorgde voor een totaal nieuw cultuurlandschap waarbij water geïntegreerd werd met gebiedsontwikkeling, ecologisch herstel en landschapsherstel. Daarbij werd niet zozeer getracht de situatie van de negentiende eeuw te herstellen maar een nieuw gelaagd, postindustriële landschap te creëren. (Stemplewski, 2010)

4.1.4 Projecten IBA Emscher Park

De IBA-planungsgesellschaft realiseerde zelf geen projecten maar was voornamelijk een motiverende motor van projecten en een moderator binnen planningsprocessen. De GmbH ondersteunde steden, instituten, ondernemers, infrastructurele bedrijven en burgerinitiatieven met raad en advies. Zij hielp daarbij bestaande middelen te ontsluiten en de kwaliteit te borgen. Uit de vele inzendingen voor projecten, die gehoor gaven aan de oproep in het startmemorandum, selecteerde de IBA projecten die konden worden ingezet in één van de zes hoofdthema's van IBA-projecten: (Uttke, et. al. 2008)

1. Emscher Landschapspark

Van een vergeten landschap, naar het bewust op waarde schatten en vormgeven van een stedelijk cultuurlandschap. De belangrijkste themas: het overwinnen van barrières, het ontdekken van kwaliteiten en het integreren van braakliggende gebieden.

2. Ecologische verbetering Emschersysteem

Naast natuuraanleg, concentreerden projecten zich op watermanagement en waterzuivering. Het ging om een grootscheepse renovatie en aanleg van afwateringsystemen en waterzuiveringsinstallaties, om zo het natuurlijke verloop van stromen en beken weer onderdeel te kunnen maken van het landschap. Veel aandacht is ook gestoken in het regenwaterbeheer, waarbij gescheiden afvoer en infiltratievoorzieningen werden aangelegd bij diverse IBA-projecten.

3. Werk in het Park

De aanleg van een nieuw stedelijk landschapspark, werd aangegrepen om bedrijvigheid te stimuleren en nieuwe arbeidsplaatsen te creëren, nabij de woonomgevingen. Door het ontwikkelen van zeer duurzame bedrijfsparken en –terreinen, waarbij ecologisch bouwen een

kwaliteitsnorm was, werden nieuwe diensten en ondernemingen gestimuleerd. De transformaties van industriële sites in culturele en sociale projecten, dragen bij aan de lokale economie. De projecten zijn in twee categorieën te onderscheiden: toekomstplaatsen met een culturele functie zoals de Zeche Zollverein en technologiecentra die, als stedenbouwkundige ankerpunten van nieuwe bedrijfsterrains, innovatieve bedrijvigheid aanjoegen. In deze centra werden ook diensten voor ondersteuning van starters en onderwijsinstellingen ondergebracht.

4. Nieuw wonen en stadsontwikkeling

De woongebieden van het Ruhr kennen een versnipperde structuur, omdat ze in hun aanleg sterk op de mijnen en mijnningen waren betrokken. Met de teloorgang van de mijnen, verdwenen ook de brandpunten van levendigheid in de steden. Stadsontwikkeling en herstructurering van wijken, was dan ook een omvangrijk onderdeel van de IBA. Verschillende stationsgebieden werden opgewaardeerd, evenals de openbare ruimte en de woningvoorraad. Zo is met een zelfbouwprogramma, het woningbezit bij mensen die enkele een sociale huur konden opbrengen gestimuleerd.

5. en 6. Industriële monumenten en nieuw aanbod sociale, culturele en sportvoorzieningen. De honderdvijftigjarige industriële geschiedenis van het Emschergebied heeft een groot aantal, in onbruik geraakte, maar monumentale installaties en gebouwen achtergelaten: Hoogovens, machinehallen, gashouders en cokesfabrieken. Met het bevorderen van de industriecultuur is van de fotogenieke sites gebruik gemaakt, als belangrijke branding tools en aanjagers van het culturele leven. Wat ooit werd gezien als schroot, werd onderwerp van culturele ontdekkingsreizen. De iconische waarde van een aantal objecten, hebben voor bekendheid van de IBA bij een groot publiek gezorgd. Bovendien is de programmering van deze culturele objecten en industriële attractieparken van hoog niveau. Door de verschillende projecten en kunstzinnige landmarks te verbinden, is een toeristische infrastructuur ontstaan die het thema heritage (erfgoed) agendeert. Vele landschapskunstwerken hebben een extra dimensie aan het gebied toegevoegd. De kunstwerken fungeerden tegelijkertijd als uitkijkposten voor het nieuwe landschap. (Uttke et. al. 2008)

4.1.5 Innovatie IBA Emscher Park

Bij de opeenvolgende crises, die een structurele aantasting van de economische positie van de kolen- en staalindustrie in het Ruhr veroorzaakten, zetten de grote bedrijven aanvankelijk een defensieve strategie in, met her-industrialisatie als uitgangspunt. Het sterk op de lokale cultuur gebaseerde sociaaleconomische klimaat, veroorzaakte een aantal 'lock-ins' die transitie en innovatie in de weg stonden en zelfs belemmerden. (Hospers, 2004) Met Lock-ins doelt Hospers (2004) op systemen die elkaar zo opsluiten in een status quo, dat veranderingen moeilijk zijn. Het Ruhr heeft te maken met een economische Lock-in, waarbij de meeste bedrijvigheid gelieerd is aan een aantal dominante, grote bedrijven, met een industriële monostructuur. Door een rigide specialisatie is er geen ruimte voor nieuw ondernemerschap, innovatie en flexibiliteit. Daarnaast is er een institutionele lock-in, waarbij de sociale partners: politiek, bedrijven, vakbonden en werknemers een sterke zichzelf in stand houdende, lokale coalitie vormen die vernieuwingen blokkeert. Als laatste is er een cognitieve lock-in, een te optimistische blik op de traditionele potenties van de regio en een ongelooft in structurele veranderingen, waarbij vast wordt gehouden aan de tijdelijkheid van conjuncturele

schommelingen. Voorafgaand aan de IBA, heeft de deelstaat regering verschillende programma's opgezet om een transitie naar een schone, duurzame en meer op kennis en diensten gebaseerde economie te realiseren. De IBA was een instrument dat op ruimtelijk economisch gebied die herstructurering in gang kon zetten. Innovatie was derhalve essentieel. (Hospers, 2004)

Hoewel de projecten die de IBA Emscher Park heeft opgeleverd innovatief zijn in hun uitwerking en realisatie, is de belangrijkste innovatie van deze IBA, de evolutie van de IBA zelf, nl.: als regionaal ontwikkelingsinstrument. De belangrijkste innovatie is dus een procesinnovatie. De IBA was een zeer relevant startsignaal, voor werkwijzen en geïntegreerde managementmethoden, die wereldwijd toegepast en doorontwikkeld worden. (Schwarze-Rodrian, 2011) In de evaluatie van de projecten tien jaar na oplevering, blijkt de procesaanpak ons bekend in de oren te klinken, maar kennelijk zijn ze in dit schaal 1:1 ontwikkelingslaboratorium ontstaan: het organiseren van prijsvragen t.b.v. nieuwe ideeën, de consultatie en participatie van actoren, ecologische verbetering als basis voor landschapsontwikkeling, het landschap als basis voor gebiedsontwikkeling, herwaardering bestaand industrieel erfgoed, implementatie van nieuwe duurzame technologieën, het verbinden van ecologische vernieuwing aan een technologisch leerproces en dat vervolgens verbinden aan nieuwe bedrijvigheid, enz. enz. Toch was de IBA Emscher Park uitdrukkelijk geen economisch stimuleringsprogramma, maar een grootscheepse expo met een tijdelijke organisatiestructuur. De strategie van perspectivisch incrementalisme heeft een open einde en dat maakt het innovatief: de IBA organisatie was selectief aan de poort en hield kwaliteitsnormen aan, maar of het ook werkte? Dat stond open. De politiek heeft in elk geval geleerd dat goede projecten lonen, ook als de innovatieve kracht ervan niet in alle details wordt begrepen, omdat zij bijdragen aan zelfverwerkelijking. (Schwarze-Rodrian, 2011) Aanvankelijk werd de IBA door de gevestigde orde: de 'realpolitiker' en de grootindustrielen met veel scepsis ontvangen. Innovatie ambiëren in een dergelijk innovatievijandelijk milieu leek te grenzen aan waanzin. (Kreibich, 2011) Maar naarmate de duurzame ontwikkelingen op het gebied van ecologie, energie-efficiënt bouwen, en de opbouw en verbetering van groen- en landschapsstructuren realiteit werden, kantelde de meningsvorming en gingen steeds meer organisaties hun steun betuigen. (Kreibich, 2011) Ganser zette bewust in op een strategie door project voor project innovatief terrein te veroveren, zodat sceptische participanten langzaam werden overtuigd. (Shaw, 2002) Door haar kwalificerende werk kon de IBA het inherente innovatieve kapitaal in de regio mobiliseren, een potentieel dat was verlamd door de teloorgang van de kolen en staalindustrie (Sieverts, 2007)

4.1.6 IBA Effecten op het organiserend vermogen van IBA Emscher Park

1. IBA mandaat Emscher Park

IBA Emscher Park geldt als ijkpunt binnen dit onderzoek, wat betreft organisatiestructuur en organisatiestrategie. Een belangrijke voorwaarde voor het organiseren van deze IBA, was het oprichten van een tijdelijke, intermediaire institutie met een aanjagende en modererende rol en tevens een mandaat en vertrouwen van de regering. Dit mandaat werd geborgd, doordat de beslisbevoegdheid voor het toelaten van projecten, gelegd werd bij een bestuurscommissie en doordat op het hoogste niveau voor draagvlak werd gezorgd, door het curatorium. De dagelijkse aansturing van de IBA was in handen van de GmbH onder leiding Karl Ganser. Het initiatief en succes van Emscher Park wordt toegeschreven aan zijn rol als visionair, verbinder en provocateur en zijn "vakkundige kennis en inhoudelijke nieuwsgierigheid". (Zöpel, 2011) Ganser kon zijn rol vervullen dankzij een coherent politiek klimaat en dankzij persoonlijke kwaliteiten. Hij was bedreven,

met een academische achtergrond en kon goede ideeën ontwikkelen. “Hij was een goede organisator en communicator en zocht de menselijke interactie op als gids en leider, door te waarschuwen, te motiveren, te provoceren en soms te dreigen. Als laatste was hij ook een zeer behendige bestuurder en ambtenaar die alle kneepjes kende en de beschikbaarheid van middelen en fondsen wist op te sporen.” (Sack, 2007 p.232) Maar Ganser kreeg zijn rol ook dankzij het vertrouwen van zijn minister Zöpel en de minister-president Johannes Rau. Veel van de projecten hadden ook zonder de IBA gerealiseerd kunnen worden, bijvoorbeeld door gebruik te maken van reguliere planning. Kennelijk, aldus Christoph Zöpel, was daar de aantrekkingskracht van de IBA en het daarbij continu aanjagen van initiatieven, de oorzaak dat zoveel lukte. (Sack, 2007) Het doorvoeren van duurzaamheidsambities, heeft bij gemeenten intern tot weerstand geleid, waarbij Ganser het heeft moeten ontgelden. Weerstand kwam ook vanuit het ‘middenmanagement’, dat moeite had met de tijdelijke parallelle projectaansturing. Geleidelijk zijn de (proces)kwaliteiten van de IBA projecten erkend en zijn sceptici omgeturnd tot protagonisten. (Reicher, Uttke, 2011)

2. IBA thema Emscher Park

De centrale visie van Emscher Park is vervat in de titel van het memorandum, dat in de initiatiefase is opgesteld: ‘*IBA Emscher Park, Werkstatt für die Zukunft alter Industriegebiete.*’ (SBdR 2008, in: Zöpel, 2011) De samenvoeging van Emscher en Park gold destijds als een provocatie omdat de Emscher symbool stond voor een zwaar vervuild open riool. En de subtitel veronderstelde ook nog een ander uitgangspunt nl: *Werkstatt*. Het ging hier dus om een proces, een workshop zonder vastomlijnd plan of doel, zonder blauwdruk maar met een open einde. In de visie van Zöpel (2011), de toenmalige minister van ruimtelijke ontwikkeling, werd de IBA geïnitieerd vanuit een aantal basisgedachten:

- Innovatie van infrastructuur in de meest brede zin van het woord. Als democratisch staatsman, achtte hij zich verantwoordelijk voor het creëren en onderhouden van goede, duurzame voorzieningen die een voorwaarde zijn voor maatschappelijke, sociale en economische processen. Met infrastructuur doelde hij ook op de kwaliteit van landschap en steden.
- Het watersysteem als innovatieve opgave.
- Maar ook in dialoog voorwaarden scheppen voor economische progressie en daarbij het op gang brengen van de transitie naar een kennis- en diensteneconomie in het Ruhrgebied.
- De centrale opgave voor de IBA was innovatie, experiment en internationale ervaringsuitwisseling, om daarmee eigenwaarde te verbeteren en de erfenis van het verleden aan te kunnen.
- Het vormen en communiceren van goede ideeën en intelligente oplossingen. Eerst ideeën en dan pas de financiering; een verkeerde volgorde verzandt in mediocre resultaten.
- Ruimtelijke ordening als politieke opgave oriënteert zich op waarden: sociale culturele en ecologische waarden: dwz: kwalitatief-esthetische waarden.
- Een perspectivisch incrementeel proces: door opeenstapeling van afzonderlijke projecten kan technologische innovatie ontstaan. (Zöpel, 2011)

De Emscher Park visie is richtinggevend en kaderstellend, maar heeft geen duidelijk einddoel omdat de uitkomsten open zijn. Het schept wel een verhaal of eindbeeld waarbinnen talloze initiatieven hun bijdrage kunnen leveren. Deze open-visie structuur laat dus veel creativiteit en onverwachte wendingen toe gedurende de IBA. De vraag die bijvoorbeeld Hospers zich impliciet stelt is of een dergelijke visie ook beklijft nadat de IBA is afgerond. (Hospers, 2004) Kan een overkoepelende visie ontstaan die regionale afstemming mogelijk maakt en die verder gaat dan de grootscheepse ruimtelijke herstructurering? Uit vervolginiciatieven die de IBA heeft opgeleverd lijkt dat te gebeuren. Maar de vraag is of deze, het van oudsher onderling verbrokkelde en zeer op lokaliteit en onderlinge competitie gericht bestuursklimaat, kan doorbreken.

3. IBA netwerkkatalysator Emscher Park

Regionale samenwerking was in Emscher Park noodzakelijk, omdat de morfologische structuur van de opgave niet bij de gemeentegrenzen ophoudt. Door in te zetten op snel te realiseren, individuele projecten, ontstonden clusters van samenwerking op projectbasis, waarbij in tijdelijke coalities dwars door alle bureaucratische lagen werd samengewerkt. Tijdelijke samenwerkingsverbanden konden hindernissen overwinnen en grenzen slechten, die normaliter waren opgeworpen tussen vakdisciplines en tussen publiek en privaat. (Sieverts) De gemeenten hebben geleerd met het gemeenteapparaat samen te werken: projectleiders liepen tegen regulering en grenzen op, hetgeen zij niet zelfstandig konden oplossen. Door in doelgerichte netwerken te opereren, werden innovatieve krachten in het netwerk op de juiste problemen ingezet. De IBA vergrootte de doelgerichtheid van processen. (Reicher, Uttke, 2011) In de jaren van samenwerking, in het kader van IBA, zijn netwerken ontstaan, die ver buiten het projectdoel reikten en die nu nog nuttig zijn of geactiveerd kunnen worden. (Schulze Boïng, 2011) Door de samenwerkingsverbanden in de IBA is een Ruhr-gemeenschap ontstaan waarbij wederzijdse interesses en belangen in evenwicht zijn gebracht. Ook heeft het een aantal regionale initiatieven opgeleverd zoals: *Arbeitskreis Ruhr 2010*, *Ruhr 2030 of Fluss-Stadt-Landt* en *Kultur der Arbeitersiedlungen*. Hierbij is een regionaal samenwerkingsklimaat ontstaan in tegenstelling tot de intergemeentelijk competitieve cultuur van daarvoor. (Schulze-Boïng, 2011)

4. IBA Participatielab Emscher Park

Uit de evaluatie blijkt dat het betrekken van burgers een belangrijke inzet van de IBA is geweest. Een aantal projecten was direct gericht op sociaal maatschappelijk en sociaaleconomische versterking van de regio. Een voorbeeld van directe participatie van burgers zijn de zelfbouwoningen. Door de inzet van het spierkrachtkapitaal, is het eigen woning bezit mogelijk gemaakt tegen geringere kosten. Het gaat om middelgrote, sociale woningbouwprojecten voor jonge gezinnen: 20 – 80 woningen in een kindvriendelijke omgeving. De woningbouw moesten voldoen aan financieringsnormen voor sociale huur. Het toelatingsbeleid liet alleen lagere inkomens toe. Naast een gewone hypotheek werd de zg. Spierkrachthypotheek ingezet, die in ruw- als in afbouw een totale besparing opleverde van ca. €20.000.

De inspanningen van de betrokken burgers werden begeleid door professionals, waarbij tevens gereedschappen beschikbaar werden gesteld en een bouwplaatsverzekering werd afgesloten. De projecten voldeden daarmee aan de gestelde architectonische kwaliteit. De begeleiding van de projecten werkten echter kostenverhogend voor de bouwondernemers. (Uttke et. al., 2008) Burgers bij processen betrekken is sinds de IBA een vanzelfsprekendheid geworden. Het betrekken van

mensen die in het Ruhr leven was een van de kernaangelegenheden van IBA. Verandering en transitie hebben de gezamenlijke krachten van een regio nodig. De IBA riep burgers actief op om aan de verbetering van hun leefomgeving mee te werken. In de periferie van de regio Emscher gelegen stad Hamm, is burgerparticipatie en inspraak sinds de IBA een vast bestanddeel van hun ontwikkelingsprocedure bij grote projecten geworden. Zo is voor een plan voor een Gartenschau in 2014, de burgerij intensief betrokken. Het doel van deze procedures is vertrouwen op te bouwen bij de bevolking voor ingrepen in hun omgeving en om vertrouwd te raken met herstructurerings- en planningsprocessen. (Schulze Boïng, 2011) De IBA heeft dus ook voor een procesinnovatie gezorgd, die kennelijk nog geen gemeengoed was.

zelfbouwoningen in Gelsenkirchen (Uttke, et.al., 2008)

4.2. Case study 2: IBA Parkstad Limburg 2012-2020

4.2.1 Inleiding IBA Parkstad Limburg 2012-2020

Op 29 juni 2011 waren in het Parkstad Limburg Theater 150 ondernemers, beleidsmakers, bestuurders en professionals bijeen bij een kick-off van de iba-open Parkstad. (IOPL, 2012b) Parkstad, met ca. 237.000 inwoners 'de vijfde stad van Nederland', omvat de oostelijke mijnstreek van Zuid-Limburg en kampt al jaren met krimp. (Verwest, 2011) Een regionaal samenwerkingsverband tussen de acht gemeenten waaruit Parkstad bestaat werkt aan een programma om met krimp om te gaan en om de economische vitaliteit van het gebied te versterken. Het door het Regioprogramma uitgezette transformatieproces moet beter en sneller. Bovendien is er behoefte aan creativiteit, innovatie en nieuwe frisse ideeën. Een reeks projecten is niet genoeg, er is een verhaal nodig. Een IBA, de eerste officiële IBA in Nederland, zal een nieuw toekomstperspectief voor Parkstad moeten leveren. Hiervoor is inspiratie opgedaan bij IBA's in Sachsen Anhalt, Emscher Park en een iba-achtig programma voor Île de Nantes. Wellicht had men in Parkstad zich achter de oren gekrabd over andere city-marketing initiatieven in Limburg: de bid van Maastricht voor culturele hoofdstad en de Floriade in Venlo. De bijeenkomst werd gezien als een succes waarbij nieuwe allianties werden gesmeed en waarbij een voorlopig thema voor de IBA werd geformuleerd: energietransitie. De oude kolenstreek zou weer voorop kunnen lopen op het gebied van energie door toepassingen en ontwikkeling van duurzame energiebronnen. Onder het motto 'Parkstad bron van nieuwe energie' kan worden toegewerkt aan een definitief 'go' voor IBA Parkstad 2012-2020. (IOPL, 2012b)

De IBA Parkstad bevindt zich nu nog in de pre-fase. (IOPL, 2012) Binnenkort moet een besluit vallen of de IBA Parkstad realiteit gaat worden. Voorafgaand aan de pre-fase zijn door de Parkstad organisatie, waarmee het regionaal samenwerkingsverband wordt gefaciliteerd, uitgangspunten vastgelegd waarom een IBA een adequaat instrument is om de regioprogrammering te versnellen en te verbeteren. Men verwacht van de IBA een katalyserende werking, door op een innovatieve en creatieve manier oplossingen en antwoorden te bieden voor vraagstukken die zijn ontstaan door krimp. Deze vraagstukken spelen zich af in de openbare ruimte, op het gebied van burgerparticipatie, de herstructurering van de woningmarkt en het vormen van identiteit. De Parkstad-organisatie heeft in haar Regioprogramma (SRPL, 2010) voor IBA de volgende doelstellingen geformuleerd:

- IBA dient als vliegwiel voor de transformatieopgave door de urgentie ervan helder te communiceren en duidelijk te markeren in de tijd
- IBA zorgt voor synergie tussen de afzonderlijke beleidsvelden: economie, ruimte & mobiliteit, wonen. IBA-projecten zorgen voor meer integraliteit tussen beleidsvelden.
- IBA legt het accent op kwaliteit, creativiteit en innovatie en zorgt daarmee voor nieuwe ideeën op het gebied van krimp.
- IBA is een positieve communicatiedrager voor bewoners
- IBA zal het imago van de regio versterken en verbeteren en de bekendheid ervan vergroten.
- IBA zal een gunstig investeringsklimaat moeten oproepen
- IBA zal partners in het transformatieproces mobiliseren, binden en commitment opwekken.

Parkstad heeft bureau Berenschot gevraagd om een haalbaarheidsstudie uit te voeren. Ook is het Rijk benaderd vanuit de motivatie dat IBA Parkstad ervaringen zal opdoen in het anticiperen en acteren op krimp die in de rest van Nederland relevant zullen worden. Een rijksbijdrage zou tot 2020 onderwerp moeten zijn van het MIRT-overleg. (SRPL, 2010)

In de pre-fase zijn een aantal aanvullende bijeenkomsten georganiseerd zoals een alliantiefabriek in december 2011. Tijdens deze dag voedden ondernemers uit Parkstad het IBA-verhaal door ideeën, dromen en wensen voor projecten. In januari 2012 werd een follow-up georganiseerd waarin potentiële IBA-projecten verder werden uitgewerkt. Na het 'go' in de zomer zal IBA wellicht in dit najaar in bedrijf gaan tot het presentatiejaar 2020. (IOPL, 2012a)

4.2.2 IBA Parkstad organisatie en strategie

IBA Parkstad wordt een onafhankelijke onderneming, die een eigen verantwoordelijkheid krijgt met betrekking tot resultaten en voortgang. De onderneming voert het curatorschap en bestaat in basis uit een uitvoerend IBA projectbureau, dat onder leiding staat van een directie. In het organisatieschema in het IBA boek 1.0 (IOPL, 2012a) zal ook een raad van commissarissen toezicht houden, evenals een raad van advies. Nog onduidelijk is wie de Aandeelhouders van de onderneming zullen gaan zijn: bijvoorbeeld gemeenten, provincie en ondernemers.

De onderneming IBA Parkstad heeft een aantal doelstellingen:

- Leveren van kennis en kunde t.b.v. IBA-projecten en gelieerde organisaties zoals IBA events.
- Uitvoeren van projecten i.s.m. initiatiefnemers en betrokkenen.
- Subsidiëren van onrendabele toppen van projecten d.m.v. IBA-bank.
- Participeren in projecten met rendement doelstelling.

Het bureau voert kerntaken uit op het gebied van: het organiseren van open oproepen, het opbouwen van het IBA-netwerk, programmering van events, garanderen van continuïteit in de expertteams en de branding van de IBA-ambities. De kerntaken van het projectbureau vinden gestalte in een zg. IBA Werkplaats. De IBA werkplaats is een 'etalage' van IBA projecten die gaan over het ombouwen van de stad. IBA biedt een platform en geeft ruimte om het Regioprogramma van Parkstad te realiseren. IBA werkplaats zet projectvraag tegen het aanbod van locaties af en legt verbindingen tussen grondeigenaar, ontwikkelaar en initiatiefnemer. De IBA werkplaats heeft een aantal ondersteunende onderdelen: (IOPL, 2012a)

- IBA-Forum: een plek voor reflectie, voor dialoog en debat over de activiteiten in de stad. IBA Forum organiseert debatten, gesprekken met ondernemers, maatschappelijke groepen en betrokkenen.
- IBA School: een digitale en fysieke school t.b.v. kennisuitwisseling. Deze helpt jonge mensen om te kijken naar de toekomst en ondersteunt ze bij ondernemerschap. Tevens helpt IBA school om kennis van lopende en voltooiing naderende IBA-projecten over te dragen aan 'starters'.

- IBA Bank: ondernemerschap is onlosmakelijk verbonden met IBA Parkstad. Elk IBA project genereert toegevoegde waarde en een haalbare business case. De IBA Bank helpt mee om de onrendabele top van projecten te financieren. Alle economische, financiële en juridische kennis die nodig is en die wordt gecreëerd wordt ondergebracht in de IBA Bank.
- IBA events: organiseert exposure en viert milestones van projecten, gedurende het IBA proces. Dit gebeurt middels een startmanifestatie, de iba oproep, exposities, debatten dialogen, klankbordgroepen, IBA congressen en het vieren van opleveringen. Als laatste de slotmanifestatie in 2020.

IBA Parkstad geeft ondernemende stedelingen ruimte voor actie. De 'IBA oproep' is een oproep aan particulieren, maatschappelijke groepen en ondernemers. Iedereen die woont of werkt in Parkstad kan een project aandragen, dat bijdraagt aan het ombouwen van Parkstad. Vanaf de start van IBA tot aan de slotmanifestatie, zullen een reeks open oproepen worden uitgezet. De IBA roept op om een innovatieve bijdrage, die de vernieuwing van de uitstaande regionale programmering versnelt. De projecten moeten bijdragen aan de thematiek van IBA Parkstad en zich richten op hergebruik van de stedelijke ruimte, het productief maken van het landschap, het aanboren van nieuwe energie bronnen en het hergebruik van materialen. De directeur van IBA Parkstad zal, bijgestaan door een selectiecommissie, optreden als curator die kwalificeert. Voor de IBA projecten gelden een aantal criteria: (IOPL, 2012a)

- IBA Alliantie: het formeren van een krachtige alliantie die het initiatief kan nemen. Tenminste één deelnemer van de alliantie moet uit Parkstad komen.
- Het projectinitiatief moet inspelen op een aantal integrale thema's, die door IBA Parkstad zijn geformuleerd en zal daar tenminste vijf daarvan moeten incorporeren. Het gaat om thema's of onderwerpen die aansluiten bij de centrale IBA thematiek zoals: bijdragen aan duurzame energiesystemen, of een nieuwe betekenis geven aan het verleden.
- Projecten die aan bovenstaande voldoen krijgen een IBA label. IBA zal vanaf dan bijdragen aan exposure en lobbyen voor realisatiegelden. In de overgang naar de volgende stap, worden criteria aan de invulling van het project gesteld, die te maken hebben enerzijds met de realiseerbaarheid binnen het IBA tijdsbestek en anderzijds of het project aansluit bij de marketingdoelstellingen van IBA Parkstad.
- Een fysiek resultaat wordt opgeleverd en tentoongesteld tijdens de slotmanifestatie.

4.2.3 Context van IBA Parkstad

“Vanaf de Koumenberg in Hoensbroek, ruim 100 meter boven NAP, is een groot deel van Parkstad te overzien. Het uitzicht vanaf deze voormalige mijnsteenbergruïne toont een groene stad. Beekdalen en bosgebieden dooraderen Parkstad. Aan de voet van de berg bij de Heerlerheide glinstert het helderblauwe water in de Sigrano zilverzandgroeve. Hier wordt het zuivere kwarts gewonnen, een grondstof voor zonnecellen en computerchips. Aan de horizon ligt de Brunsumerheide en verderop zie je het Zuid Limburgse heuvelland met oude kastelen, carréhoeves en watermolens. Tussen de bomen door zijn ook andere kernen van Parkstad zichtbaar, het voormalige CBS gebouw, de mijnschacht van Nulland. Opvallend in de verte is die andere mijnsteenbergruïne met zijn indoor skihelling, de Wilhelminaberg bij Landgraaf”

uit IBAboek 1.0 IBA Parkstad (IOPL, 2012a)

Parkstad: een krimpregio

Parkstad Limburg staat ook wel bekend als de Oostelijke Mijnstreek van Zuid Limburg. Het gebied wordt gekenmerkt door een polycentrische structuur met Heerlen, Kerkrade, Landgraaf en Brunssum als de meest stedelijke gemeenten. Parkstad heeft niet echt een centrum, hoewel Heerlen als grootste kern daar aanspraak op maakt. De stedelijke gebieden worden afgewisseld door een divers, glooiend en groen landschap wat in trek is bij toeristen. (Verwest, 2011) De fijnmazige vertakking van stedelijk gebied in een groene omgeving geeft de regio relatief veel stadsranden grenzend aan het groen. Daarmee heeft Parkstad ook een fijnmazig vertakte, kleinschalige sociale structuur; een erfenis uit het mijnverleden waarbij de grootschalige aanleg van woongebieden werd vermeden. In Parkstad is een grote variëteit aan woonmilieus te vinden (KSLP, 2003)

De IBA Parkstad is een initiatief van een regionaal samenwerkingsverband van een achttal gemeenten in Zuid Limburg. Deze gemeenten vormen samen de stadsregio Parkstad: Brunssum, Heerlen, Kerkrade, Landgraaf, Nuth, Onderbanken, Voerendaal, Simpelveld. Parkstad is een redelijk dicht bevolkt gebied. Het verstedelijkte gebied is zo gegroeid in het begin van de twintigste eeuw door de werkgelegenheid in de kolenmijnen. De economische en demografische groei als gevolg van de mijnindustrie zette door tot in de jaren zestig. De sluiting van de mijnen tussen 1965 en 1975 had een enorme impact op de sociale en economische structuur; op de werkgelegenheid en op de economische ontwikkeling van Parkstad. (Reverda et. al. 2011) De ooit rijke stad Heerlen viel diep na de sluiting: er was weinig bedrijvigheid buiten de mijn en een middenklasse ontbrak. In 1975 stonden in Heerlen en omgeving 75.000 mensen op straat. (Luyten, 2012)

In de jaren '90 van de vorige eeuw werd Parkstad een krimpregio. Dat had verschillende oorzaken, die cumulatief werkten. De werkloosheid liep verder op, er was geen economisch perspectief waardoor een snelle afname van de natuurlijke bevolkingsgroei ontstond: het geboortecijfer van Parkstad loopt achter op de rest van Nederland en is vergelijkbaar met dat van Duitsland. Met het open stellen van de grenzen bij de Europese eenwording, is een toenemend selectieve migratie van de arbeidspopulatie naar zeer nabijgelegen gebieden, net over de grens in Duitsland en België, op gang gekomen. Niet alleen was daar meer werkgelegenheid, ook de prijs/kwaliteit van wonen was daar aanzienlijk beter. Eveneens kwam een selectieve binnenlandse migratie van jongeren op gang die voor betere opleidingen naar het westen van Nederland trokken. (Bontje, 2009)

De krimp van Parkstad is structureel. Bontje onderscheidt twee vormen van krimp voor stadsregio's: krimp als gevolg van suburbanisatie en structurele regionale krimp. Als het bevolkingsverlies niet aan de omliggende gemeenten is, maar aan andere regio's en als die verbonden is met structurele economische neergang op regionaal niveau, is het veel moeilijker om de trend te keren. Het is daarom niet realistisch er van uit te gaan, dat Parkstad ooit weer een groeiregio wordt, men spreekt liever van een 'demografische voorsprong' in de ontwikkeling van grensregio's. (Bontje, 2009)

Toch schijnt Zuid-Limburg en daarmee ook Parkstad, ondanks de crisis, een economische renaissance te beleven. Zuid-Limburg was in 2010 de sterkste economische stijger van het land, zo blijkt uit de Regio Top 40 van de Rabobank. Het aantal arbeidsplaatsen in de regio Heerlen groeit gestaag; van 49.000 in 2005 naar 57.000 in 2011. Mede dankzij een groots opgezette dierentuin (GaiaPark Zoo, AL) groeide het toerisme. Heerlen is weg uit de landelijke toptien van winkelleegstand. Terwijl Zuid-Limburg in 2009 nog op de onderste plek van de Regio Top 40 stond, stond het in 2011 op plaats 6. Dat de laatste werkloze mijnwerkers met pensioen gaan, is evenwel geen beëindiging van de problemen op de arbeidsmarkt. In de voormalige mijnwerkerskoloniën zijn twee, soms drie generaties werkloos. Een cultuur van achterstand wordt deels overgeërfd. (Luyten, 2012)

Bestuurlijke context van IBA Parkstad: regionale samenwerking Parkstad

In 1999 besloten zeven gemeenten om samen te werken om zo hun sociaaleconomische positie te versterken door zich te positioneren als één stedelijk gebied. In bevolkingsaantallen zou Parkstad daarmee de vijfde stad van Nederland zijn. Bijzonder is de rol van Nuth in Parkstad dat zich in 2002 uit het samenwerkingsverband terugtrok vanwege een meningsverschil over de geringe aandacht voor de rol van landelijk gebieden. Nuth heeft zich in 2009 weer aangesloten waardoor nu in totaal acht gemeenten samenwerken in Parkstad. (Verwest, 2011)

De kiem voor de huidige regionale samenwerking stond in een rapport dat samengesteld was door het "maatschappelijke middenveld". (beleidsplan Parkstad, op hete kolen 2003) Dit rapport was de uitkomst van een z.g. transitiearena waaraan geen bestuurders deelnamen om zo tot een onafhankelijk advies en resultaat te komen. (Loorbach, Rotmans, 2009) In dit eindadvies van de kerngroep structuurvisie Parkstad Limburg met de titel: 'op hete kolen' (KSPL, 2003), werd geconstateerd dat Parkstad regionaal achter bleef in haar economische ontwikkeling en dat de regio zich moest richten op EU-regionale samenwerking. Regionale Samenwerking zou een ontwikkeling van groene economie, wonen in combinatie met zorg, onderwijs gericht op regionale bedrijvigheid en recreatie op gang moeten brengen (Loorbach, Rotmans, 2009).

In november 2005 kozen zeven gemeenteraden vrijwel unaniem voor een wgr+ perspectief. Deze vorm van regionale samenwerking werd in 2006 ingesteld, vanwege de 'bijzondere maatschappelijke uitdagingen waar de regio Parkstad voor staat' en werd de status van wgr+ gebied verleend. De wet gemeenschappelijke regelingen is een van de meest voorkomende intergemeentelijke samenwerkingsverbanden in Nederland. Het instellen van wgr-stadsregio's heeft als doel om de ontwikkelingen in steden te bevorderen, zodat ze in het omliggende gebied elkaar versterken en dat ongewenste afwentelingseffecten uitblijven. (Castenmiller, 2009) Parkstad is de enige regio die zelf

deze status heeft aangevraagd. Wgr+ gemeenten werken samen op het gebied van wonen, ruimtelijke ordening, bestemming, gebiedsontwikkeling, verkeer en openbaar vervoer en economische ontwikkeling. De intergemeentelijke organisatie Parkstad Limburg is opgezet om het gezamenlijke beleid uit te voeren en om de samenwerking te faciliteren. (Verwest, 2011) In 2011 heeft het kabinet Rutte zich voorgenomen om de wgr+ regeling af te schaffen. Ondanks deze toezegging heeft Parkstad besloten om met een regionaal samenwerkingsverband dat zich richt op grootschalige herstructurering van woongebieden en het versterken van de economische structuur, door te gaan. Een verdere versterking van de wgr+ samenwerking is bezegeld met 'het pact van Parkstad' waarbij meer bevoegdheden bij de parkstadraad en de voorzitter van Parkstad worden gelegd omdat bepaalde mandaten zoals het vaststellen op regioniveau van een structuurvisie uit de wgr+ waren gehaald. Met het pact van Parkstad willen de gemeenten de regionale samenwerking meer slagkracht geven. (SRPL, 2010)

De regionale organisatie Parkstad Limburg heeft een rol gespeeld in het bewustwordingsproces van krimp zowel bij de gemeenten als bij provinciale en landelijke overheid. Krimp is in de regio lang genegeerd en werd pas in 2005 expliciet in beleidstukken genoemd. Samenwerken in Parkstad Limburg heeft op strategisch niveau voor een beleidsontwikkeling gezorgd door verandering in bestuurlijk discours, het ontstaan van nieuwe coalities en betrekking van andere actoren. Beleidsmatig werden ook meer radicale, met krimp rekening houdende, economische herstructureringsstrategieën bepaald.¹²(Verwest, 2011a) Hoewel deze strategische visies op het gebied van wonen, huisvesting en economische herstructurering onderkent werden op regionaal, provinciaal en landelijk niveau was de operationele implementatie ervan op gemeentelijk lokaal niveau problematisch. Er was sprake van een prisoners-dilemma van gemeenten die niet wilden starten met het afblazen van overgeprogrammeerde woningbouwprojecten, omdat zij verwachtten dat andere gemeenten er dan voordeel bij zouden hebben. Het ontbrak Parkstad Limburg soms aan politieke legitimiteit, middelen en kennis om lokale bestuurders tot de orde te roepen. (Verwest, 2011a) Maar hier lijkt met meer mandaat voor de Parkstadorganisatie een einde aan te zijn gekomen. In het jaarverslag 2011 wordt omschreven hoe deze getransformeerd is van beleidsontwikkelingsorganisatie naar een resultaatgerichte uitvoeringsorganisatie, een programmabureau, waarbij de slogan wordt gevoerd: 'regionaal regie, lokale uitvoering'. (SRPL, 2011)

4.2.4 Projecten IBA Parkstad

Programmering van de regionale samenwerking Parkstad

In het in 2010 uitgebrachte regioprogramma wordt een toekomst en strategie voor Parkstad geschetst aan de hand van drie tijdshorizonten: 2040, 2020 en 2014. (SRPL, 2010) Het regioprogramma is een omvattend programma dat tegelijkertijd functioneert als Regionaal Actieplan Bevolkingsdaling Parkstad Limburg, als meerjarig uitvoeringsprogramma, regiodialoog en inhoudelijke basis voor de ontwikkeling van Stadtregion Aachen. (IOPL, 2012a) Door middel van het totale pakket aan maatregelen in het Regioprogramma "Naar een duurzaam vitale regio" wil de Parkstad-organisatie een bodem leggen in de bevolkingsdaling en een nieuw evenwicht tot stand

---

¹² Dit in tegenstelling tot conservatieve strategieën die structurele krimp ontkennen en blijven uitgaan van groei en daarmee minder geneigd zijn om anticiperende maatregelen tegen krimp te nemen.(Verwest, 2011a)

brengen. Parkstad moet in 2040 een vitale stadsregio zijn met circa 220.000 inwoners. Daarvoor moet in de regio een transformatie plaatsvinden.

Het regioprogramma van de organisatie Parkstad berust op de pijlers: herstructurering en economische structuurversteking en is uitgewerkt in vijf kernthema's: herstructurering, Parkstad Centrum, gebiedsontwikkeling parkstadring, grensoverschrijdend openbaar vervoer, campus Avantis en nieuwe energie. Met de IBA Parkstad (volgens Parkstad een nieuw maar beproefd concept) moet de verbinding tussen de pijlers worden gemaakt. De IBA focust daarbij op de middellange termijn nl. 2020. (SRLP, 2010)

De pijler herstructurering kent drie kaders en wordt uitgewerkt in vier programma's. Er is een ruimtelijk kader voor het creëren van ruimtelijke kwaliteit waarbij wordt ingezet op grensoverschrijdende infrastructuur om zo een netwerk te vormen met steden als Aken, Hasselt en Maastricht. Tegelijkertijd wordt gewerkt aan een planologisch systeem waarmee bestaande gebiedskwaliteiten worden beheerd. Een maatschappelijk kader focust zich op de kwaliteit van leven in krimpgebieden omdat ontgroening (het wegtrekken van jong talent) problematisch is voor de maatschappelijke cohesie. Bij het kader integrale wijkenaanpak wordt op niveau van woonwijken aan business cases gewerkt waarmee wijkontwikkelingsplannen worden vastgesteld. Bij een integrale benadering van de herstructurering wordt aandacht geschonken aan de verbindende betekenis van cultuur, identiteit en betrokkenheid van burgers in het transformatieproces. Ook hiervoor zal IBA worden ingezet. (SRLP, 2010)

Vier verschillende programma's worden uitgewerkt in de pijler herstructurering: wonen, zorg en welzijn, groen & openbare ruimte en retail. Het programma wonen richt zich op de demografisch ontwikkeling van Parkstad, waarbij een andere woningvraag, in typologie en in aantallen, aan het ontstaan is ten opzichte van het aanbod. Dit leidt tot een leegstand van 5,2% en tot het bevrozen van in gang gezette bouwplannen. Het gevaar van een fall-out dreigt, in het inerte woningaanbod met verkrotting en verloedering van wijken als gevolg. Dit vraagt om een innovatieve aanpak van gebiedsontwikkeling. Enerzijds door waardecreatie en anderzijds door een aanzienlijke verdunningsoperatie in perifere gebieden. Ook de retail kampt met leegstand. Parkstad heeft van oudsher een relatief groot en verspreid aanbod van winkelcentra. Gegeven de huidige leegstand en marktverwachtingen, komen vernieuwingen in en van de centra niet, of moeizaam van de grond. Afname van winkeloppervlak, zal gepaard moeten gaan met herbestemming van winkelstraten in verschillende subcentra. Ook hier zal de leefbaarheid van wijken in ogenschouw moeten worden genomen. Een juridisch financieel instrumentarium wordt ingezet om het winkelaanbod af te stemmen. (SRLP, 2010)

De herstructurering van zorg en welzijn, richt zich op de toename van ouderen met beperkingen. Daarbij is er een tekort aan zorgkrachten door de bevolkingsdaling. Ook verandert de vraag naar type zorgwoningen. Er is behoefte aan extramurale zorg in kleinschalige zorgcomplexen met geschikte zorgwoningen. Door de stagnerende woningmarkt, kunnen ouderen hun eigen woningbezit niet verzilveren om op tijd een zorgwoning te betrekken. Het programma richt zich op het geschikt maken van bestaande woningen als zorgwoning en een scala aan verdere maatregelen.

Door krimp en uitdunning van de woningvoorraad ontstaat nieuwe openbare ruimte die opnieuw ingevuld moet worden. Daarnaast is de landschappelijke structuur van Parkstad gefragmenteerd door verstedelijking, mijnsteen- zand- en grindwinning. Het programma groen en openbare ruimte, richt zich op de herstructurering van vrijgekomen openbare ruimte in het landelijk uitdunningsgebied en eveneens op regionale landschapsontwikkeling, om de interactie tussen landschap en stedelijk gebied te verbeteren. Parkstad ziet de kracht in IBA als laboratorium om burgers te betrekken bij het beheer en de invulling van vrijgekomen gebieden. Dit moeten geen restgebieden worden, maar potentiële ontwikkelruimten. Op grotere schaal zal de kwaliteit van bestaande natuurgebieden en landschappen worden verbeterd, door robuuste structuren te vormen met water als verbindend element. Vooral in de Oostflank van Parkstad liggen kansen, door verschillende natuurgebieden samen te voegen en daarbij de recreatiefuncties en toerisme te versterken. (SRLP, 2010)

Een ruimtelijk raamwerk van infrastructuur, is de drager tweede pijler van het Regioprogramma: economische structuurversterking. De nieuwe parkstadring moet een complex aan economische dragers en potenties met elkaar verbinden. Tevens worden groene en recreatieve clusters aan de parkstadring gekoppeld. Door een nieuwe weg om de oostflank van Parkstad aan te leggen en deze aan te sluiten op de N281, de belangrijkste economische ader van het gebied, ontstaat een ringstructuur, met radialen en een kleinere binnenring. Aan deze ringstructuur worden verschillende gebiedsontwikkelingsprogramma's gekoppeld, economische clusters als Avantis: een kenniscluster op het grensgebied, in samenwerking met de RWTH Aachen, waar naast een campus voor de universiteit, ook nieuwe ontwikkelingen op het gebied van nieuwe energie en lifescience een plaats krijgen. Nieuwe energie is in opkomst in Parkstad, omdat de grondstof voor PV-cellen: silicium, ruim voorradig is in de zandgroeves. Ook geothermie en energieopslag door middel van water in de kolenmijnen is kansrijk. De zorgsector wordt sterk ontwikkeld in de economische structuurversterking, met het realiseren van een zorgvallei in Avantis met onder meer een Cardio Vasculair Centrum en een oncologisch behandelcentrum. Clustervorming in de financieel-administratieve sector zal gaan bijdragen aan de werkgelegenheid met vestigingen van o.a. CBS, APG en de belastingdienst. Voor hoger onderwijs zijn grootschalige ontwikkelplannen met de vestiging van Xperience Parkstad Campus. Onderwijs wordt gezien als een belangrijk middel om jongeren te behouden of aan te trekken. (SRLP, 2010)

De *parkstadring* vormt de drager en de ontsluiting van recreatie en toerisme. Parkstad heeft de ambitie om haar toeristisch profiel uit te bouwen in deze opkomende markt in Zuid-Limburg. Parkstad drijft nu nog op grootschalige dagattracties (zg. Rode clusters) die in Kerkrade en Landgraaf zijn ontwikkeld. Daarnaast zal ingezet worden op zg. groene clusters waarbij het landschap en het aanwezige erfgoed een andere toerisme aantrekken. Om Parkstad voldoende te laten profiteren van zijn eurregionale centrumpositie, is ontwikkeling van een hoogwaardig openbaar vervoersnetwerk noodzakelijk. Parkstad heeft een lobby uitstaan om een IC-verbinding tussen de TU-steden Eindhoven en Aachen te realiseren. Voor de ontsluiting van het bedrijventerrein Avantis wordt een aparte treinlijn geprogrammeerd. (SRLP, 2010)

Naast alle economische clusters rond de ring, tracht Parkstad haar polycentrische structuur meer hiërarchie te geven, door een kristallisatiepunt voor hoogstedelijke voorzieningen en wonen in Heerlen te ontwikkelen. Dit gebeurt onder de noemer 'culturele lente' en omvat een divers

programma waarbij een hoofdrol is weggelegd voor drie iconische gebouwen van de modernistische architect Peutz. Het iconische glaspaleis van Peutz, ooit het warenhuis voor mijnwerkersvrouwen, is inmiddels een centrum voor beeldende kunsten onder de naam SCHUNK. Daarnaast wordt de aandacht gevestigd op Parkstad Theater en de Royal Bioscoop. Naast de gebouwen van Peutz kan het mijnverleden en het Romeinse erfgoed worden ingezet in de culturele lente. Parkstad denkt met de opbloeiende creatieve industrie in Heerlen en de culturele lente een rol te kunnen gaan spelen in de ambities van Maastricht voor Culturele Hoofdstad. (SRLP, 2010)

SCHUNK in het 'glaspaleis' in Heerlen.

IBA Projecten van IBA-organisatie Parkstad

De projecten van IBA Parkstad vormen een parallel traject met het regioprogramma. Om ruimte te bieden aan de transformatie naar een duurzaam vitale regio richt IBA de projecten uit het regioprogramma op een viertal thema's: (IOPL, 2012a)

1. Flexibele stad: hoe creëer je nieuwe ruimtelijke orde, waar herbestemming en structureel karakter heeft? Hierin worden krimplocaties, leegstaande gebouwen, liefdeloze plekken aan een onderzoek onderworpen en verbeterd. Flexibele stad houdt ook in: een kwalitatieve aanpak vinden voor de herstructureringsopgave van de woningvoorraad en het voorzieningsniveau van zorg, onderwijs en vrije tijdsmarkt.
2. Productief maken van het landschap: in de IBA Parkstad krijgt park een nieuwe betekenis: als bron voor voedselvoorziening of de teelt van nuttige gewassen. Doel is om een levendig, productief en herbergzaam landschap te creëren.
3. Energiestad: Inspelend op het energielandschap van Parkstad maakt de teloorgegangene steenkoolwinning plaats voor mijnwater of zonne-energie. Welke nieuwe vormen van energie kunnen nog meer uit de bodem worden gehaald?
4. Recycle Stad: de sloopopgave levert veel sloopafval op. Door in te zetten op kringlopen van hergebruik kan een nieuwe economie of kwaliteit ontstaan voor duurzame ontwikkelingen.

Het vrijkomende en beschikbare landschap wordt ingezet voor duurzame ontwikkelingen, zoals groenvoorziening, waterberging en mogelijkheden van voedselvoorziening.

De projecten die toegevoegd worden aan bestaande projecten en programma's uit de regionale agenda bevinden zich op dit moment in de idee-fase. (IOPL, 2012a) De IBA projecten worden verondersteld een kwaliteitstoevoeging te zijn t.o.v. het Regioprogramma. Het gaat om inspiratie en om participatie van bestuurders en ondernemers om IBA-projecten van de grond te krijgen. In de alliantiefabriek zijn nieuwe allianties gesmeed. Die hebben een aantal exemplarische projecten opgeleverd:

- Nature Wonder World: een attractiepark op locatie van de groeve, met de Grand Canyon als één van de zeven natuurwonderen. De ambitie is om een energieneutraal attractiepark te realiseren dat wellicht als batterij kan fungeren voor de leisure ring, het al aanwezige attractiecluster in Parkstad. Een initiatief van een eigenaar van een bestaand attractiepark.
- Flexwonen: flexibele woningen die tijdelijk in gebruik zijn en modulair uitbreidbaar zijn. Een initiatief van een corporatie om daarmee mensen tijdens de verbouwing van hun huis, in de buurt te kunnen laten wonen of om studenten op te vangen in piekjaren.
- Wij(k)kracht: een raamwerk waarin de wijkkracht (menselijke energie) in een wijk wordt aangewend. Bestaande initiatieven die bijdragen aan leefbaarheid en ondernemerschap, worden in kaart gebracht en mogelijk gekoppeld, zodat het gezamenlijk effect groter is.
- Proeftuinen voor productie: experimenten in bio-based bouwmaterialen en voedselproductie d.m.v. groene productieruimten cq. landbouw in en nabij de stad.
- Aanbestedingsalliantie: lokale ondernemers betrekken bij aanbestedingsbeleid, zodat zij gaan werken aan projecten in hun eigen omgeving.
- Re use: experimenten in hergebruik van bouw- afval- en sloopmaterialen.
- Entree Parkstad: het vergroten van de zichtbaarheid van leisure, in de openbare ruimte en langs de belangrijkste infrastructuurassen.
- HTS Complex: herontwikkeling en herprogrammering van een leegstaand onderwijscomplex, door conceptontwikkelaar en corporatie. Inzet is bruisend stadsleven creëren.

4.2.5 Innovatie IBA Parkstad

IBA Parkstad zet in op een nieuw soort stedelijkheid, als antwoord op de krimp. De voornaamste innovatieve uitdaging zal zijn hoe het productief maken van dit gefragmenteerde, diverse en gelaagde landschap, door een projectmatige aanpak van de grond moet komen. Dit vraagt om opereren op meerdere sociaalmaatschappelijke schaalniveaus. Hoe kan flexibel grondgebruik met flexibele eigendomsposities, met economische vernieuwing en met kwaliteitsverbetering samengaan? De vele individuele projecten zullen innovaties op kunnen leveren op het gebied van bijvoorbeeld lokale duurzame energie, zoals aardwarmte uit mijnwater en op het gebied van stadslandbouw of stedelijke landbouw. De projectthema's bieden aanknopingspunten voor een innovatieve aanpak. Een thema, waar met directe toepassingsmogelijkheden innovaties kunnen ontstaan, is hergebruik van bestaand vastgoed en hergebruik als procestool in de gehele

productieketen. Ook hierin zal IBA kunnen aanhaken op het sloopprogramma van de regio. (IOPL, 2012a) IBA ziet zich als een innovatieve aanjager van stagnerende projecten of gebiedsontwikkelingen in het Regioprogramma, zoals het Maankwartier, de uitbreiding Bekenherstelprogramma of het toevoegen van nieuwe evenementen aan de leisure ring. (IOPL, 2012a) In die zin vult de IBA innovatief aan waar het regioprogramma eventueel stagneert. IBA Parkstad is op zoek naar middelen, mogelijkheden en verbindingen waardoor de uitvoering het regioprogramma gestimuleerd zal worden.

Het verankeren van kennis uit de IBA, wordt ondergebracht in een ondersteunende organisatie: IBA-school. De innovatieve kracht van de lokale bevolking stimuleren, blijft problematisch, omdat met krimp de innoverende krachten wegtrekken. De nadruk wordt in het op gang brengen en stimuleren van ondernemerschap gelegd en niet zozeer in het uitwisselen of verankeren van project gerelateerde innovaties in het IBA-netwerk.

4.2.6 Effecten IBA Parkstad op organiserend vermogen

1. IBA mandaat Parkstad

IBA Parkstad is ingebed in een krachtige regionale samenwerking. Hoewel de IBA een onafhankelijk instituut wordt, een bedrijf waarschijnlijk in de vorm van een NV, BV of CV, is de pre-IBA organisatie stevig verankerd in de regio-organisatie Parkstad Limburg. De stuurgroep van de pre-IBA bestaat uit de voorzitter van Parkstad: Gerrit van Veghel en een aantal wethouders en een gedeputeerde. Verder is er een kopgroep met onder meer Paul Depla, de burgemeester van Heerlen en Peter Bertholet de directeur van Parkstad Limburg, die eindverantwoordelijk is voor de praktische voorbereiding van de IBA. De dagelijkse leiding van de projectgroep van IBA Parkstad, is in handen van de landschapsarchitect Thierry Goossens. (IOPL, 2012a)

De IBA-Parkstad bevindt zich momenteel op een omslagpunt: "De idee-fase heeft zijn werk gedaan. Er is in brede kring gesproken met creatieven, stedenbouwkundigen, adviseurs, bestuurders en ondernemers. Dit heeft goede ideeën opgeleverd. Om van idee naar realiteit te komen is nu leiderschap nodig. Leiderschap komt niet van de kring van creatieven en adviseurs. Bestuurders en ondernemers moeten besluiten nemen tot het verder brengen van de ideeën die initieel door de partijen aangereikt worden. Daarvoor is een sterke "coalition of the willing" nodig..."(IOPL,2012a)

In IBA Parkstad wordt sterk de nadruk gelegd op ondernemerschap. Een citaat van wijlen Luc Vrolijk van de projectgroep: "Onder de streep zijn de meeste IBA's toch vrij sterk door de overheid aangedreven "ondernemingen". Dat wordt één van de veranderingen in het komende decennium: minder overheid, meer op eigen kracht, maar die moet dan wel ontwikkeld worden." (IOPL, 2012b)

De koers van Parkstad is dat de IBA het regioprogramma gaat ondersteunen, door de creativiteit van de regio te mobiliseren. Hierbij zet de IBA in op een collectief soort van leiderschap, waarbij deze wordt gevonden in de vele kleine initiatieven die met een duwtje in de rug van IBA, een 'buitenboordmotor', een groter doel (het regioprogramma) ondersteunen. De vraag is hoe twee soorten van mandaat: het '3M-mandaat' van het Regioprogramma (mensen, middelen, mandaat)

met een sterk top-down karakter, zich gaat verhouden met het IBA mandaat waarin ideeën, initiatieven veelvuldig van onderop een weg gaan zoeken. (SRLP, 2012, IOPL, 2012a)

2. IBA thema Parkstad

“In 2030 is Parkstad een internationaal voorbeeld als nieuwe stad waar de economie versterkt is zonder stedelijke groei maar juist door stedelijke en bestuurlijke verandering”

uit: IBA boek 1.0, Panorama Parkstad 2030 (IOPL, 2012a)

panorama Parkstad 2030, uit: iba boek 1.0

IBA Parkstad zet in op een nieuwe, duurzame stedelijkheid met een open structuur. Het vergezicht wat in Panorama 2030 wordt geschetst levert het beeld van een deels autarkische regio die voor een groot deel lokaal zelfvoorzienend is, door middel van duurzame energie en eigen voedselvoorziening. Maar het is een regio die ook verknoopt is met de omliggende stedelijke centra. Het autarkische karakter van Parkstad uit zich in slim omgaan met ruimte, materialen en energie. Parkstad heeft alle loze ruimte omgezet in productieve ruimte: een diverse bron voor voedsel, energie, pret en ontspanning. De open stad in dit nieuwe landschap, biedt een rijkdom aan verschillende vormen van leven. Niet iedereen is huiseigenaar, maar bijna iedereen is mede-eigenaar van een hoge kwaliteit van leven en services in Parkstad. Tegelijkertijd is de regio een

kennisinstituut, dat andere stedelijke regio's adviseert met hun transitieopgave. De regio is fysiek en economisch verbonden met de grote stedelijke centra in de buurt: Het Ruhr, Brabantstad, Randstad en de Vlaamse mijnstreek. Het IBA thema sluit aan bij het vergezicht in 2040 van het Regioprogramma, maar er zijn een aantal accentverschillen. In het regioprogramma is de krimp tot acceptabele proporties teruggebracht en is het aantal inwoners blijven steken op toch zo'n 220.000. De nadruk ligt ook hier op economische vitaliteit door een aantrekkelijk vestigingsklimaat. Het Regioprogramma concentreert zich bijvoorbeeld op goede fysieke verbindingen, op een omvangrijk technologisch cluster in samenwerking met Aken en op passend onderwijs bij de economische activiteiten. De ringweg is een belangrijke drager voor economische vitaliteit, bedrijvigheid en toerisme. De realisatie van het technologisch cluster verbetert de concurrentiepositie van Parkstad in Zuid-Limburg. (SRLP, 2012, IOPL, 2012a)

3. IBA netwerkkatalysator Parkstad

Een IBA waarbij ondernemerschap centraal staat is afhankelijk van het bij elkaar brengen van verschillende partijen, initiatiefnemers, experts, financiers et cetera. Bij de IBA open Parkstad organisatie gaat het over 'energieaanbod' dat bij kan dragen aan de transformatie van Parkstad. Hiervoor is de Alliantiefabriek ingezet. Dit is een werkwijze die partijen stimuleert op een andere manier naar hun eigen rol en aanbod te kijken. Het is een werkwijze om concrete allianties te smeden tussen andersoortige partijen rondom de IBA thema's. (IOPL, 2012b) de alliantiefabriek is een soort van matchmaking-machine die verschillende actoren rond potentiële kansen bij elkaar weet te brengen. Allianties die kansrijk zijn worden vastgelegd en beklonken in Alliantieakkoorden. In de pre-iba fase vormen dergelijke samenwerkingsverbanden op projectbasis de voorwaarde voor een goed bid-book waarmee bestuurlijk draagvlak voor deze IBA kan worden behaald.

In de pre-iba fase werkt IBA Parkstad samen met Partners op verschillende schaalniveaus. Bijvoorbeeld partnerships met NEBER, URGENDA, verschillende onderwijsinstellingen en onderzoeksinstituten, culturele organisaties en toeristische bureaus. Maar ook met verschillende sectoren zoals consultancy, architecten, de bouw- ontwikkel en corporatiesector, regionale bedrijven, zorg, media, overheden en stedelijke samenwerkingsverbanden in de buurt. De organisatie heeft zich in het buitenland georiënteerd, onder meer bij Sonja Beeck van de IBA Sachsen-Anhalt, en er zijn contacten met het IBA-meets-IBA netwerk via de IBA in Hamburg, zodat Parkstad ook een officiële IBA wordt. Uit de literatuur blijkt nog niet dat men behoudens de samenwerking met Aachen, een internationale oproep gaat doen zoals gebruikelijk was bij de grote IBA's van de 20^e eeuw. (IOPL, 2012a)

4. IBA participatielab Parkstad

De doelstelling vanuit het regioprogramma, zetten de IBA vooral in voor een communicatieve en branding rol. Met de IBA Parkstad, moet de verbinding tussen de pijlers herstructurering en economisch structuurversterking worden gemaakt. De IBA fungeert als een bindmiddel of katalysator en is daarmee productief in voorlichting, het mobiliseren van intrinsieke ondernemerscapaciteit en als klankbord van het regioprogramma. Een uitdaging voor de IBA wordt het stimuleren van het merk Parkstad, omdat dit merk nog onvoldoende leeft bij de bevolking. Uit een kwalitatief en kwantitatief onderzoek, uitgevoerd door de RMI in opdracht van de belangrijkste financiële partner van IBA open

Parkstad: de Rabobank, blijkt dat het merk Parkstad nog wel een zetje kan gebruiken. (RMI, 2012) In totaal gaven 16 'masters of industry' in diverse sectoren, zeven gemeentebestuurders van verschillende gemeenten, 202 bedrijven en 526 particulieren, aan in welke mate en op welke wijze Parkstad voor hen leeft. Parkstad wordt door burgers en bedrijven vooral als een puur bestuurlijke entiteit ervaren. Parkstad wordt nog niet ervaren als een levende stad. Slechts 11% van de ondervraagden voelt zich inwoner van Parkstad. Parkstad als idee leeft ook meer bij gemeenten en in mindere mate bij bedrijven. Tegelijkertijd geeft een groot deel van de ondervraagden aan, dat zij het mandaat willen geven voor intensieve samenwerking. Dan moeten wel Parkstad-belangen gaan prevaleren boven gemeentelijke belangen. Parkstad moet een sterk merk worden vinden zij.

De bottom-up benadering die de IBA Parkstad nu kiest kan bijdragen aan het versterken van het merk Parkstad. Een IBA kan een krachtig city-marketing tool worden voor Parkstad. De vraag blijft in hoeverre de IBA ondanks alle pogingen toch een feestje blijft van enkele voorhoedespelers. Eveneens is het de vraag of het regioprogramma en de IBA elkaar niet in de wielen gaan rijden als onduidelijk wordt wie nu met welk project en met welk initiatief bezig is. Wellicht kan een brede participatie in IBA projecten bijdragen aan de branding van Parkstad.

4.2.7 Effecten op het organiserend vermogen van IBA Parkstad, resultaten conference calls

1. IBA mandaat Parkstad vanuit de conference calls

Voor de IBA Parkstad is het instellen van een tijdelijke, IBA organisatie met voldoende autonomie, middelen en mandaat om projecten op te starten een voorwaarde. Een organisatie die zich gesteund voelt met politiek draagvlak, maar die onafhankelijk opereert. Deze organisatie moet zich richten op het 'duwen' van projecten in een groter geheel. De invulling van het curatorium is belangrijk voor de IBA Parkstad. Iemand met een academische achtergrond wordt geprefereerd.

Het proces naar de 'go' is geslotener geworden: de IBA Parkstad verkeert in de zomer van 2012 in de ambtelijke molen tussen gemeenten en provincie. De provincie heeft geld toegezegd aan de IBA Parkstad. Tegelijk speelt het dilemma van de gelijke verdeling van de ontevredenheid in de aanloop naar de IBA. De IBA zal in alle participerende gemeenten moeten landen, prioritering is echter gewenst. Sommige projecten passen nu eenmaal beter bij de IBA-doelstellingen dan andere. Het is lastig opereren als er in de pre-fase al compromissen moeten worden gesloten met gemeenten terwijl het overkoepelende thema van de IBA nog niet is uitgekristalliseerd. Er ontstaat een vacuüm bij het formeren van een IBA door het getouwtrek tussen gemeenten om projecten. Tegelijkertijd ligt daar ook de rol van de IBA: door integraal naar de regio te kijken kan IBA als een 'breekijzer' fungeren in de regionale samenwerking. Een voorbeeld is projecten uit te werken die als een 'pars pro toto' voor de regio werken, waarbij deelaspecten initiërend werken voor de gehele regio.

De IBA organisatie wil niet alleen van de politiek afhankelijk zijn, maar zich breder gesteund zien door andere actoren in het veld die in IBA geloven en wellicht de overheden kunnen beïnvloeden. Ook de koppeling met het regioprogramma zal wellicht losgelaten moeten worden zodat IBA-eigen projecten kunnen worden opgestart. Er wordt binnen de Parkstadorganisatie gelobbyd om geen aparte IBA organisatie op te tuigen maar om de Parkstadorganisatie om de IBA heen te formeren, of onder te brengen bij een gemeente of bij de provincie.

De IBA zou kunnen helpen bij het momentum en timing van het regioprogramma: voor het agenderen van regionale onderwerpen is Parkstad een goede samenwerkingsvorm geweest. Het proces stopt op het moment dat de uitvoeringsfase aanbreekt. Daarvoor zou een IBA nuttig kunnen zijn.

De IBA Parkstad heeft ambassadeurs nodig die het mandaat voor de IBA kunnen 'afdwingen'. Leiderschap met een bepaald gewicht zou nu welkom zijn. Zo zouden in de Parkstadorganisatie mensen moeten meewerken die ervaring hebben met Marathon-projecten en die met overtuiging beleidsmensen en private ondernemingen kunnen meetrekken.

2. IBA thema Parkstad vanuit de conference calls

Elke IBA is anders en moet opnieuw uitgevonden worden. De Duitse voorbeelden Sachsen-Anhalt en Emscher Park zijn goede voorbeelden maar voor Parkstad zal een eigen thematiek moeten worden ontwikkeld. Een ding is duidelijk: IBA Parkstad zal niet over krimp moeten gaan. Krimp is wel de context van deze IBA maar de inzet moet anders zijn. Meerdere thema's passeerden in de gesprekken de revue. Men vond dat Parkstad er nog niet in is geslaagd om een koers uit te denken waarmee de regio zich opnieuw gaat uitvinden.

Om tot die koers te komen speelt kennis een grote rol. De IBA is een zelf lerend en zelf bevragend proces. Kennis geeft, opgenomen in een kennisinstituut van de organisatie, de mogelijkheid om snel te reageren en zo win-win situaties in de praktijk te zien en te activeren. De IBA kan ook een kennisreservoir worden voor de regio waaruit men later kan putten. Hierin ligt de kiem voor een langer termijn verhaal: een verhaal dat niet alleen een narratief is maar dat ook moet worden vastgelegd in een cartografisch document of een masterplan. Dat is noodzakelijk voor de communicatie. (Onduidelijk is of een dergelijk plan noodzakelijk is voor de IBA of ook voor het Regioprogramma en of dat hetzelfde plan moet zijn. AL)

De kernthema's die veel genoemd werden zijn zelfvoorzienendheid, hergebruik en energie. Voor de laatste geldt dat deze het thema van meerdere IBA's is geweest. (bijvoorbeeld Hamburg en Emscher Park, AL) Een overkoepelende visie voor Parkstad, richt zich vooral op hoe de intrinsieke kwaliteiten van een gebied (het DNA) hergebruikt kunnen worden, zodat deze gekoppeld worden aan de opgaven die in de toekomst op Parkstad af komen. Dus voor Energie geldt: hoe ga je gebiedseigen om met energie in Parkstad?

Het thema voor Parkstad zal zich dus gaandeweg de IBA uit gaan kristalliseren. Wetenschap zou daar een rol in kunnen spelen door het formuleren van antwoorden, publicaties, strategieën en denkbeelden die in de IBA worden geogst. IBA zal daarbij samenwerkingsverbanden aan moeten gaan met kenniscentra in de buurt. Vooral in de samenwerking met de RWTH Aachen ligt een grote uitdaging. Maar ook ondernemerschap zal daar bij helpen: behoud van ondernemerschap werd ook als hoofdthema genoemd.

De ontdekking van dat nieuwe soort, productief, stedelijk landschap is ook een thema. Parkstad is een raar soort stad. Het is eigenlijk geen stad maar een open stedelijke structuur, een verzameling lege kernen, dorpen in een verouderd industrielandchap; maar daardoor zeer bijzonder. Het thema

dat voren komt is hoe je zo'n industrieel landschap weer productief maakt, door middel van een gebiedseigen economie, die vaak nog moet worden uitgevonden maar die in de kiem al aanwezig is.

3. IBA netwerkkatalysator Parkstad vanuit de conference calls.

Het internationale karakter van IBA Parkstad is vooral aangewend door de contacten met het IBA meets IBA-netwerk. Dat wordt gezien als een levend IBA-archief waarbij de fakkel in de vorm van kennis continu wordt overgedragen. Maar vooralsnog gaat IBA Parkstad uit van eigen kracht. Men wil eerst kleinschalig en lokaal beginnen om later internationaal op te schalen. In het vormen van netwerken, allianties en samenwerkingsverbanden speelt ondernemerschap een belangrijke rol. De bal ligt daarbij voor een groot gedeelte bij de ondernemers zelf. Maar de IBA gaat aansturen op co-creatie co-financiering en publiek-private samenwerking in alle lagen van de IBA. Daarbij zal uiteindelijk het doel zijn om een IBA-community te vormen.

Bestaande netwerken in de regio zijn gemobiliseerd zoals het netwerk van creatieve ondernemers. Het betrekken van dit netwerk bij IBA legt echter momenteel nog onvoldoende gewicht in de schaal om een 'go' voor de IBA Parkstad af te dwingen; meer en 'zwaardere' partners zijn nodig. In Parkstad staat men voor een andere rol van de overheid: niet zozeer top-down maar een faciliterende en stimulerende overheid. Een overheid die relaties gaat leggen tussen groeperingen, mensen en andere overheden.

Vooraf jonge ondernemers, die het mijnverleden van een afstand aanzien, zijn momenteel enthousiast over de IBA. Zij hebben er genoeg van dat er alleen maar geklaagd wordt en waarbij ze steeds in een achterstand worden gezet. Die hebben IBA als een soort van etalage nodig. Zij willen nu snel vooruit. Deze mensen vertegenwoordigen een nieuwe generatie en zitten in alle lagen en instituties. Via social media laten zij hun steun aan de IBA blijken.

4. IBA participatielab Parkstad vanuit de conference calls

Momenteel is er veel wantrouwen tussen overheid en burger, onder meer door stroperige besluitvorming. In Heerlen ontbreekt een middenklasse die nodig is om economisch herstel in te zetten. Met de IBA kunnen mensen die nu werkloos zijn van dichtbij benaderd worden en kan aan zelfvertrouwen worden gewerkt. Andersoortige partijen zullen bij de transformatieopgaven betrokken moeten worden. Het 'project' is het hart van het proces en biedt concrete legitimatie voor IBA. Hiermee kan een beeld worden neergezet hoe IBA zou kunnen werken. Zo kan de mindset bij mensen veranderen: zij zien hoe het ook anders kan, gaan vertrouwen in eigen kracht en gaan geloven in zichzelf. De uitdaging van deze IBA is om het 'eigen DNA' zo te gebruiken en te organiseren dat meer mensen mee gaan doen.

Voor het bepalen van een overkoepelende visie voor IBA Parkstad is participatie nodig. Zo is er verzet tegen het aanleggen van de ring of tegen de sloopopgave. De IBA zou kunnen proberen om elementen uit dat regioprogramma op een andere manier te combineren en er bijvoorbeeld andere partners aan te verbinden. De rol van IBA kan zijn om debat over het programma te voeren en te kunnen kijken welke onderdelen van de ring geadopteerd kunnen worden, zodat ze in een ander licht komen te staan. Ook is geopperd om de IBA op vooral op culturele waarde te richten, om verbondenheid te ontwikkelen.

4.3.1 Analyse van de IBA-effecten op het organiserend vermogen van IBA Emscher Park en IBA Parkstad.

Alvorens in te gaan op een vergelijking van de IBA-effecten op het organiserend vermogen van de twee cases, geeft een analyse van de bestuurlijke en beleidsvormende context van Emscher Park inzicht in de verhouding tussen IBA en regionale samenwerking. IBA kan begrepen worden als een top-down strategie van de rijksoverheid van Nordrhein Westfalen, om een herschaling van landelijk beleid naar een regionale niveau te faciliteren, zodanig dat dit beleid effectief kan aansluiten op de eerder besproken effecten van globalisering. Hoewel bij IBA Emscher Park een bottom-up aanpak werd ingezet, is de IBA hoofzakelijk een door de rijksoverheid geënceneerd podium voor regionale en lokale projecten. Met de IBA demonstreert de rijksoverheid haar vermogen om in te spelen op de noodzaak om op regionaal schaalniveau sociale cohesie te stimuleren, evenals culturele identificatie en socioculturele processen, noodzakelijk om sociale integratie te realiseren. (Danielzyk & Wood, 2004)

In Nordrhein Westfalen is niet alleen met de IBA geprobeerd grip op het regionale schaalniveau te krijgen. Verschillende vormen van regionale samenwerking zijn geïnitieerd om zo 'dicht mogelijk bij het schaalniveau waar de economische ontwikkeling wordt gecoördineerd te blijven'. (Danielzyk & Wood, 2004) De regionale samenwerking in de Ruhr werd door de landsoverheid geïnitieerd zodat zij als moderator in een competitief klimaat kon bemiddelen. De uitvoering van 'regionalizing structural policies' door middel van regionale samenwerkingsnetwerken, miste echter de 'tools' om geëffectueerd te worden in een brede scope aan projecten, hoewel bepaalde structuurprogramma's wel werden uitgewerkt en samenwerking in infrastructurele projecten goed liep. De IBA leek een effectievere vorm van gedecentraliseerde samenwerking te bieden, omdat zij met concrete en makkelijk te ondersteunen projecten kwam. Toch zijn daar kanttekeningen bij te plaatsen. IBA-projecten zijn, doordat zij eigenlijk in handen zijn van een tijdelijke IBA-organisatie, conflict mijdend. Met de IBA werd een fundamenteel debat over de ontwikkelingsscenario's van de regio uit de weg gegaan. Regionale conflicten bleven ondanks de IBA bestaan, ofschoon de projecten samenwerking afdwongen. Hoewel de IBA meer voor elkaar heeft gekregen dan regionale samenwerking zijn structurele hervormingen niet geheel tot stand gekomen, vanwege de volgende aspecten:

- De IBA consolideert en versterkt bestaande netwerken en instituties. De IBA wist moeilijk mensen te bereiken die 'buiten de radar' vielen.
- IBA werkt als een tijdelijke ontwikkelingsmaatschappij en valt als intermediair agent in de schaduw van bestaande hiërarchieën.
- Innovaties in een non-innovatief milieu blijven problematisch.
- In een beperkt tijdsbestek, langetermijneffecten realiseren is lastig.
- De beoogde resultaten van soft-politics zijn onmeetbaar en onzichtbaar gebleken in de IBA-tentoonstelling over concrete projecten.

Dit werpt een verhelderend licht op de verhouding tussen Emscher Park en Parkstad. In tegenstelling tot Emscher Park is het initiatief voor IBA Parkstad uit een regionale samenwerking ontstaan, die nu aansluiting zoekt bij hogere overheden. Emscher Park was echter een bewuste herschalingsstrategie van een landelijke (deelstaat) overheid. Dat tekent de verschillen: de IBA Parkstad tracht haar voedingsbodemp van regionale samenwerking te ontstijgen, IBA Emscher Park vormde een platform om regionale samenwerking op nieuwe manieren te activeren. Een en ander heeft ook consequenties voor de IBA-effecten op het organiserend vermogen:

1. IBA Mandaat

In Emscher Park wisten aansprekende figuren als Ganser een 'machine' in gang te zetten waar succes van afstraalde, waardoor uiteindelijk de IBA over de hobbel van breed scepticisme is getrokken. De IBA Parkstad is nog steeds ingebed in een organisatie voor regionale samenwerking en heeft duidelijk een eigen structuur nodig; met eigen mandaat en een eigen budget. De IBA open Parkstad moet echter niet ten prooi vallen aan de lobby die de IBA binnen de organisatie wil houden. IBA open Parkstad loopt dan gevaar door intern getouwtrek te verbrokkelen. De vraag is echter wat de IBA dan gaat toevoegen, omdat alle majeure herstructureringsoperaties, zoals hierboven blijkt, in het Regionaal programma zijn uitgezet. In Emscher park werd IBA als vehikel ingezet om bijna *alle* herstructureringsoperaties te organiseren en te integreren met een investeringspotentieel van uiteindelijk 5 miljard DM. De projecten die vooralsnog uit de alliantiefabriek zijn ontstaan, zijn innovatieve toevoegingen uit geactiveerde bottom-up initiatieven, maar zijn geen structureel onderdeel van het programma. De vraag die rest is of IBA open Parkstad voldoende mandaat krijgt om van de Stadsregio Parkstad Limburg om de organisatie van het herstructureringsprogramma tijdelijk over te nemen.

2. IBA Thema

IBA Parkstad heeft een sterk thema dat, anders dan het incrementeel perspectivisme van Emscher Park, een nieuw soort stedelijkheid wil creëren, terwijl Emscher Park het nieuwe landschap ziet als bindende factor. De vraag is echter of deze vorm van stedelijkheid niet al bestaat. Neem bijvoorbeeld de zuidvleugel van de Randstad waar eveneens een gedifferentieerde stedelijkheid in een diffuse morfologie, allerlei activiteiten onderbrengt zoals glastuinbouw, een wereldhaven, parklandschappen zoals Midden-Delfland enz. In ieder geval is de utopie die de IBA Parkstad schetst, uitdagend en interessant als strategie voor een gemarginaliseerd gebied dat met krimp kampt. In hoeverre deze experimentele visie gaat aansluiten bij regionaal plan, dat zich voornamelijk richt op een aantal sectorale clusters rond een ring en of deze twee visies complementair zijn is nog onduidelijk. Wat duidelijk naar voren komt in beide IBA's, is dat een thematiek ook niet te strak, maar open gedefinieerd mag zijn om ruimte te laten voor nieuwe ideeën en dat een overkoepelende visie zich geleidelijk aandient. Maar daar is wel een sterke IBA-organisatie voor nodig, die dergelijke inzichten ook daadwerkelijk bijtijds kan effectueren.

3. IBA Netwerkkatalysator

IBA Emscher Park is vanwege de sterke en doelgerichtheid van de projecten een platform geworden voor het vernieuwen en bestendigen van publieke en private netwerken in de regio. Deze netwerken zijn nog lang effectief gebleken nadat de IBA was beëindigd. In principe zijn bestaande netwerken ingezet en bestaande netwerken geconsolideerd en verknoopt. In Parkstad is men op weg om de beschikbare netwerken van partners in instituties, personen en beroepsgroepen aan te boren. De Alliantiefabriek ensceeneert een podium om nieuwe connecties te maken en te laten ontstaan. Initiatieven uit dit netwerk kunnen in innovatieve oplossingen en in nieuwe innovatieve projecten resulteren. De IBA Parkstad boort nog geen internationale netwerken aan via bijvoorbeeld prijsvragen zoals in Emscher Park, de nadruk ligt op regionaal initiatief, waarbij sterk op lokaal ondernemerschap wordt gestuurd, maar waarbij 'zwaardere' partners nog gemist worden. Zou een wat internationalere aanpak wellicht een incrementeel perspectivisme in gang kunnen zetten?

4. IBA Participatielab

In Emscher Park is voor het eerst in het gebied geëxperimenteerd met participatie van de bevolking bij grote projecten. Het betrekken van de bevolking is sindsdien usance geworden bij veel gemeenten in het Ruhr. De zelfbouwinitiatieven gingen daarin het verst. Toch blijft de vraag of alle high-culture-projecten in het industriële erfgoed en de vele land-art kunstwerken daadwerkelijk hebben bijgedragen aan het empowerment van groepen in de samenleving, die sinds de teloorgang van de industrie buiten de boot vallen. De transitie naar een dienstenmaatschappij heeft hen waarschijnlijk niet veel verder geholpen. Eenzelfde problematiek speelt ook in Parkstad waar het tewerkstellen van oud-medewerkers bij de kantoren van CBS en de Belastingdienst geen succes was. (Luyten, 2012) De verwachtingen omtrent de IBA, vanuit de Parkstad-organisatie, lijkt vooral gericht te zijn op het integrerend vermogen van de IBA, bij het uitvoeren van de projecten uit het Regionaal plan. De IBA komt daarin naar voren als een bindmiddel: een marketingstrategie, t.b.v. het bewerkstelligen van samenhang en draagvlak in het Regioprogramma en de *branding* daarvan. De IBA Parkstad kan zich vooral vinden in de rol om de gebiedseigen economie te stimuleren door het gebiedskapitaal, het eigen DNA van mensen, aan te spreken. Het valt te bezien of beide zienswijzen dezelfde ambities vertegenwoordigen.

4.3.2 De urgentie van IBA voor gebiedsontwikkeling

Explorerende en theorievormende stellingen uit expert-conference call:

Uit de conference-call-discussies, -standpunten en -zienswijzen zijn een aantal standpunten gesynthetiseerd die IBA definiëren, positioneren als planningsinstrument en als methode om gebiedsontwikkeling te stimuleren:

1. IBA en grote projecten met een eventkarakter leveren een bijdrage aan capacity building en 'learning outcomes'.

Een IBA werkt aan: 'capacity building'. Er ontstaat know-how om grotere projecten te organiseren. Dat geeft vertrouwen en kennis om nogmaals met ambitieuze ontwikkelingen aan de gang te gaan. Het tegendeel gebeurt als ontwikkelingen mislukken: dan werkt zo'n aanpak eerder verlamdend. IBA werkt daarbij innovatief op bestuurlijk vlak. Ambitieuze IBA's gaan op een gegeven moment botsen met bestaande wet- en regelgeving. De IBA dwingt wetgeving mee te bewegen met maatschappelijke ontwikkelingen. IBA stimuleert binnen publieke organisaties om snellere en slimmere manieren van gebiedsontwikkeling van de grond te krijgen.

IBA werkt als een buitenboordmotor voor initiatieven: het is tijdelijk een andere organisatievorm dan normaal gebruikt wordt. IBA ontketend een leerproces voor overheden, maar door het tijdelijke karakter vormt het geen definitieve bedreiging voor een organisatie. Tegelijkertijd is IBA een laboratorium voor een casus die kennis oplevert om urgente problemen, ruimtelijke vraagstukken zoals krimp in oude industriële gebieden, op te lossen. Kennis die ook in andere delen van de wereld gebruikt kan worden. Kennis is echter niet genoeg als resultaat, het gaat om concrete projecten die ook echt bijdragen aan de ontwikkeling van een gebied. Een IBA organiseren is erg complex. Niet elke gebiedsontwikkeling heeft die complexiteit nodig. Een IBA vraagt veel middelen en energie van alle betrokkenen: het is een 'zwaar' instrument.

2. IBA is een laboratorium om de contextuele essentie te begrijpen en te benutten

Een IBA organiseren hangt van de context af. Voor bepaalde gebieden is een IBA-aanpak interessant voor andere gebieden niet. IBA kan worden ingezet, wanneer een kantelpunt ontstaat en een gebied dreigt af te glijden. Een andere aanpak is dan vereist, om problemen aan te pakken. Als voorbeeld wordt IBA Emscher Park genoemd, waarbij een grootse aanpak de enige manier was om een kentering in de problemen te veroorzaken. Kleinere stapjes hadden daar geen zin gehad. (Hoewel ook daar sprake was van incrementeel perspectivisme, AL) Ook in Nederland worden ruimtelijke uitdagingen als gevolg van cruciale veranderingen gesignaleerd die om een IBA-aanpak vragen: niet alleen in Parkstad maar bijvoorbeeld in de 'Brainport' rond Eindhoven. Bij bepaalde ontwikkelingen is het noodzakelijk, om met meerdere disciplines na te denken over de essentie van een regionale opgave.

De verschillende schaalniveaus waarin IBA's operationeel worden, betekent dat een IBA methode niet aan een bepaalde problematiek of aan een bepaalde omvang hoeft vast te zitten. De IBA Emscher Park heeft een heel ander schaalniveau dan de IBA in Hamburg. IBA is tailormade. Het gevaar van institutionaliseren van IBA, bijvoorbeeld door net als met Culturele Hoofdsteden bids in te gaan stellen, is dat daarmee de contextuele aanpak wordt gefrustreerd door generieke criteria en dat dan het participatieve, contextuele draagvlak voor een IBA kan wegvallen.

3. IBA is een middel om transitie binnen gebiedsontwikkeling in gang te zetten. Daarbij wordt ingezet op sociaal empowerment en economische groei. Effecten van IBA's moeten meetbaar worden gemaakt.

Moeten grote infrastructurele projecten die een katalyserende werking hebben op de ontwikkeling van het gebied, ook in een IBA zijn vervat? IBA zou wellicht een rol kunnen spelen, om projecten zoals de ring in Parkstad van de grond te krijgen, in de context van groei naar krimp. IBA kan in bepaalde scenario's, modellen verzinnen om dergelijke projecten wel van de grond te krijgen. IBA fungeert dan als een laboratorium, om dergelijke vraagstukken uit te diepen en er mee te experimenteren. De reële waarde moet echter bewezen worden, met de transitie die in gang wordt gezet, of het positieve effect dat wordt behaald voor de bewoners van een IBA-regio. De vraag is in hoeverre IBA beter werkt, dan andere grote event-gerelateerde projecten. Een IBA heeft niet alleen positieve maar ook negatieve effecten en die worden niet voldoende in kaart gebracht. In hoeverre hebben kunstprojecten een daadwerkelijk effect voor het empowerment van bewoners?

Een IBA zal dan ook doelen moeten formuleren die daadwerkelijk gehaald worden, zoals het bereiken van meer participatie van vrouwen in de lokale economie door specifieke projecten. Dergelijke doelen maken de IBA-effecten beter tastbaar. En dat kan via fysieke projecten, is de overtuiging. Uiteindelijk dient de IBA deze effecten na een proces van acht tot tien jaar in beeld te brengen.

Doelstellingen van een IBA kunnen op verschillende schaalniveaus worden geformuleerd: een niveau dat tijdelijke events agendeert, een niveau dat zich meer richt op de gebouwde resultaten, zonder dat ze gelijk flagship te hoeven te zijn en een niveau dat alle projecten aan elkaar bindt: een programma verankerd in een overkoepelend thema. De doelstelling is om een economie op gang te helpen die in staat is, om waarde te genereren op de lange termijn. Integratie van doelstellingen op

meerdere schaalniveaus helpt beter om de focus, de richting waar de sneeuwbal op moet rollen, vast te houden.

4. Het IBA event wordt gebruikt als branding tool voor een gebied, met de intentie om een gebied op te schalen in zijn concurrerende positie en om een gedeeld gevoel van urgentie te creëren.

Het eventkarakter van een IBA is een middel om 'ritme' te krijgen in gebiedsontwikkeling. Met welke snelheid neem je welke projecten aan? Events stellen concrete deadlines. Projecten gekoppeld aan events zijn vaak overzichtelijk en in een 'menselijke' termijn te plannen. Tussenresultaten worden gevierd. Dit vergroot de maatschappelijke betrokkenheid bij grootschalige opgaven. Een IBA creëert een gevoel van gedeelde urgentie en werkt enthousiasmerend. Door een groot evenement te organiseren, komen mensen op eenzelfde lijn te staan. Problemen die door vele bestuurslagen liepen, verschillende belangen en politieke agenda's, krijgen een kader waarbinnen eigen doelstellingen kunnen worden gesteld. Naderhand kunnen alle betrokkenen een 'stukje gaan lopen met de resultaten van het project'.

5. IBA is een methode om publieke en private financiering aan te trekken. IBA is zelf een brand en is een kwaliteitskeurmerk geworden voor gelegitimeerd experimenteren met gebiedsontwikkeling binnen publiek/private samenwerkingen, met steun van publieke middelen.

In Nederland was men gewend geraakt aan een proces van continue ontwikkeling en groei. Door de toenemende krimp, ontstaat meer en meer een hergebruiksopgave voor gebieden. De ruimtelijke ordening moeten opnieuw gedefinieerd worden. Er zijn daarbij nieuwe methoden nodig om de toekomst van gebieden te formuleren. Doordat groei wegvalt, ontstaat voor overheden de noodzaak om het bedrijfsleven en de bevolking er bij te betrekken. Overheden moeten taken uitbesteden aan marktpartijen en daarbij ontstaat de behoefte aan slimme coalities. IBA is een manier om draagvlak en focus te creëren die wervend is voor samenwerking. Het eventkarakter van IBA is nodig om coalitiepartners te vinden. Die dienen zich niet vanzelf aan. De langere tijdsduur van een IBA biedt meer verdienmogelijkheden voor participerende ondernemers, die bij andere projecten met een kortere looptijd niet altijd even duidelijk zijn.

In het losmaken van financiering kan IBA een rol spelen door een bepaalde sfeer te creëren. Een sfeer waardoor, bijvoorbeeld bij het Rijk of op Europees niveau, zin ontstaat om toch bepaalde projecten naar voren te halen. Een IBA kan een verkramping van een gebied voorkomen; bijvoorbeeld door met ondernemers te werken: mensen die in hun leven al gewend zijn geraakt om moeilijkheden te overwinnen. Door met veel kleine projecten, met kleinere ondernemers te starten, kan op een gegeven moment een kritische massa in de IBA ontstaan, waardoor ook grotere ondernemingen aan willen haken. Gelegenheid bieden om mee te doen, is ook gelegenheid bieden om geld bij elkaar te krijgen. Maar dan moet de overheid wel een flinke stap maken zo blijkt uit ervaringen in Hamburg. Het bedrijfsleven legt niet gelijk miljoenen op tafel. In Emscher Park zijn veel Europese fondsen vrijgemaakt om de grote schoonmaak van de waterhuishouding mogelijk te maken, wat door de afzonderlijke gemeenten nooit gelukt zou zijn. In Parkstad zijn infrastructurele projecten zoals in Emscher Park, niet in de IBA opgenomen, waardoor de effectiviteit van deze IBA

kan worden betwijfeld. De Nederlandse aanpak zou echter ook voor de Duitsers interessant kunnen zijn, omdat daar ook het geld bij de overheden op is.

6. IBA kan helpen bij het agenderen van sociaalruimtelijke en economische problemen bij hogere overheden d.m.v. lokale bottom-up initiatieven. Daarvoor is een sterk thema nodig.

Voor landelijke of provinciale overheden kan een IBA een interessant planningsinstrument zijn. Daarbij ontstaat de vraag waar en wanneer een IBA als instrument ingezet moet worden, wat wrijving kan geven met lokale bottom-up initiatieven. Tegelijkertijd zijn deze initiatieven een voorwaarde om een IBA de agenderen bij het Rijk. Zo gebruikt Parkstad de IBA, om het krimpvraagstuk in Limburg te agenderen bij het Rijk. Concrete eigen voorbeeldprojecten, of van andere IBA's, kunnen daarbij doelstellingen tastbaar maken en helpen om nieuwe partijen er bij te betrekken. Tegelijkertijd moet men er voor waken, dat een IBA een losse verzameling van toevallige projecten wordt. Een overkoepelend thema helpt om prioriteringen, doelstellingen en criteria vast te stellen zodat een IBA effect heeft, voor de doelgroepen waarvoor zij georganiseerd wordt: de mensen die in de regio wonen, werken en leven.

5. Conclusies en Aanbevelingen

IBA is een innovatief instrument voor ruimtelijke ontwikkeling, dat georganiseerd wordt als event van kennisuitwisseling en transitie. Een IBA beantwoordt maatschappelijke en culturele toekomstvragen door middel van generieke oplossingen, die concreet gerealiseerd worden. IBA's hebben zich in de afgelopen jaren geëvolueerd naar een meer procesmatige aanpak, waarbij gedifferentieerde strategieën worden ingezet. IBA heeft zich geëvolueerd tegen de achtergrond van sociaaleconomische processen van globalisering. Onder invloed van maatschappelijke vraagstukken zoals de wederopbouw in Berlijn, het behoud van de kwaliteit van oude steden, of het omvormen van vervuilde industriegebieden, in een parklandschap in het Ruhr, heeft IBA sociaalmaatschappelijke urgenties, vraagstukken en problemen weten te integreren in de Duitse cultuur van het bouwen. IBA maakt duidelijk dat bouwen en plannen niet alleen moeten voldoen aan basale behoeften, maar dat de fysieke context, onze leefomgeving, in een continue transitie is, waarbij wij ons telkens moeten afvragen, welke kant het op moet gaan. Deze vraagstukken zijn binnen IBA geagendeerd, gecommuniceerd en verankerd in kennis. IBA is daarmee een ruimtelijk laboratorium waaruit kennis en ervaring geput kan worden, bij de aanpak van minder urgente gebieden of opgaven.

IBA is een adaptief instrument gebleken, dat herschalingsprocessen mogelijk heeft gemaakt in ruimtelijke planning van overheden in Duitsland. Met IBA hebben overheden hun invloed kunnen uitoefenen via *urban governance*-netwerken en processen. IBA kon daarbij zich manifesteren als een herverdelingsinstrument van publieke middelen waarmee concrete projecten tailormade werden gerealiseerd. In het geval van Emscher Park kon de landelijke overheid van Nordrhein Westfalen via IBA, beleid verschalen naar een regionaal operationeel schaalniveau met de inzet van vele kleinere projecten. Dat is effectiever gebleken dan een regionaal programma, omdat concrete projecten soms meer invloed hebben dan lange-termijn programmering. In het geval van Parkstad kunnen gemeenten met IBA hun programma naar een regionaal, provinciaal niveau opschalen. Het Event-karakter van IBA helpt daarbij in de communicatie van ambities. Zo wordt de IBA gebruikt als incentive, om ook bij de culturele hoofdstad Maastricht-bid mee te liften. Maar een belangrijkere rol van het event-karakter, is de communicatie van veranderingen, innovaties, transities, herstructureringen richting de bevolking. IBA helpt bij het opzetten van een breed gedragen, effectief participatieproces en biedt een platform voor nieuwe allianties. De effectiviteit van deze IBA-effecten hangt echter in grote mate af, van het mandaat dat de IBA als organisatie mee krijgt.

Het model van IBA-effecten op het organiserend vermogen van gebieden, is een adequaat model gebleken om de intenties, de structuur, de integratie met contextuele factoren en het ontwikkelingsproces van IBA te analyseren. Het in kaart brengen van de IBA-effecten, levert een filter, waarmee het integrale karakter en de succesfactoren van een IBA kunnen worden ontrafeld. Het model kan gebruikt worden voor een IBA-diagnose. Wat het model niet in kaart brengt is de financiële structuur en context, hetgeen ook buiten de scope valt van dit onderzoek. Het schema pretendeert niet een sluitend model te leveren, maar een procesanalysetool. Ook als procestool is het model van organiserend vermogen van een IBA niet omvattend. De effectiviteit van transities die een rol spelen in het IBA proces zijn er niet in vervat. Verder onderzoek zou zich kunnen richten op de effecten van IBA als transitie management tool. Wel is gebleken dat organiserend vermogen, binnen een model van gebiedsontwikkeling, zoals bij IBA, een bredere scope en uitwerking heeft. Zo

zijn middelen-, markt- en ruimtelijke kwaliteit (van 't Verlaat) waarop organiserend vermogen aangrijpt, wellicht een beperkt aandachtsveld voor duurzame gebiedsontwikkelingen. Nader onderzoek zou dit model kunnen uitbreiden. Ecologische kwaliteit zou een inclusief onderdeel kunnen zijn van ruimtelijke kwaliteit, marktkwaliteit zou een onderdeel kunnen zijn van breder gedefinieerde sociaal/economische kwaliteit en middelen zou ook een life-cycle-cost analysis kunnen insluiten.

IBA's worden ingezet om in gemarginaliseerde zones, gebieden of regio's impulsen te geven waarmee de sociaaleconomische zelfredzaamheid wordt versterkt. Dit onderzoek richtte zich vooral op de kernbegrippen van IBA-effecten op het organiserend vermogen: IBA-mandaat, IBA-thema, IBA-participatielab en IBA-netwerkkatalysator. Hoe deze begrippen precies geoperationaliseerd werden via het duale karakter van IBA nl. via events of als planningsinstrument is niet uitputtend onderzocht. Het onderzoek richtte zich vooral op de invloed van organiserend vermogen en op de effectiviteit van urban governance, in de context van IBA. IBA als instrument, speelt daar direct op in door middel van het inzetten van concrete projecten, ten behoeve van herverdelingsstrategieën van overheden, in een geglobaliseerde context. De doorwerking van IBA-effecten op gebiedseffecten via dergelijke projecten, kan een interessante vervolgstudie opleveren. Daarmee kan ook het voorgestelde IBA model getoetst worden (deductief) op wetenschappelijke houdbaarheid.

Markt gedreven globaliseringsprocessen die binnen urban governance netwerken, invloed hebben op city-marketingstrategieën hebben niet altijd goede resultaten geboekt. Vaak hebben gefragmenteerde en ongelijke distributies van middelen en ontwikkelingen, ingezet vanuit bijvoorbeeld speculatieve grondpolitiek, de ruimtelijke en marktkwaliteit van gebieden aangetast. Andere gebieden zijn verwaarloosd. De huidige vastgoedcrisis is tekenend voor de excessen in ruimtelijke ontwikkeling. De middelen van steden en stedelijke regio's om op te schalen in een competitief klimaat, zoals flagship developments en mega-events, hebben vaak ernstige tekortkomingen in hun lange termijn-legacy. IBA zou een denkmodel kunnen zijn, om city-marketingstrategieën een duurzamer scope te bieden. Een IBA kan een meer gedifferentieerde aanpak opleveren, dan gebiedsontwikkelingen in de slipstream van mega-events en flagship developments. Hamburg is een goed voorbeeld waarbij de balans tussen flagship development en IBA, een complementaire ontwikkeling van de stad laat zien. Met IBA kan een veelheid van projecten, contextgericht, in een korte tijd, lange termijn-effecten realiseren. Of dat lukt, hangt af van de IBA-effecten op het organiserend vermogen van IBA-gebieden en –projecten, die voldoende moeten worden geactiveerd. Financieel commitment en mandaat van overheden is daarbij noodzakelijk.

Een IBA-aanpak kan worden gebruikt als een instrument van gebiedsontwikkeling en planning, waarmee de herverdeling van middelen naar verwaarloosde of achtergestelde gebieden in gang wordt gezet. Met de integratie van 'soft-politics' in de projecten kan een meer inclusievere vorm van gebiedsontwikkeling ontstaan. Wel zal er gemonitord moeten worden of deze strategieën, zich daadwerkelijk vertalen in concrete sociaaleconomische effecten.

Een IBA-aanpak kan voordelen bieden, omdat overheidsgelden voor ruimtelijke ordening, die ingezet worden in herschalingsstrategieën, niet alleen worden ingezet om een competitief economisch

klimaat te creëren, maar ook in een stimulerend programma, dat sociale cohesie bevordert. Een IBA-aanpak zou investeringen in concrete, duurzame en innovatieve oplossingen kunnen stimuleren. Het event-karakter van een IBA-aanpak helpt daarbij, om communicatie, interactie en kennisontwikkeling in gang te zetten. Maar dit alles vergt een enorm hoge organisatiegraad, waarin een sterke thematiek moet worden ontwikkeld, een krachtig mandaat moet gelden voor een IBA-achtige organisatie zoals een tijdelijke ontwikkelingsmaatschappij, operationele netwerken verknoopt moeten worden en nieuwe aangeboord, in een participatief proces. De vraag is of wij dit momenteel maatschappelijk/economisch op kunnen brengen. Dit roept tegelijk vragen op, hoe investeringen en verdienmogelijkheden zich verhouden binnen een IBA-methode van gebiedsontwikkeling.

Den Haag, 2012

Literatuur:

- Bartning, O., (1957) "Zum Programm der INTERBAU", in: Weitz, E., Friedenber, J. (red.) INTERBAU Berlin 1957: Amtlicher Katalog der Internationalen Bauausstellung Berlin 1957, pp. 27-29, Berlin: IBA Berlin GmbH
- Berg, L. van den, Meer, J. van der, Pol, P.J.M. (2003) "Organizing Capacity and Social Politics in European Cities", Urban Studies 2003, vol. 40 pp. 1959-1978
- Berg, L. van den, Braun, E. en Otgaar, A., (2002), "Organiserend vermogen in perspectief". EURICUR.
- Berg, L. van den, Braun, E. (1999) "Urban Competitiveness, Marketing and the Need for Organising Capacity". Urban Studies, Vol. 36, nos 5-6, pp. 987- 999.
- Berg, L. van den, Braun, E. en Meer, J. van der, (1997), "The organising capacity of metropolitan regions", Environment and Planning C: Government and Policy, 1997, vol. 15, pag. 253-272. EURICUR.
- Bennet, R.J. en G. Krebs (1991), *Local economic development: public-private partnership initiatives in Britain and Germany*, Belhaven Press, Londen, UK. In: Berg, L. van den, Braun, E. en Otgaar, A., (2002), "Organiserend vermogen in perspectief". EURICUR.
- Bianchini, F., J. Dawson & R. Evans (1992), Flag- ship Projects in Urban Regeneration. In: P. Healey, S. Davoudi, M. O'Toole, D. Usher & S. Tavsanoglu, eds., *Rebuilding the City: Property-led Urban Regeneration*. London: E & FN Spon. In: Doucet, B., Kempen, R. van, Weesep, J. van, (2011) "Resident Perception of Flagship Waterfront Regeneration: The Case of The Kop van Zuid in Rotterdam", Tijdschrift voor economische en sociale geografie vol. 102, 2, pp.125-145.
- Bishop, P. (2012) Planning East London: -after the Olympics. Presentatie dvdp mei 2012: <http://www.neprom.nl/dvdp/programma/default.aspx>
- Blair, J.P. en R. Premus (1993), 'Location theory', in: R.D. Bingham en R. Mier (red.) (1993), *Theories of local economic development: Perspectives from across the disciplines*, p. 3-26, Sage, Newbury Park, California, USA. In: Berg, L. van den, Braun, E. en Otgaar, A., (2002), "Organiserend vermogen in perspectief". EURICUR.
- Bogner, A., Menz, W., (2002) "Das theoriegenerierende Experteninterview, Erkenntnisinteresse, Wissensformen, Interaktion", in: Bogner, A., Littig, B., Menz, W., *Experteninterviews, Theorien, Methoden, Anwendungsfelder*, pp.61-98, Wiesbaden: VS Verlag
- Bontje, M. (2009) "Parkstad Limburg, een kansrijke regio", in: Latten, J., Musterd, S., (red.) *De nieuwe groei heet krimp: een perspectief voor Parkstad Limburg*, Den Haag: Nicis Institute. pp. 109-123
- Brenner, N. (2004a): *New state spaces, Urban Governance and the Rescaling of Statehood*, Oxford: Oxford University Press
- Brenner, N. (2004b) "Interlocality Competition as a State Project: Urban Locational Policy and the Rescaling of State Space", in: *New state spaces, Urban Governance and the Rescaling of Statehood*, pp.172-256, Oxford: Oxford University Press
- Brenner, N. (2004c) "Urban governance and the production of new state spaces in western Europe, 1960-2000", *Review of International Political Economy*, 11:3, 447-488
- Brenner, N. (2004d): *New state spaces, Urban Governance and the Rescaling of Statehood*, p.258, Oxford: Oxford University Press
- Brenner, N. (2004e): 'The State Spatial Process under Capitalism: a Framework for Analysis' in: *New state spaces, Urban Governance and the Rescaling of Statehood*, pp.69-113, Oxford: Oxford University Press
- Burbank, J., Andranovich, G., Heying, C. (2002) "Mega-Events, Urban Development and Public Policy", *The Review of Policy Research*, 2002, 19:3, pp.180-202
- Caramellino, G., Magistris, A. De, Deambrosis, F. (2011): "Reconceptualizing Mega Events and urban transformations in the twentieth century", *Planning Perspectives*, 26:4, 617-620
- Castenmiller, P. (2009) "Dunken en driepunters: intergemeentelijke samenwerking en bestuurskracht in Nederland", *Res Publica* 2009-3, pp. 333-350
- Chalkley, B., Essex, S. (1999): "Urban Development through Hosting International Events: a History of the Olympic Games", *Planning Perspectives*, 14:4, 369-394

- Danielzyk, R., Wood, G., (2004) *"Innovative Strategies of Political Regionalization: The Case of North Rhine – Westphalia"*, European Planning Studies, vol 12, 2. pp. 191-207
- Daldrup, L. (2010) "Die Zukunft Internationaler Bauausstellungen". Reckschwardt, in: R. et. al. (eds.) *Netzwerk IBA meets IBA, zur zukunfft internationaler Bauausstellungen*, pp.51-55, Hamburg: Jovis Verlag & IBA Hamburg GmbH
- Durth, W., Sigel, P. (2009b) *Internationale Bauausstellungen*, in: *Baukultur, Spiegel gesellschaftlichen Wandels*, pp. 694-721, Berlin: Jovis Verlag
- Durth, W., Sigel, P. (2009c) *Baukultur, Spiegel gesellschaftlichen Wandels*, pp. 49-59, Berlin: Jovis Verlag
- Durth, W., Sigel, P. (2009d) *Baukultur, Spiegel gesellschaftlichen Wandels*, pp. 168-180, Berlin: Jovis Verlag
- Durth, W., Sigel, P. (2009e) *Baukultur, Spiegel gesellschaftlichen Wandels*, pp. 480-492, Berlin: Jovis Verlag
- Durth, W., Sigel, P. (2009f) *Baukultur, Spiegel gesellschaftlichen Wandels*, pp. 594-610, Berlin: Jovis Verlag
- Deffner, A., Liouris, C., (2005) *"City-Marketing: a Significant Planning Tool For Urban Development in a Globalised Economy"*. 45th Congress of the European Regional Science Association 23-27 August 2005, Vrije Universiteit Amsterdam: "Land Use and Water Management in a Sustainable Network Society"
- Doucet, B., Kempen, R. van, Weesep, J. van, (2011) *"Resident Perception of Flagship Waterfront Regeneration: The Case of The Kop van Zuid in Rotterdam"*, Tijdschrift voor economische en sociale geografie vol. 102, 2, pp.125-145.
- Ferguson K., Hall P., Holden M., Perl, A. (2011) *"Living and Teaching the Olympics"*, Urban Geography, 2011, 32, 6, pp. 761–766.
- Geisten, G. van, Pfothner, (2007) *"Abschied von der Doktrin des Städtebaus der Moderne, Internationale Bauausstellung Berlin 1984/87"*, In: Hamm O. G. (red.), *Metropole: Reflexionen*, pp. 220-229. Hamburg: Jovis Verlag
- Gold, R., Gold, M. (2008) *"Olympic Cities: Regeneration, City Rebranding and Changing Urban Agenda's"* Geography Compass 2/1 (2008) pp. 300–318
- Hajer, M. Grijzen, J., Klooster, S. van 't, (2010) *"De kracht van sterke verhalen"*, in: Ovink, H., Wieringa, E., (red.) *Sterke verhalen: hoe Nederland de planologie opnieuw uitvindt*. pp.11-27, Rotterdam: 010 Publishers
- Hall, C.M. (2006) *"Urban Entrepreneurship, Sorporate Interests and Sports Mega-events: the thin Policies of Competitiveness within the hard Outcomes of Neoliberalism"*. Sociological Review, Vol. 54, pp.59-70. Oxford: Blackwell
- Hamm, O.G. (red.) (2010) *IBA Hamburg: Projekte und Konzepte, Katalog zur Zwischenpräsentation 2010*. Hamburg: Jovis & IBA Hamburg
- Hellweg, U., (2010) *Prolog*, in: Reckschwardt R. et. al. (eds.) *Netzwerk IBA meets IBA, zur zukunfft internationaler Bauausstellungen*, pp.9-11, Hamburg: Jovis Verlag & IBA Hamburg GmbH
- Hellweg, U. (2007) *"Entwürfe für die Zukunft der Metropole"*, In: Hamm O. G., *Metropole: Reflexionen*, pp. 34-77. Hamburg: Jovis Verlag
- Hospers, G.J. (2004) *"Restructuring Europe's Rustbelt: The Case of the German Ruhrgebiet"*, Intereconomics, 39, 3. pp. 147-156
- IOPL (IBA open Parkstad Limburg) (2012), website: www.iba-open.nl
- IOPL (IBA open Parkstad Limburg) (2012a), IBA boek 1.0, Parkstad: IBA open Parkstad
- IOPL (IBA open Parkstad Limburg) (2012b) IBA Werkboek, Parkstad: IBA open Parkstad
- Jacobs, K. (1997) *"Capital Improvements"*, Guggenheim Magazine, v11, 1997, pp.10-17, New York: Guggenheim Museum Publications
- Jacobs, J. (1961) *The Death and Life of Great American Cities*, New York: Random House
- Janssen, J., (2011) *"Erfgoed als katalysator voor gebiedsontwikkeling: lessen uit de Duitse praktijk"*. in: www.gebiedsontwikkeling.nu, 1 dec. 2011
- Jasper, K. (2011) *"Strategien, Methoden, Werkzeuge"*, in: Reicher, C., Niemann, Uttke, A., (red.) (2011) *Internationale Bauausstellung Emscher Park: Impulse, Lokal, Regional, National, International*, pp. 42-52. Essen: Klartext
- Judd, D. en M. Parkinson (1990), *Leadership and Urban Regeneration*, Sage, Newbury Park, California, USA. In: Berg, L. van den, Braun, E. en Otgaar, A., (2002), *"Organiserend*

- vermogen in perspectief*". EURICUR.
- Kilper, H. , Wood, G. (1995) "Restructuring Policies: The Emscher Park International Planning Exhibition," in: Cooke, P. (red.) The Rise of the Rustbelts, pp. 208-230. London: UCL Press. In: Shaw, R., (2002): "The International Building Exhibition (IBA) Emscher Park, Germany: A Model for Sustainable Restructuring?", European Planning Studies, 10:1, 77-97
  - Kotler, P., Haider, D., Rein, I., (1993a) Marketing Places, Attracting Investment, Industry and Toerism to cities, States, and Nations, pp. 99-138, New York: The Free Press
  - Kotler, P., Haider, D., Rein, I., (1993b) Marketing Places, Attracting Investment, Industry and Toerism to cities, States, and Nations, pp.18-20, New York: The Free Press
  - Kotler, P., Haider, D., Rein, I., (1993c) 'The Place Auditing and Strategic Market Planning Process', Marketing Places, Attracting Investment, Industry and Tourism to cities, States, and Nations, pp.70-98, New York: The Free Press
  - Kreibich, R., (2011) "Wie die IBA eine Region Zukunft fähig gemacht hat, Betrachtungen aus der Sicht der Zukunftswissenschafts", in: Reicher, C., Niemann, Uttke, A., (red.) (2011) Internationale Bauausstellung Emscher Park: Impulse, Lokal, Regional, National, International, pp. 108-118. Essen: Klartext
  - KSLP (Kerngroep Structuurvisie Parkstad Limburg) (2003) „Op hete Kolen: de beloftes voor 2030“
  - Lecroart, P. (2011) Lecture: "Stories and Questions about Flagship projects", in: Hartkoorn, I, Dooghe, D., Gerretsen, P. (red.) Flagship Developments, Large Scale Urban Developments in National Urbanisation Strategies, tIP 03/07 Rotterdam: Vereniging Deltametropool
  - Loorbach, D., Rotmans, J. (2009) "The Practice of Transition Management: Examples and Lessons from four Distinct Cases", Futures, 42, pp. 237-246
  - Luyten, M. (2012) "Renaissance in Zuid-Limburg", NRC Handelsblad 29-4-2012. pp. 20-21
  - Marshall, S., Cities, Design & Evolution, 2009, Oxon: Routledge
  - Mittman, E. (2007) "Neue Perspektiven für Städte im demografischem Umbruch, Internationale Bauausstellung Stadtumbau Sachsen-Anhalt 2010" In: Hamm O. G., Metropole: Reflexionen, pp. 252-259. Hamburg: Jovis Verlag
  - Memorandum zur Zukunft Internationaler Bauausstellungen, Arbeitsgruppe IBA meets IBA, 2009 in: (Durth, Siegel, 2009a) Baukultur, Spiegel gesellschaftlichen Wandels, p. 720, Berlin: Jovis Verlag
  - Molotch, H. (1993), "The political economy of growth machines", in: Journal of Urban Affairs, Vol. 15, p. 29-53. In: Berg, L. van den, Braun, E. en Otgaar, A., (2002), "Organiserend vermogen in perspectief". EURICUR.
  - Petrella, R.(2000) The future of Regions: why the competitiveness imperative should not prevail over solidarity, sustainability and democracy, Geografiska Annaler, 82N/2 67-72. In: Brenner, N. (2004): New state spaces, Urban Governance and the Rescaling of Statehood. p. 178 Oxford: Oxford University Press
  - Poynter, G. (2009) "The 2012 Olympic Games and the reshaping of east London", in: Imrie, R. , Lees, L., Raco, M., (ed.) Regenerating London: Governance, Sustainability and Community in a Global City pp 132- 148. London: Routledge
  - Reckschwardt, R., Hochbahn, C., Müller, R., (2010) Netzwerk IBA meets IBA, zur zukunft internationaler Bauausstellungen, pp.68-71, Hamburg: Jovis Verlag & IBA Hamburg GmbH
  - Reicher, C., Niemann, Uttke, A., (red.) (2011) Internationale Bauausstellung Emscher Park: Impulse, Lokal, Regional, National, International, Essen: Klartext
  - Reicher, C. Uttke, A (2011) "Wie hat die IBA Emscher Park die Kultur des Planens und Bauens in den Kommunen des Ruhrgebiets Beeinflusst" in: Reicher, C., Niemann, Uttke, A., (red.) Internationale Bauausstellung Emscher Park: Impulse, Lokal, Regional, National, International, pp. 94-104. Essen: Klartext
  - Reverda, N., Hermans, M., Rôcak, M., (2011) "Peoples Climate in Shrinking Areas: The Case of Heerlen, The Netherlands: How Investing in Culture and Social Networks Improves the Quality of Life in Shrinking areas". in: Martinez-Fernandez C., Kubo, N., Noya, A. Weyman, T. (ed.) Demographic Change and Local Development: Shrinkage, Rgeneration and Social Dynamics. OECD, pp.249-256
  - RMI (2012) RMI onderzoeksrapport: Eén Parkstad, Samen Sterker, Heerlen: RMI
  - Rotmans, J., (2011) "Crisis als kans, gebiedsontwikkeling 3.0 naar een wezenlijk andere aanpak", pp1-18, www.janrotmans.nl

- Sassen, S., (2001) *The Global City: New York, London, Tokyo*, pp. 330-345, Princeton: Princeton University Press
- Sack, M., (2007) *“Werkstadt für die Zukunft von Industrieregionen: Internationale Bauausstellung Emscher Park 1989-1999 im Ruhrgebiet”*, in: Hamm O. G., (red.) *Metropole: Reflexionen*, pp. 230-241. Hamburg: Jovis Verlag
- Saunders, D., (2010) *De trek naar de stad*, (nl. vert.) Amsterdam: de Bezige Bij
- Scheuven, R., Wachten, K., (2007) *“IBA meets IBA, die Internationale Bauausstellung Hamburg im Spiegel des 20. Jahrhunderts”*, In: Hamm O. G., (red.) *Metropole: Reflexionen*, pp. 204-219. Hamburg: Jovis Verlag
- Scholz, B., (2007) *“Bewegtes Land, Internationale Bauausstellung Fürst-Pückler-Land 2000-2010 in de Niederlausitz”* In: Hamm O. G., *Metropole: Reflexionen*, pp. 242-251. Hamburg: Jovis Verlag
- Schulze- Böing, R., (2011) *“Hamm- IBA Stadt am Rand”*, in: Reicher, C., Niemann, Uttke, A., (red.) *Internationale Bauausstellung Emscher Park: Impulse, Lokal, Regional, National, International*, pp.82-90. Essen: Klartext
- Schwarze-Rodrian, M., (2011) *“Stimulierung eigenen Stärken, Ahnnäherung an einen ausgesprochen komplexen Forschungsgegenstand”*, in: Reicher, C., Niemann, Uttke, A., (red.) (2011) *Internationale Bauausstellung Emscher Park: Impulse, Lokal, Regional, National, International*, pp.108-118. Essen: Klartext
- Shaw, R., (2002): *“The International Building Exhibition (IBA) Emscher Park, Germany: A Model for Sustainable Restructuring?”*, *European Planning Studies*, 10:1, 77-97
- Sieverts, T., (2007) *“Das Entwerfen Großer Projekte, drei Generationen von Projekten großer Maßstabs und ihr unterschiedliches Verhältnis zu den Wissenschaften”*, in: Hamm O. G., (red.) *Metropole: Reflexionen*, pp. 178-203. Hamburg: Jovis Verlag
- Sloterdijk, P., (2004) *Het kristalpaleis, een filosofie van de globalisering*, pp. 169,178. Ned. Vert., Nijmegen: SUN 2006, Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Stemplewski, J., (2010) *“Von Abwasserlauf zum Motors des Wandels, Das Neue Emschertal als Hertzstück der Metropole Ruhr”*, in: Reicher, C., Niemann, Uttke, A., (red.) (2011) *Internationale Bauausstellung Emscher Park: Impulse, Lokal, Regional, National, International*, pp. 108-118. Essen: Klartext
- Sterken, E. (2012) *“Olympische Spelen leveren geen geld op”*, *NRC Handelsblad* 26&27-7-2012, p.13
- SBdR (2008) *Stiftung Bibliothek des Ruhrgebiets (Hrsg): Visionen für das Ruhrgebiet. IBA Emscher Park: Konzepte, Projekte, Dokumentation*, Essen 2008: Klartext in: Zöpel, C., (2011) *“Von de IBA Lernen: Erfahrungen aus der sicht der Zeit und der Beschlussfassung Mai 1988 verantwortlichen Ministers der Landesregierung Nordrhein-Westfalen”*, in: Reicher, C., Niemann, Uttke, A., (red.) *Internationale Bauausstellung Emscher Park: Impulse, Lokal, Regional, National, International*, pp. 156-165. Essen: Klartext
- SRPL (Stadsregio Parkstad Limburg) (2010) *Regioprogramma: “Naar een duurzaam vitale regio”*.
- SRPL (Stadsregio Parkstad Limburg) (2011) *Jaarverslag/jaarrekening 2011*
- Stiller, E., Jeske, E. (red.) (2011) *Hafencity Hamburg: Projects, Insights into Current Developments*, brochure Hafencity 15 march 2011. Hamburg: Hafencity Hamburg GmbH. pp. 4-9
- Uttke, A., Niemann, L., Schautz, T., Empting, P., (red.) (2008) *Internationale Bauausstellung Emscher Park: die Projecte 10 Jahre danach*. Dortmund: TU Dortmund, Klartext
- Van 't Verlaat, J. (2003) *Stedelijke gebiedsontwikkeling in Hoofdlijnen*. p.43-57: Master City Developer, Erasmus Universiteit Rotterdam
- Verwest, F., (2011) *Demographic decline and Local Government Strategies: a study of Policy Change in the Netherlands*, Delft: Eburon pp.119-124
- Verwest, F., (2011a) *Demographic decline and Local Government Strategies: a study of Policy Change in the Netherlands*, Delft: Eburon pp.167-175
- Vriesema, I., (2012) *“Een gemeente is meer dan een blik soep”*, *NRC Handelsblad*, 9-1-2012, p.8
- Waal, M. de (2011) *“Failliet: het einde van Centro Niemeyer”*, *NRC Handelsblad* 12-12-2012 p.12-13

- Walter, J., (2010) *“Internationale Bauausstellungen als Instrument der Stadtentwicklung - Zum ‘Warum, Wann, Wofür’ aus sicht der Städte und Regionen”*, in: Reckschwardt. et. al. (eds.) *Netzwerk IBA meets IBA, zur zukunfft internationaler Bauausstellungen*, pp.58-63, Hamburg: Jovis Verlag & IBA Hamburg GmbH
- Wesemael, P. van (1997) *Architectuur van instructie en vermaak, een maatschappijhistorische analyse van de werelddtentoonstelling als didactisch verschijnsel (1798-1851-1970)* pp.18-25. Delft: Delft University Press
- Zöpel, C., (2011) *“Von die IBA Lernen: Erfahrungen aus der sicht der Zeit und der Beschlussfassung Mai 1988 verantwortlichen Ministers der Landesregierung Nordrhein-Westfalen”*, in: Reicher, C., Niemann, Uttke, A., (red.) *Internationale Bauausstellung Emscher Park: Impulse, Lokal, Regional, National, International*, pp. 156-165. Essen: Klartext

Bijlagen: Conference calls

Bijlage 1.

1° IBA conference call: 11 juni 2012

Alex Letteboer: moderator

Thiery Goossens, Parkstad Limburg

Maurice Hermans, betawerk

Philip Moyersoer, MOPurbandesign

Vragen eerste conference call:

Wie is met deze IBA begonnen? Zijn er speciale mensen of organisaties, die essentieel zijn om deze IBA van de grond te krijgen?

Gaat deze IBA acties ondernemen, die soms tegengesteld zijn aan wat lokale overheden willen? Wie gaat hen er van overtuigen, dat deze beslissingen genomen moet worden?

Hoe is het thema, of de overkoepelende visie van deze IBA gevormd? Spelen kennisvorming en wetenschap een rol bij het vormen van visies en het initiëren van projecten?

Hoe gaat IBA Parkstad aanhaken bij de operationele relaties tussen mensen, bedrijven en instituties?

Gaat IBA deze relaties veranderen?

Hoe gaan mensen participeren in deze IBA?

AL: Wie is deze IBA begonnen? zijn er speciale mensen of organisaties om deze IBA van de grond te krijgen?

TG: Initiatief is genomen bij een ambtenaar van Parkstad Limburg. De regio krimpt en wij zijn gaan kijken in Saksen Anhalt. Daar zijn wij in aanraking gekomen met het ontwikkelmechanisme IBA. Drie jaar geleden heeft een ambtenaar Matheas Severijns het initiatief genomen. Project begonnen vorig jaar 30 juni met de kick off. De opgave die Parkstad (een achttal gemeenten die samenwerken) heeft in de herstructurering en economische structuurversterking; daarvan is het idee ontstaan dat IBA ons hierbij kan helpen om onze eigen opgave op een andere manier vorm te geven. In feite zitten wij nog steeds officieel in de haalbaarheidsfase. De projectgroep heeft een mandaat of opdracht gekregen van deze acht gemeenten om een haalbaarheid 2012-2020

AL: Verwachten jullie dat je nog speciale mensen nodig hebt om de IBA tot stand te brengen?

MH: Per fase van IBA, verschillend bestuurlijk draagvlak ontwikkelen, dan wanneer eenmaal IBA gestart is. Wat in de Duitse traditie geldt is het principe van het curatorium: een curatorschap dat naast of boven de projectorganisaties opereert. Zij bewaken de IBA lijn over acht jaar. In Duitsland zitten daar mensen in, met vaak een academische achtergrond; maar ook bijvoorbeeld stedenbouwkundigen, sociologen of ondernemers. Diversiteit is belangrijk en academische input is belangrijk. Het curatorium waarborgt onafhankelijkheid en kritisch vermogen. Ook mensen die de verbinding met de ziel van een stad of regio ervaren.

AL: Verwachten jullie dat jullie net zo'n boegbeeld nodig hebben zoals prof. Walter in Hamburg of Karl Ganser van Emscher Park?

TG: Zeker en als je kijkt waar wij een jaar geleden gestart zijn met de Alliantiefabriek (een kickstart methode van Berenschot) en waar wij nu staan: het proces is steeds geslotener aan het worden. Dat heeft er mee te maken dat het nu in een besluitvormingsmolen gaat tussen de provincie en de gemeente. Nu is het van wezenlijk belang dat wij een soort tegenkracht gaan ontwikkelen, of een stimulus vanuit de ondernemende kant of bedrijven, of andere gemeenten of via projectinitiatieven om daar ook eigenaarschap te stimuleren rond de IBA. Als alles goed gaat hebben wij eind dit jaar een go voor de IBA, maar het kan ook langer duren als je alleen van het besluitvormingstraject van politici afhankelijk bent dus je moet eigenlijk nu al laten zien wat de organisatie van de IBA zal moeten zijn. Dat vraagt om betrokkenheid van bovenop en onderop. Als je nu al een aantal ambassadeurs hebt, die IBA kunnen uitdragen, die wellicht niet direct het mandaat hebben om een go te geven maar die wel degelijk invloedrijk kunnen zijn in besluittrajecten, die mensen hebben wij eigenlijk nog niet maar hebben wij wel nodig.

AL: Hoe willen jullie omgaan met beslissingen die in het belang van IBA moeten worden genomen maar die wellicht op korte termijn tegengesteld zijn aan de belangen van betrokken partijen zoals gemeenten?

IBA heeft als instrument zelf al een aantal overtuigende argumenten. IBA heeft een succesvolle traditie in Duitsland en die neem je mee, tegelijkertijd heerst hier een zekere onbekendheid en die moet je telkens uitleggen: wat een IBA is en wat deze voor de regio zou kunnen betekenen. Dat uitleggen is een effort. Moet door een aantal bestuurslagen heen gaan en daar zit een bepaald spanningsveld omdat veel bestuurders een mandaat hebben voor vier jaar en de IBA gaat over een perspectief van acht jaar. Daar moet je intuïtief mee om gaan.

AL: wat je in Duitsland ziet is dat IBA een parallelle bestuursstructuur organiseert die feitelijk om het middenmanagement heen kan. Gaat dat ook lukken in NL

MH: Dat moet! Essentieel is dat buiten de bestuurlijke ruimte een orgaan komt dat autonomie heeft en dat middelen heeft gekregen om projecten te starten en tegelijkertijd politiek draagvlak heeft maar wel een onafhankelijke macht. Dat zou voor een regio als Parkstad heel gezond zijn als dat zou lukken omdat wij denken dat deze dat momenteel echt nodig heeft: nl een kritische spiegel die Parkstad vooruit moet helpen.

TG: er is veel wantrouwen tussen burger en politiek. Ik sprak vandaag met een ex-wethouder en die zei dat de uitdaging nu (vanwege de versnelling van de maatschappij die zo groot is momenteel) dat het politieke proces steeds stroperiger wordt. Intentieverklaringen van gemeenten en provincies over het door laten gaan van de IBA kunnen echter veel langer duren dan je wenst. Wij moeten nu extra veel energie steken in het werven van andersoortige partijen en mensen binden dat zij eigenaar worden. In ons bidbook proberen wij het project als het hart van het proces te beschouwen. Dat zijn de concrete legitimaties die je hebt en de mensen die er aan werken om zo een beeld te creëren hoe een IBA zou kunnen werken.

AL: Hebben jullie een centraal thema voor deze IBA?

TG: Elke IBA is anders. Als een IBA lijkt op een andere IBA dan is er bij voorbaat sprake van een mislukking. De overkoepelende visie is dat je de intrinsieke kwaliteiten van je gebied, het DNA, weet te hergebruiken als een soort middel en dat te koppelen met de grote opgaven die op ons af komen. Het gaat om het opnieuw uitvinden van je eigen kapitaal, van de mensen en de bouwstenen en deze te herschikken in een interessant programma waardoor veel partijen worden geïntregeerd en geïnteresseerd om mee te doen. Maar je ziet wel momenteel bij verschillende parallelle IBA's dat de energieopgave een belangrijk thema is. De manier waarop je dat energithema inbed in je eigen lokale situatie maakt het verschil.

AL: Je had het over een narratief, is er een algemeen verhaal wat je kunt doorvertellen wat IBA gaat doen?

MH: De algemene thema's van de IBA's raken aan problematieken die iedere stad heeft zoals duurzaamheid, energievoorziening, nieuwe vormen van lokale economie, de verhouding tot de globaliserende wereld en als je naar de thematiek van deze IBA kijkt dan zit zelfvoorzienendheid en energie er allemaal in. Tegelijkertijd is het nu ook een te vroeg stadium om te zeggen dat wij dat thema hebben uitgekristalliseerd. Daar moet je met een breder publiek mee om de tafel en waar wij nu mee aan het praten zijn en aan het werken zijn in het IBA boek dat is vooral een geconcentreerde groep bestuurders, ambtenaren en de projectgroep. Ik denk dat er een bredere reflectie nodig is van bijvoorbeeld kennisinstellingen, ondernemers en burgers om tot een definitieve thematiek te komen. Wij zijn als IBA nu nog sterk verbonden met een aantal projecten van Parkstad Limburg maar daar zal een soort ontkoppeling plaats moeten vinden.

AL: moet een visie die nu aan het ontstaan is adaptief zijn aan de veranderende omstandigheden?

TG: De visie niet op de voorgrond gezet. De reden waarom wij een IBA doen gaat met name uit van een fysieke opgave. Wij willen een transformatie in gang zetten dat is de aanleiding. Het gaat om een mindset te bewerkstelligen bij mensen dat het ook op een andere manier kan en om het vertrouwen in de mensen te herstellen en dat mensen weer kracht krijgen en weer in zichzelf gaan geloven. Ze krijgen de ruimte om in die acht jaar op zoek te gaan naar die nieuwe hefbomen. Die visie is eigenlijk een soort van uitsortering van de vijf ingezette thema's. Wij moeten met elkaar op zoek gaan in de komende vijf jaar hoe wij met die vijf thema's een verhaal kunnen vertellen: wij noemen dat het Panorama 2030 en dat is eigenlijk het slotstuk van de hele IBA. In 2020 weet je, omdat je geëxperimenteerd hebt met een aantal projecten, iets beter hoe de toekomst in 2030 er uitgaat zien. Het is een visie die dan samengevouwd wordt en die eigenlijk het slotstuk is. Dan hebben wij ook hopelijk alle crises overleefd. Je bereikt dan hopelijk een bepaalde wasdom om te gaan upscalen: bijvoorbeeld dat je energie initiatieven op een grotere schaal gaat uitrollen of dat je een schaa sprong maakt naar bijvoorbeeld de Euregio.

AL: Welke rol speelt wetenschap?

MH: In principe is een wezenlijk onderdeel van een IBA het onderzoekende karakter. Je zelf bevragen is essentieel: een zelflerend proces. Je moet een cyclus neerzetten waarbij dat zelflerend vermogen geactiveerd wordt en daar kan wetenschap bij helpen. De IBA moet iets terug leveren in de vorm van antwoorden, publicaties, strategieën en denkkaders.

AL: Hoe gaan jullie het internationale karakter (de I van IBA) waarborgen in het proces?

TG: Onderdeel van het IBA meets IBA netwerk. Dat is al een soort leven archief waarbij de resultaten van de IBA met elkaar worden gekoppeld. Ik had vorige week een telefoontje van het NIROV over de landelijke gebied. Ik heb nee geantwoord omdat wij onszelf niet zien als een landelijk gebied. Vele IBA' hebben verschillende schalen en karakters maar omdat je mee doet aan die reeks kun je bepaalde internationale opgaven zoals voedselproductie kun je op dat niveau dingen uit te wisselen zoals een olympische vlam die op verschillende plekken brandt. Maar nu gaan wij vooral uit van onze eigen kracht en willen klein beginnen om dan te zie of wij het internationaal kunnen opschalen.

AL: Gaan jullie de operationele netwerken van de private en publieke sector betrekken bij de IBA en op welke manier willen jullie dat doen?

MH: Wij denken na hoe ondernemerschap concreet vormgegeven kan worden. Behoud van ondernemerschap is voor de regio is misschien wel het hoofdthema voor de regio. De bal ligt voor een deel bij de ondernemers zelf. Bijvoorbeeld in Hamburg zijn er ruim honderd partnerschappen gevormd en is er altijd sprake van vormen van co-creatie en cofinanciering. Publiek-privaat partnerschap is in alle lagen van de IBA een wezenlijk onderdeel. Mijn strategie is dat de IBA vooral een community moet vormen met een mix van verschillende bloedgroepen. Nu moeten de initiatiefnemers dwz Parkstad Limburg er voor gaan zorgen dat er tempo gemaakt wordt en dat de community een ziel krijgt. Als je met ondernemers niet snel concreet wordt met wat voor een dingen je wilt gaan doen, dan haken zij vrij snel af.

AL: En geldt dat ook voor publieke netwerken en internationale netwerken.?

TG: De IBA moet een afspiegeling zijn van dat private publieke veld. Voor internationaal geldt IBA meets IBA als netwerk. Wij zijn nu bezig met een aantal netwerken die wij hebben aangeboord voor draagvlak nu. Wat wij moeten vaststellen is dat bestaande netwerken van bijvoorbeeld creatieve ondernemers niet zwaar genoeg zijn om van invloed te zijn op een go of geen go van de IBA. Het gaat erom om een aantal krachtige partners er bij te betrekken. Nu is het zaak om verschillende doelgroepen in het veld aan te spreken en ze duidelijk te maken wat IBA voor hun zou kunnen betekenen. En dat je die in stelling brengt in dit proces doordat je een aantal go's krijgt van partijen. Omdat partijen gaan zeggen: ik heb IBA nodig om mijn doelen te bereiken. Wij proberen voelsprietten te ontwikkelen om deze signalen uit de omgeving op te vangen, vooral die waar politici gevoelig voor zijn.

AL: Waarom denk je dat mensen de IBA nodig zullen hebben?

TG: Dat moeten wij vragen aan de betrokken partijen. Het moet sowieso een antwoord op een problematiek van een doelgroep of een burger zijn. De IBA is niet allesomvattend. Wij kijken toch met een heel specifieke bril naar Parkstad. Na de mijnsluiting waren wij nog iets internationaal gezien. Daarna hebben wij jaar na jaar, decennium na decennium dingen uitgeprobeerd, maar dat levert nog geen 'power' op. Het geheel van de verschillende scherven of snippers levert nog geen kracht. Wij staan nog niet op de kaart behalve dan vanwege de krimp die wij als een van de eersten doormaken in Nederland. Daarom willen wij met de IBA de agenda op overheidsniveau beïnvloeden.

MH: Wij hebben van de mijnsluitingen een trauma opgelopen en daar zijn wij nu een beetje aan het uitklimmen. Als regio zijn wij nog niet in staat geweest om dat mijnverleden te gebruiken voor het uitdenken van toekomstscenario's. Dat is anders in het Ruhrgebied of in Genk waar onlangs de Manifesta geopend is en waarbij het mijnverleden dominant aanwezig is en waarbij ook met de fysieke erfenis van het mijnverleden goede dingen worden gedaan. Hier in Parkstad zijn wij nog niet in staat geweest om uit te denken wat de koers zal zijn waarmee deze regio zich opnieuw gaat uitvinden. Dat heeft te maken met de depressie maar ook met het bestuurlijke verzet en vanwege de steeds oudere bevolkingssamenstelling. Het heeft daarnaast ook invloed op de innovatiekracht want daar heb je toch jonge mensen voor nodig. Met de IBA denken wij een stap voorwaarts te maken.

AL: Hoe belangrijk is de participatie van de bevolking?

MH: In Heerlen ontbreekt een grote middenklasse en dat is eigenlijk waar de meeste steden op moeten bouwen. Dat zijn de mensen die nog iets durven en die laag is onderontwikkeld. De uitdaging van de IBA is om heel dicht op de huid van die mensen, die eigenlijk staan te wachten en die vanwege werkloosheid worden verzorgd door de staat, om deze mensen mee te nemen en ze bouwstenen te leveren en vertrouwen te geven waarmee ze weer kunnen schitteren. Dat is een immens grote opgave. Met concrete dingen kunnen wij de verborgen kwaliteiten van de Limburger, waar zij niet zo snel voor uit komen, naar boven halen. IBA voorstel hebben wij verschillende onderdelen zoals IBA forum en IBA educatie maar of wij al concreet met burgers hebben gesproken; nog niet. Maar als je met Sonja Beeck (strateeg van IBA Sachsen-Anhalt) spreekt dan zie je dat het IBA bureau bij mensen op de koffie gaat op zoek naar concrete projecten.

AL: heeft het eventkarakter van IBA invloed op de participatie in projecten en hoe gaat dat in zijn werk?

TG: Philip Moyersoer heeft ervaring opgedaan vanuit Forum 2004 in Barcelona en misschien is het interessant om van daaruit parallellen te trekken. Hij kan wellicht illustreren hoe een burger mee kan doen met de ontwikkeling in zijn stad.

AL: Algemener geformuleerd is de vraag wellicht: kan een gebiedsontwikkeling die georganiseerd is als een event, beter bijdragen aan de participatie van mensen in de omgeving?

PM: Parkstad IBA is een complex project. Wij starten vanuit een oorspronkelijk sectoraal probleem, namelijk de krimp, die door de IBA wordt opengegooid naar een geïntegreerd project. Waardoor je

van een negatieve input de aandacht kunt leggen op de eigenheden en de potenties van een site, waardoor vermeden wordt vast te lopen op een probleem van vandaag dat iedereen aangaat en waar weinig mensen zich aan kunnen onttrekken behalve gemeenten, hogere overheden en corporaties. Het wordt tegenwoordig moeilijker en moeilijker om grootschalige gebiedsontwikkelingen op een bepaald ritme te krijgen. Voor mij is de IBA of het Forum 2004 dat zijn allemaal methodes die zoeken om een ritme te krijgen in een project. Die er voor zorgen dat de termijnen waarop de projecten gerealiseerd worden beperkt blijft tot een periode die voor de mensen geen verre vage toekomst is maar een concrete deadline heeft. Dat is zowel belangrijk voor verschillende overheden om die op een zelfde concentratie te krijgen als ook naar de burgers. Je geeft burgers een perspectief van 8 a 10 jaar waar zij nog voeling mee hebben. De condities waarin wij leven veranderen hel snel en ook de crisissituatie waarin wij leven maken dat duidelijk dat burgers op een gegeven moment zoiets hebben van: laat ze maar plannen. Ook voor de mensen die deze projecten plannen en uitvoeren is het belangrijk dat er een realistische en menselijke termijn in zit. In dat opzicht: menselijke termijnen trekken en ook bij lange termijn plannen is het belangrijk om de tussenresultaten te tonen van een aantal projecten zodat zij vooruitgang zien en zodat zij geloof er in blijven houden.

AL: Is dat het eventkarakter van een IBA: het tonen van tussenresultaten van projecten?

PM. Nee, dat is slechts een van de manieren. Je kunt evenementen creëren die eraan gerelateerd zijn bijvoorbeeld een tussenclimax. In Barcelona waren de Olympische Spelen en Forum 2004 evenementen die gecreëerd werden om veranderingen in gang te zetten. Om iedereen in eenzelfde lijn te krijgen, ook omdat problemen betrekking hadden op veel verschillende lagen overheid en verschillende betrokken bedrijven, die allemaal een eigen agenda hebben en een eigen politieke kleur hebben. Je moet een nieuw kader creëren waarbinnen die mensen allemaal een eigen doelstelling kunnen stellen zodat ze allemaal met een stukje kunnen gaan lopen met de resultaten van het project.

AL: Is er een wezenlijk verschil tussen een IBA en een ander grootschalig evenement zoals de Olympische spelen?

PM: Al die projecten zijn aan het evolueren en dat in het specifieke geval van de IBA dat anders en sneller geëvolueerd is. In Parkstad probeert men veel minder vanuit de overheid te leiden maar meer te begeleiden. Dat vraagt een andere rol van de overheid as een soort van stimulator; een overheid die relaties gaat leggen tussen groeperingen en mensen en overheden om zaken te bewerkstelligen. Bij de Olympische spelen was men vrij top-down alhoewel de organisatiestructuur in Barcelona heel erg multidisciplinair was en voeling had met wat er om ging in de wijk en in de stedelijke problemen. Maar als je ziet hoe een project dat tien jaar later werd georganiseerd, in dit geval Forum 2004, dat is meer gecreëerd door de stad zelf. Daar hebben ze zelf meer het ritme kunnen bepalen tussen de verschillende deelprojecten. Er waren een aantal deelprojecten die zeer participatief opgezet werden. Bijvoorbeeld de herinrichting en herontwikkeling van de problematische wijk La Mina, een woonwijk met 50.000 inwoners, dat pak je natuurlijk op een ander ritme aan dan een zwaar infrastructureel project dat het meest bekende onderdeel is van het Forum. Dat is de oefening: op welke snelheid neem je welk type projecten aan. Wat ik nu heel erg ervaar in IBA is dat het gaat om

het naar voortrekken van de individuele projecten en die een plaats te geven en te kaderen binnen een grotere omgeving. Maar ik denk dat bij de IBA de grotere infrastructuurprojecten dat die daar nog niet in vervat zijn.

MH: Krimp gaat niet het thema zijn van de IBA Parkstad. Het gaat een andere IBA worden dan bijvoorbeeld Sachsen-Anhalt waar krimp het kernthema was. Het is echter wel de context waarin de IBA zich gaat afspelen en wat nu de situatie is van zo'n krimpende regio is dat het verdienmodel van vastgoedontwikkeling volledig weg is. Ook voor grote infrastructurele projecten zijn de mechanismen van de grondwaarde en grondverkoop weggevallen en daarmee de investeringscapaciteit. IBA kan een rol spelen om in de veranderende context van groei naar krimp nieuwe modellen te verzinnen om dergelijk projecten wel van de grond te krijgen. IBA zou een ideaal laboratorium kunnen zijn om dergelijke vraagstukken uit te diepen en daarmee te experimenteren

PM: Door een evenement te creëren, door een dynamiek te creëren zoals ook in Barcelona de doelstelling was. De grote projecten daar zijn gestart vanuit relatieve armoede van de lokale besturen. Ik denk dat overheden en dat IBA ook zo'n mechanisme is, dat zij op een zeker ogenblik altijd nog wel financiën kunnen aanbrengen. Dat geldt krijg je er gemakkelijker er doorheen door dit soort projecten. IBA door haar positie en ligging op de landengrenzen kunnen er heel creatieve manieren worden gevonden door heel veel projecten een zodanige sfeer te creëren dat men op Europees of landelijk niveau eigenlijk zin krijgt om bepaalde projecten naar voren te trekken die je anders niet naar voren kunt trekken. En in dat opzicht denk ik dat het belangrijk is om het ringverhaal mee te krijgen als een schakel tussen projecten. Die ring kan als een hefboom werken.

AL: Wie zijn er nodig om deze beweging, deze sfeer op gang te krijgen?

PM: Je moet gedreven mensen hebben. Die zijn nu wel aanwezig in de IBA. Mensen met ervaring in complexe marathonprojecten, die met overtuigingskracht beleidsmensen en private ondernemingen kunnen meetrekken. Je moet van tevoren wel een soort minimale structuur hebben die een goed en multidisciplinair team moet gaan creëren en die alles goed moet kunnen aankouwen en die de projecten allemaal in dezelfde richting kan gaan duwen en die kan helpen het grote verhaal te gaan breiden. Zodat het er niet zoiets ontstaat van: hoe moeten wij dit aanpakken, hoe moeten wij aanhaken, financieel, organisatorisch? Dat mogen tijdelijke structuren zijn. Ook cartografisch en naar monitoring toe moeten er over goede gegevens beschikt worden die samengebracht kunnen worden in een kenniscentrum dat capabel is om de gegevens te gaan integreren. Die met alles wat er aangebracht wordt een verhaal gaan creëren en daar continu ook mee terugkoppelt naar ondernemers en overheden om te zien: ben je wel op dezelfde golflengte? Is er genoeg draagvlak? Of waar hapert iets?

AL: Je hebt het over een groot verhaal en over kenniscentrum...

PM: Je moet je begrijpbaar maken elke keer dat je een dossier, je moet vermijden dat dossiers eigen verhalen worden. Op een gegeven moment heb je deelprojecten die vallen onder dezelfde noemer. Die mensen gaan op een gegeven moment vergunningen aanvragen en financiering zoeken. Het geeft vertrouwen op het moment dat je het kunt kaderen in een heel groot verhaal. Er moet wel een

globaal plan bij zijn, een masterplan waarmee je naar de hogere overheden kunt gaan en naar de Europese gemeenschap en naar Duitsland en Aachen: dit is het verhaal wat we kunnen brengen. Dat het dan gevormd wordt door individuele projecten; deze moeten wel gekoppeld zijn aan de globale strategieën.

AL: is dit een narratieve strategie of is het echt een getekend plan?

PM: Een getekend plan heeft enorme waarde dat er iets heel concreets komt en dat wij niet blijven in een soort van vaagheden van structuurplannen maar dat je heel duidelijk tegen mensen kan gaan zeggen: hier gaat iets gebeuren en hier in een zelfde soort van iconografie. In een zelfde soort van taal die gelijk ook de taal wordt van de branding van de IBA zelf.

Op het moment dat je dat in een soort van kaartmateriaal kan gaan omzetten dat je eigenlijk je stempel nog bevestigd.

AL: Kenniscentrum: in hoeverre speelt kennis een rol bij een IBA?

PM: bij elke gebiedsontwikkeling is kennis een enorme hulp voorwaarts ook voor ondernemers. Als je met grote ondernemers spreekt bijvoorbeeld met mensen die nu met de Grand Canyon bezig zijn: hoe moeten zij nu gaan inplanten? Dat het belangrijk is dat zij iets kunnen vertellen vanuit kennis en dat je hen hulpmiddelen biedt door te antwoorden op vragen als: hoe kunnen wij jullie het best aanklikken op wat er hier gebeurt op welke manier kan het een win win worden? Een kenniscentrum geeft de mogelijkheid om op een snelle manier te kunnen reageren. Het versnelt het reactievermogen van de overheid.

AL: Bevordert IBA de kennisontwikkeling t.o.v. een ander event?

PM: Door het feit dat er zoveel gebundeld wordt is het ook de ideale plek om het te doen. IBA heeft het flexibele vermogen om in te spelen om dat het ook los staat van de klassieke administratie; daar kunnen de kiemen zitten voor een langer termijnverhaal die kennis verzameld. Op een sublieme manier de kennis gaan verzamelen van een bepaalde regio.

TG: IBA legt ook verbindingen met bestaande kenniscentra internationaal en nationaal. Het trekt de aandacht. De strategie van IBA moet ook zijn: hoe krijg ik de RWTH Aachen mee in de ombouw van Parkstad. Bijvoorbeeld in de losse projecten of in de rode lijn die wij gaan bouwen. De Parkstad gemeenten slagen daar niet in om die Alliantie te maken. IBA staat voor kwaliteit en excellence en het uitvinden van iets nieuws zonder van te voren te weten waar je precies naar toe gaat. En dat is de uitdaging van zo'n kennisinstituut. Ze hebben bijvoorbeeld wel onderzoeksvragen maar weten wellicht niet waar zij gaan eindigen.

AL: Kan je die kennis tijdens de IBA inzetten als educatiemiddel?

PM: Zulke processen leiden sowieso tot educatie. Wat wij heel duidelijk gemerkt hebben in Barcelona is dat je een enorme capacitybuilding hebt gecreëerd. Als je dan een volgend moeilijk project moet aanzwengelen dat het dan al op een veel vlottere manier gebeurt. Als je het Forum eenmaal gebouwd had en wij kregen internationaal bezoek dat ging onderzoeken over potenties

voor hen in zaten, dan kun je niet inbeelden wat er daarvoor was: een verouderde verbrandingsoven, een verouderde waterzuiveringsinstallatie, een verouderde elektriciteitscentrale en een zigeunerwijk en probeer daar maar eens een topinternationaal congrescentrum van te maken met een poortfunctie voor uw stad. Probeer daar maar eens van een private investeerder 40-50 miljoen euro vandaan te halen. De knowhow die zij opgebouwd hebben door dit soort van projecten te doen, is een onmiddellijke meerwaarde naar de aanpak van volgende projecten. In Vlaanderen merk je het tegenovergestelde omdat daar heel grote projecten mislukken: je krijgt een verkramping van een hele stedelijke omgeving en regionale overheden waardoor projecten nog moeilijker vooruit gaan.

AL: Kan een IBA een dergelijke verkramping voorkomen?

PM: Dat is zeker een hypothese, vooral omdat je heel actief met ondernemers gaat werken: mensen die wat willen en die vooruit kijken. Ook mensen die zelf moeilijke thema's tegenkomen maar die ook successen achter de rug hebben en die met vertrouwen durven kijken naar projecten. Dat was ook het startsein van hoe in Barcelona gewerkt werd: enorm veel met ondernemers samenwerken. Private ondernemers spelen daar een heel belangrijke rol in gebiedsontwikkeling. De grote bedrijven die groeiden mee met het succes van Barcelona en omgekeerd. Barcelona groeide mee met het succes van grote bedrijven. Dus ook daar wordt capacity building gecreëerd die vervolgens exporteerbaar is. De publieke partijen zijn tegelijkertijd echt op zoek in een IBA naar nieuwe methodes. Elke IBA of nieuwe structuur gaat op een gegeven ogenblik botsen met een aantal verouderde wetgevingen of een aantal verouderde normeringen die zich gaan moeten wijzigen om de IBA vooruit te krijgen. Ook daar in biedt een IBA kansen om regelgeving te doen meebewegen met de noden van de maatschappij.

AL: Bewerkstelligd een IBA daarmee bestuurlijke vernieuwing en tegelijkertijd een parallelle structuur die los staat van bijvoorbeeld het middenmanagement?

TG: Als men een go geeft aan een IBA gaan de publieke partijen een experiment aan om te onderzoeken welke hefboom, welk programma en organisatie hebben wij nodig om onze stappen op een slimmere en snellere manier te gaan ontwikkelen. Ook het feit dat een IBA acht jaar duurt geeft de partijen een soort comfortgevoel: dit wordt geen definitief instituut. Dat kan een kracht zijn ook in de communicatie naar draagvlak omdat het een lichte vorm van organisatie is die instaat is om iets op te bouwen. Wij gaan dan ook experimenteren met vele kleine dan grote projecten. Om in 2020 te bereiken dat de som der delen impact heeft op de regio. Dus wij hebben dus te maken met afzienbare projecten en met een buitenboord motor. Een andere organisatie dan wij gewoonlijk gebruiken. Dat zou de basis moeten zijn. Misschien spreek je dan op een gegeven moment niet meer over een definitieve organisatie en dat is het experiment ook.

PM: De voorloper van Barcelona regional was ook een tijdelijke organisatie waarvan men zij: dit heeft succes zonder een instituut te worden. In deze periode moet je ook vooral geen nieuwe administraties scheppen, dat werd contraproductief omdat je dan logge structuren krijgt. Maar met een IBA creëer je een zodanige ervaring dat je als regio gaat zeggen: gaan wij deze mensen wel los laten? Gaan wij die laten lopen? Hebben wij die niet blijvend nodig om trekker te spelen om blijvend te evolueren in onze stad en regio? In Barcelona is daar heel duidelijk een beslissing geweest.

AL: Is IBA door institutionalisering aan inflatie onderhevig? Er zijn zelf nu een soort van kwaliteitskeurmerken in het leven geroepen om toekomstige IBA's hieraan te laten voldoen. In hoeverre is dat contradictoer met datgene wat net werd gezegd.

TG: Er is inderdaad een IBA expertraad in Berlijn die zich positief dan negatief zorgen maakt over het feit dat er meer IBA's groeien. Er zijn ook die andere thematieken gebruiken. IBA is van oorsprong ontstaan vanuit een fysieke opgave met concreet te bouwen projecten. Er zijn ook IBA's die het veel ruimer bekijken en er ook cultuur bij betrekken bijvoorbeeld. Maar dat heeft nog geen enkele status, het is geen instituut. Ik weet niet of zij daar echt op doelen want dat zou heel spijtig zijn want het grote onderscheid met een Expo of Floriade is dat je een aanbieding maakt of een bidbook van de omgeving zelf en daar bij niet langs hoeft bij een instituut dat in Parijs of Berlijn ligt. Dan ga je een bidbook enten op instituten die heel ver van je gebied liggen. Het gevaar bestaat dat je dan andere accenten gaat leggen denk ik dan. Ik denk dat de enorme kracht is dat wij een bieding moeten doen vanuit onze eigen ondernemers en bewoners.

AL: Is de IBA-methode geschikt als een generieke vorm van gebiedsontwikkeling in de toekomst? Als een soort van strategie?

MH: Ik denk als ik kijk naar de geschiedenis van IBA kijk in Duitsland, dan is het een zwaarder instrument dan gebiedsontwikkeling. De afgelopen tien jaar hebben evenveel IBA's plaatsgevonden als in de honderd jaar daarvoor. De laatste tien jaar heeft een forse versnelling meegemaakt. Daarmee is ook de discussie losgebarsten: wat is een IBA en hoe moeten wij een IBA definiëren? Het risico is dat als iedereen een IBA gaat organiseren dat er dan een soort van devaluatie gaat ontstaan van wat een IBA tot nog toe is geweest. Tot 2000 diende IBA voor zeer zware opgaven zoals wederopbouw en woningbouw in Berlijn en leegloop van Oost-Duitsland. Dus zijn er nu IBA criteria gepubliceerd.

AL: Als ik de vergelijking trek met Hoogvliet, een project dat als een soort van ervaringslab is gepubliceerd in het kader van een evaluatie van Emscher Park. Dit terwijl het een totaal ander schaalniveau is. Zou met een dergelijk project een IBA achtig instrumentarium voor gebiedsontwikkeling kunnen worden ontwikkeld?

TG: IBA's hebben met heel verschillende schaalniveaus van doen. Sachsen-Anhalt omvat bijna een hele staat, Emscher Park is een gigantisch areaal. Als je kijkt naar Hamburg (Wilhelmsburg) dan heeft dat de schaal van een reguliere gebiedsontwikkeling als verlengstuk van HafensCity. Dat is een begrensd gebied, dat kun je aanwijzen net als in Nantes of Barcelona. In Parkstad Limburg kun je wel de regio noemen maar dan blijft het wel heel vaag. Het feit dat het toegepast is op wijkniveau als ook in een Ruhrgebied waarom zou het dan in Parkstad niet lukken.

AL: Wat is het wezenlijke wat wij kunnen leren van IBA dan andere flagship developments?

PM: Er zijn een aantal gelijkenissen in dit soort projecten: elke stedelijke ontwikkeling is hoe dan ook maatwerk. Je kunt dat moeilijk generaliseren of kopiëren. Er zijn dan ook grote verschillen in de

aanpak van Olympische spelen en allerlei soorten evenementen die te maken hebben met bepaalde ruimtelijke veranderingen of dat daar ruimtelijke veranderingen aan gekoppeld worden. Ik denk dat daar de creativiteit van elke omgeving verschillend is vertrekkend vanuit een eigen maatschappelijke thematiek en dat vraagt telkens een andere aanpak. Wat ik wel aanvoel bij bepaalde projecten en waarvan ik denk dat dat een moeilijkheid is van IBA is om prioriteiten te stellen. Dat het ook duidelijk wordt wat er wel toe behoort en wat niet. Ik ken minder de andere Duitse projecten maar als je kijkt naar een deelgebied om iets te starten dan raakt dat een grotere concentratie in de tijd maar ook in de ruimte waardoor dat je een pars pro toto kan gaan ontwikkelen. Dat is in de meeste gevallen beheersbaarder als problematiek dan wat de IBA nu experimenteert. De uitdaging is kunnen wij op heel veel verschillende plekken tegelijkertijd een aantal zaken organiseren? Er moet goed gekeken worden waarom dat bepaalde gebieden zich geconcentreerd hebben op een aantal benoembare gebieden in een stad of in een regio.

TG: Als ik kijk naar de projecten die Sachsen-Anhalt heeft gedaan dan is dat moeilijk aan te wijzen. Het gaat om negentien steden met negentien thema's en dat zegt al in het voortraject dat men onderhandeld heeft. Het verhaal of thema: stadumbau wat eigenlijk stadsverbouw betekent is dus niet zo een star thema. Als ik kijk naar de output dan is het interessant op stedelijk niveau.

PM: Een soort van stedelijke accupunctuur?

TG: Voila! Ik denk dat wij accupunctuur al gedaan hebben voor een deel niet gestructureerd. Maar het probleem is dat zij al compromissen gaan sluiten tussen de publieke partijen al voordat zij naar buiten gaan! Bijvoorbeeld er moet in elke gemeente een aantal IBA projecten komen want anders is het niet evenredig verdeeld. Daar ben ik altijd bang voor want ik zou mij van te voren eigenlijk veel meer willen concentreren op de belangrijkste probleemwijk. Daar waar de problematiek tegen de grens met Aachen het grootst is.

PM: Accupunctuur is een interessante methodiek als je een volledige sfeerverandering wil creëren dan moet je het ook heel verspreid kunnen aanpakken. En misschien krijg je niet iedereen mee om te gaan focussen op een bepaald deelgebied. Als je met verschillende gemeenten in zee gaat moet je iedereen iets geven.

MH: maar er zit ook ergens een spanningsveld tussen iedere afzonderlijke gemeente die een eigen programma van de IBA wil positioneren. Het sluiten van dat soort compromissen nu terwijl je nog het overkoepelende thema nog aan het samenstellen bent. In die fase worden bepaalde trajecten die iedere afzonderlijke gemeente van belang acht, als een soort van onderhandelingsmateriaal gebruikt. En daar is het nog te vroeg voor. Die spanning zit daar omdat je acht verschillende overheden moet binden en tegelijkertijd is dat ook de kern van de problematiek van deze regio. De IBA zou best wel eens het breekijzer kunnen zijn om daar doorheen te komen.

AL: In Emscher park zag je dat de deelstaat die feitelijk de oprichter van de IBA organisatie was die samenbindende kwaliteiten inbracht om de verschillende gemeenten in een programma te laten participeren. Hoe zien jullie dat in Parkstad?

TG: op dit moment wordt gelobbyd op de toekomstorganisatie van de IBA om vooral rekening te houden met wat wij al hebben. Men zegt wel: wij willen een publiek-private organisatie maar als het echt concreet wordt dan begint het vaak met de eigen Parkstad organisatie te herschikken naar een IBA organisatie. Of dat wij met de gemeenten of de provincie een nieuwe organisatie gaan bouwen. En dan zien wij wel of die publieke macht gaat leven en ik geloof daar niet in. Wij moeten eerste een verhaal gaan maken en bouwen met de omgeving die urgentie is er nu en waar ga je je vervolgens op focussen welke projecten ga je in gang zetten? En welke organisatie ga je daarbij optuigen want dat is enkel het middel. Wij bevinden ons in een moeilijke fase omdat er nu een vacuüm ontstaat tussen enerzijds inhoud en projecten en anderzijds de manier om de verschillende gemeenten in zee te krijgen. En daar valt of staat de IBA.

Bijlage 2

2^e IBA conference call: 13 juni 2012

Jeroen Saris, de stad bv
Martin Boisen, Universiteit Utrecht
Bernadette Jansen, BVR
Alex Letteboer, Moderator

Vragen tweede conference call:

Waarom is de IBA-methode voor gebiedsontwikkeling urgent?

Is de IBA een methode, waarbij kennis en een onafhankelijk kennisinstituut helpt bij het creëren van draagvlak, bestuurlijke lenigheid, participatie, educatie?

IBA bestaat dankzij een tijdelijke organisatie: het IBA curatorium, met een speciaal mandaat. Is een dergelijke vorm van organisatie een methode voor gebiedsontwikkeling?

IBA is een populair instrument onder bestuurders aan het worden; speelt het evenementkarakter van IBA een rol in deze populariteit? Past dat bij de huidige tijd?

De kritiek die in de eerste expertmeeting op IBA naar voren kwam, is dat getwijfeld werd of IBA geschikt is als het gaat om grotere infrastructurele projecten, die vaak een katalysator vormen voor gebiedsontwikkeling. Hoe zien jullie dat?

Is IBA bij uitstek een strategie om publiek-private samenwerking te stimuleren en waarom?

Bestaat er het gevaar dat het fenomeen IBA gaat institutionaliseren?

AL: Waarom is de IBA methode urgent? Is de IBA een methode waarbij kennis en een onafhankelijk kennisinstituut helpt bij het creëren van draagvlak, bestuurlijke lenigheid, participatie, educatie?

BJ: Ik kan iets zeggen over Parkstad en Hoogvliet en waarom het voor die gebieden een urgentie heeft. Het is een nieuwe methode en daarbij mogen alle werksystemen, dwz oorspronkelijke methoden van werken bij een gebiedsontwikkeling, ter discussie komen te staan. Iedereen vraagt zich af: wat gaan wij anders doen, waardoor bestuurlijke aansturing en organisatie van projecten tegen het licht wordt gehouden. Ik weet dat het voor deze gebieden interessant is maar ik weet niet of het voor alle gebiedsontwikkelingen sowieso interessant is.

JS: Ik denk dat IBA in verschillende periodes in Duitsland cruciale momenten heeft mogelijk gemaakt. Laten we zeggen een moment waar op iets kantelen moet en dan is een IBA een methode om op gang te brengen waarmee een hele vakwereld maar ook bestuurders worden meegenomen in het idee: hier moeten wij iets anders doen dan wij gewend waren. Ik vond dat destijds heel duidelijk bij Emscher Park en ook nu in Hamburg. Zo'n sprong over de Elbe kan je moeilijk maken in stapjes; dus je moet een keer groot denken. Ik heb het gevoel dat wij in Nederland op een aantal punten ook voor een cruciale verandering zitten in die hele ruimtelijke ontwikkeling en gebiedsontwikkeling en dat daarom niet alleen Parkstad waar de krimp de problematiek is maar ook op andere plaatsen in Nederland waar expansie nog steeds aan de orde is bijvoorbeeld in Brabant in ZO Brabant: Brainport. Die omgeving vraagt ook om het diep nadenken met een hele grote groep mensen: hoe moeten wij dit anders doen en waarbij je de verzamelde kennis nodig hebt. En niet genoeg hebt aan het maken van een plan.

AL: Welke cruciale veranderingen zijn dat?

JS: Dat ligt dus voor verschillende situaties anders. In Parkstad is het heel goed geweest om een IBA te starten omdat je dan wegblijft uit dat negatief denken over krimp. Nee je moet opnieuw nadenken over wat de betekenis is van Parkstad in de wereld en daar komt iets nieuws uit. Datzelfde geldt voor Brainport daar moet je ook over iets nieuws nadenken omdat ze tot nu alleen maar zijn gegroeid met de veranderingen van de technologie. Maar de vraag die zij zich moeten stellen: wat is dat nu eigenlijk, een top technologische regio? Dat vergt een inspanning van overheid, bedrijfsleven en stedenbouwkundigen en dat bij elkaar brengen is helemaal niet eenvoudig daar heb je een speciaal proces als de IBA voor nodig. IBA heeft daarbij de relatie met een kennisomgeving als de interactie met zijn omgeving.

BJ: Het gaat ook over momentum en timing. Wij merken nu met Parkstad dat die hele opgave van de krimp in het positieve zetten, daar hebben zij een heel regiobestuur voor opgetuigd en om op dat moment, in die fase, tot een agenda te komen is heel goed geweest. Maar op het moment dat wij tot uitvoering en actie moeten komen, dan werkt dat instrument niet meer: veel te log en te zwaar. Daar is de IBA voor, omdat je heel kritisch bent: in welke fase zitten wij en wat heb je dan nodig om tot resultaten te komen.

JS: Lukt het dan om in Parkstad de omgeving mee te krijgen? Bijvoorbeeld het bedrijfsleven corporaties de vastgoedwereld. Gaan die meedenken met zo'n IBA?

BJ: Met name ondernemers zijn heel actief en werken bijna als een buitenboordmotor voor ons om het voor elkaar te krijgen omdat zij dat natuurlijk ook voelen: die besturlagen zijn goed geweest maar zij zijn al veel verder in de samenwerking in de regio. Dus zij beginnen last te krijgen van hetgeen hen eerst heeft geholpen, ze nu gaat vertragen. Die gaan heel erg op zoek naar hoe kunnen wij op een heel andere manier gaan samen werken. Zij zien de IBA daar echt als een kans in. Zij hebben de IBA als etalage heel hard nodig: zij willen kans om in de schijnwerpers te komen te staan met hun product en projecten. Wij hebben daar ook flink in geïnvesteerd samen met de alliantiefabriek en samenwerking en projectformulering. Dat steunt ons nu heel goed. Woningcorporaties nog wat minder. Vooral de ondernemers, de nieuwe generatie die er aan komt, jonge mensen die er genoeg van hebben dat er alleen maar geklaagd wordt en waarbij ze steeds in achterstand gezet worden en die dat mijnverleden met een bepaalde afstand kunnen bekijken. Zij willen nu heel snel vooruit en deze nieuwe generatie zit in alle lagen en instituties. Een jonge pioniersgroep die ons enorm steunt en je merkt dat ook in de social media zoals twitter en alles wat daarbij hoort dat dat heel goed werkt.

AL: de volgende vraag gaat over de populariteit van IBA als event. De afgelopen tien jaar zijn meer events georganiseerd dan in de honderd jaar daarvoor. Speelt het eventkarakter een rol in deze populariteit en past dat bij de huidige tijd?

JS: De versnelling zit er in dat wij te maken hebben met een fundamentele breuk in alle Europese landen met een industriële samenleving en die nieuwe tijd vraagt om een heel andere manier van

ruimtelijke planning. Wij hebben in Nederland altijd maar gedacht dat wij met ruimtelijke planning door konden gaan met continue ontwikkeling en groei. Die groei is weg is nu weg en al een tijdje kondigt zich dat aan. Veel ruimten in Europa moeten opnieuw gedefinieerd worden. Dat gaat niet zomaar omdat er geen duidelijk beeld van de toekomst is. Je hebt methoden nodig die in staat zijn die nieuwe toekomst te formuleren. Daar kan je allerlei processen op los laten maar het belangrijkste van de IBA's is dat je het samen doet met bedrijfsleven en bevolking op een heel intensieve manier. Dat is in een aantal gevallen goed gelukt. Ik zou het graag hebben dat het in Nederland ook meer wordt toegepast omdat het in Nederland wij in een trend zitten van uitbreiding naar vooral herontwikkeling. Grote stukken stedelijk gebied die al ontwikkeld zijn moeten opnieuw gedefinieerd worden.

MB: Het is wel zo dat IBA daar een beetje los van staat. IBA is een van de vele nieuwe ideeën die nu betekenis krijgen. IBA is weliswaar honderd jaar in Duitsland toegepast maar IBA is niet hetzelfde gebleven. Het is waar wat Jeroen zegt: die blueprint-planning is klaar: er is niet zoveel groei, wij hebben te maken met een verandering in de samenleving, de overheden hebben sowieso veel minder middelen om mee te investeren in dit soort zaken. En dat noodzaakt ze om meer bedrijfsleven en bevolking er bij te betrekken dan voorheen. Dat heeft te maken met de herschalingsprocessen van de overheid dat verschillende niveaus van de overheid andere verantwoordelijkheden krijgen gaande het proces. Overheden moeten veel meer zaken uitbesteden aan marktpartijen op de een of andere manier en daar heb je nieuwe slimme coalities voor nodig. Daar komt het IBA-concept zoals het nu is om de hoek kijken. Immers: hoe creëer je draagvlak, hoe activeer je mensen? Bijvoorbeeld: dit keer organiseren wij niet zomaar iets voor jullie! Met een IBA creëer je focus, je creëert een label, een gezamenlijk project, je spreekt een ambitie uit: dit keer is het meer dan het gebruikelijke overheidssausje en bovendien een traject voor een langere periode. Het label IBA is belangrijk omdat je dan kan wijzen op projecten die in een ander kader bijvoorbeeld in Duitsland zijn gerealiseerd. Dus in antwoord op de vraag: past het in deze tijd? Ja, helaas wel! Helaas omdat je een evenement moet maken van alles wil je iets van de grond krijgen.

BJ: Je hebt dat evenementen karakter heel hard nodig. Als je niet heel duidelijk partijen kan aanwijzen die de gebiedsontwikkeling gaan trekken zoals wij dat gewend waren en op zoek moet naar nieuwe partners. Die zijn niet zomaar bekend en die staan ook niet zomaar op. Het evenement karakter helpt om zo'n gebied continu actief in de schijnwerpers te zetten en mensen actief op te sporen en ze op te roepen om mee te doen. Het is veel spannender ook als die ondernemers uit zichzelf opstaan. Daar heb je dat evenementen karakter voor nodig. De periode maakt de IBA bijzonder ten opzichte van andere events. Het is ook echt een periode waarin je iets kan opbouwen. In eerste instantie trek je alleen de pioniers mee maar later kun je partijen aantrekken die in het begin niet geïnteresseerd waren. Ook biedt acht jaar voor mee investerende ondernemers genoeg tijd om geld terug te verdienen dat is bij de Floriade en dergelijke events anders. Het maakt het ook moeilijk omdat je over politieke periodes heen stapt.

AL: Philip Moyersoën zei dat op het moment dat er dynamiek ontstaat, de overheden toch weer potjes weten te vinden.

JS: Dat mag je hopen in Nederland. Wij weten nog niet hoe het hier gaat uitpakken. Het feit dat je het anders aanpakt het mogelijk maakt om ook andere fondsen aan te spreken dan wanneer de overheid het hele proces betaald en inricht. De gelegenheid bieden om mee te doen is ook de gelegenheid bieden om geld bij elkaar te brengen. Toch is mijn ervaring in Hamburg dat het bedrijfsleven zich niet afzijdig houdt maar ook niet tientallen miljoenen op tafel legt. Er is daar nog steeds heel veel uit de overheid gekomen maar dat is ook losgekomen dankzij het feit dat het over meerdere periodes gaat en dat er een gevoel van urgentie is ontstaan: wij moeten die sprong over de Elbe nou eens wagen en van dat eiland moet een keer een stedelijk gebied worden gemaakt wat er toe doet. Dat gevoel is enorm versterkt door de aanpak. In Emscher park is heel veel geld uit Europa gaan rollen. Dat is een heel ander geval omdat daar die schoonmaakactie van de waterhuishouding onder zat. Voor de lokale overheden was dat een onmogelijke taak. Daarom was het heel goed dat het op zo'n hoog schaal niveau werd georganiseerd en dat er tegelijkertijd een enorme betrokkenheid van veel plaatselijke bestuurders werd georganiseerd waardoor het aan beide kanten goed werkte. Maar de EU het voor een groot deel bekostigd. Dus hoe je dat in Nederland moet doen? Brainport waar wij graag aan een IBA zouden gaan werken, daar gaat niet zomaar het geld rollen. De plaatselijke overheden van Helmond en Eindhoven kunnen dat niet zomaar opbrengen. Er moet daarom een gevoel van gedeelde urgentie zijn met het rijk en de lokale overheden en het bedrijfsleven. Dan is de IBA een enthousiasmerend instrument.

MB: Als je een IBA methodiek in Nederland wil toepassen, ga niet geloven ga niet ambiëren dat het bedrijfsleven heel veel gaat investeren in termen van geld, dat gaan zij niet doen. Misschien wel in termen van natura, in termen van adviseurs en werknemers die toch door de crisis weinig te doen hebben. Vanuit mijn perspectief moet je een forse investering van de overheid kunnen realiseren en als je dat dan doet komt daarna de overweging: waar in Nederland zou dat het meeste effect opleveren. Waar is zo'n impuls het meeste nodig? Wat er nu gebeurt is een soort van semi-bottum-up proces, wat op zichzelf goed is en tegelijkertijd de roep om een forse overheidsinvestering. Daar ontstaat wrijving.

BJ: De IBA's uit Duitsland, daar gaat het om echt heel veel geld. Het mini-IBA probeersel in Hoogvliet, dat was een fractie daarvan, overigens wel met overheidssteun. Wat wij merken in Parkstad is dat met name de provincie het initiatief steunt e het Rijk nog helemaal niet. Het gaat om het effect wat je wilt bereiken en hoeveel geld je daar voor nodig hebt. Als je dat vergelijkt met de ambities voor Brainport, dan zou zo een soort IBA waarmee je dat gebied op een andere manier positioneert, dat daar de overheid wel gevoelig zou kunnen zijn. Maar de krimpopgave in Limburg staat volkomen niet op de agenda. Ik kan mij voorstellen dat wij in Parkstad uit moeten gaan van een groeimodel: dat er eerst vanuit de Provincie, vanuit de regio zelf en zeker vanuit het bedrijfsleven steun komt en dat daarmee een bedrag ontstaat wat gaat groeien en waarin het rijk naderhand zeker i gaat stappen. Ik ben daar optimistisch over.

JS: Zijn er in Parkstad interessante groeithema's aangesneden waarmee de olievlek van Parkstad zich over de hele regio zou uitspreiden. Dan ontstaat het gevoel: wij moeten daar bij zijn want Parkstad is heel belangrijk voor ons.

BJ: Dat is het zwakte punt op dit moment. Het gaat nog heel erg over: wie zijn wij zelf nou eigenlijk? Wij zijn superarm, we hebben veel werkloosheid, we hebben veel problemen. Het gaat eerst om het herwinnen van je zelfvertrouwen en eigen vitaliteit, om vervolgens partnerschappen aan te gaan. Aachen heeft natuurlijk ook naar Parkstad gekeken, maar Parkstad licht zo ontzettend achter op het rijke Aachen, dat zij echt eerst een stad vooruit moeten doen om een serieuze partner te kunnen zijn. Dat is ook een groeimodel. Wij zijn natuurlijk wel aan het onderzoeken wat Parkstad te bieden heeft voor zijn omgeving. Maar dat is allemaal nog mondjesmaat en een onduidelijk verhaal, ze kunnen het nog niet waarmaken. IBA Parkstad gaat dus in eerste instantie over schouders recht, uitvinden wie je bent, zodat je een goede partner voor je omgeving kan zijn. Die EUR-regionale positie is fantastisch, maar als je niet weet wat je te bieden hebt en je kan dat ook niet voor het voetlicht brengen, dan blijf je altijd het zwakke broertje.

JS. Is dat meer iets voor de jaren daarna? Je bent al acht jaar bezig voor dat je jezelf hervonden hebt?

BJ. Hopelijk gaat dat wat sneller. Los van dat je kennis ontwikkeld die internationaal van belang is wil je ook je positie steviger maken. Met dat zelfbewustzijn en het groeien daarvan hoort dat er wel bij. Ik denk echter niet dat na afloop Parkstad opeens een topregio is.

MB: Wat betekent top-regio zijn? Ik bedoel daarmee: voor welk doel dient IBA als middel?

BJ: In dit geval het antwoord op de vraag: wat is parkstad, waar zijn wij goed in en wat is onze toekomst?

AL: In de vorige expertmeeting kwam naar voren dat IBA als instrument minder goed geschikt leek om ook grote infrastructurele projecten aan te koppelen, zoals de ring in Parkstad, die echter wellicht een voorwaarde zou zijn voor dit gebied om zich te ontwikkelen.

BJ: Wij moeten niet alle energie van IBA in de ring stoppen. Dat is een locomotief die gaat en alsmaar meer energie en meer geld gaat kosten. De rol van de IBA kan zijn om daar debat over te voeren en om te kijken welke onderdelen van die ring, en dan heb je het over eigenaarschap, energie projecten en dergelijke, kunt adopteren en er licht op te zetten zodat de het ook positievere effecten voor de regio zelf heeft. Er is nu nog veel verzet tegen de ring. Dat is een aspect van IBA. Er is immers al een gebiedsagenda waar die ring een onderdeel van is evenals de sloopopgave als gevolg van krimp. Een IBA kan allerlei onderdelen uit die agenda halen en op een andere manier combineren, maar daar ook andere partners aan kan verbinden. Dat is de rol van de IBA en niet al die projecten die nu lopen ter discussie stellen of adopteren.

JS. Zou je dan infrastructuur wel een goed thema vinden om IBA of Parkstad aan te koppelen. Parkstad wil niet langer de terminus van de NS zijn en je zou een paar doorgaande routes willen hebben die internationaal van belang zijn, maar van die ringdiscussie zou IBA zo ver mogelijk van af willen blijven. Dat is een project wat bijna nooit goed af kan lopen, er zijn alleen maar verliezen. Je kan beter andere dingen doen die positieve energie brengen. Ik was pas in Heerlen en toen ging het over een hele strook waar vroeger sporen hadden gelopen in de tijd van de steenkoolmijnen. Hoe

kan je nou in een gebied waar in alles verdwenen is uit dat verleden, een aanpak verzinnen waardoor de verhalen uit het verleden wel weer terugkomen maar actualiteit krijgen. Dan kan je weer opnieuw een infrastructuur aanleggen op dat oude spoor en een stedenbouwkundig inrichtingsplan maken. Je kan ook zeggen een paar jaar lang met een cultureel programma dat hele spoor aflopen en die verhalen ophalen en daar iets van maken waardoor het gevoel van verbondenheid veel belangrijker wordt dan wanneer je daar een fietspad gaat aanleggen. Culturele thema's zijn belangrijker dan de traditionele infrastructuur.

MB: Als je kijkt wat IBA te weeg heeft gebracht in andere situaties: mooiste voorbeeld vind ik IBA Emscher park in het Ruhrgebied. Heeft een totaal ander schaalniveau maar is wel vergelijkbaar met de oostelijke mijnstreken in Parkstad. Culturele projecten, en verhalen ophalen vind ik interessant en dat meen ik eerlijk, maar je wilt wel blijvend effect hebben. Wat is het doel dan? Het is een identiteitscrisis die opgelost moet worden en ook een ambitie richting de toekomst, maar de B van IBA gaat over bouwen. Het idee is dat je iets creëert, een stip op de horizon, je hebt het eventkarakter dat mensen overtuigt en het levend maakt voor bewoners en bedrijfsleven en voor een heel belangrijke doelgroep wil dit kans van slagen krijgen: intern in de verschillende ambtelijke organisaties. Maar dan? Dan zijn wij acht jaar verder, zijn wij erachter gekomen wie wij zijn en waar wij naar we willen, maar dan wat blijft er over? Een voorwaarde voor IBA in mijn beleving is dat je een heel forse overheidsinvestering nodig hebt om kans van slagen te hebben. Als dat niet zo is, omdat een veel softere versie wordt bedacht, dan is het gebruik van de naam IBA misplaatst. Dat schept verwachtingen op basis van referentie projecten uit het verleden. Dan moet je dan uitleggen: ja maar wij gaan IBA op een totaal andere manier interpreteren.

AL: IBA als tijdelijk kennisinstituut en de rol van IBA in educatie wordt in de vorige expertmeeting als wezenlijk voor IBA genoemd. Ook kwam het opdoen van ervaring in het organiseren van dergelijke projecten ter sprake en dat naderhand die kennis wordt geïnternaliseerd in het gebied. Hoe is dat in Parkstad?

BJ: Je krijgt acht jaar lang de kans om buiten bestaande organisaties dingen uit te vinden en met elkaar projecten op een andere manier te doen. Daar komen, die ervaring had ik in Hoogvliet, leuke, originele en verrassende projecten uit. Wat ik heb gemerkt in Hoogvliet is dat het gaat om enorm goede voorbeeldprojecten. Om andere partijen buiten Hoogvliet, ook internationaal, aan te kunnen tonen dat het daadwerkelijk iets oplevert en dat het ook nog gemaakt wordt. In Hoogvliet was er een soort doemdenken bij de corporaties aangebroken. Wij hebben daar met een aantal projecten laten zien dat je wel degelijk in staat bent om nieuwe bewoners en doelgroepen naar Hoogvliet te krijgen; mensen die gaan investeren en daar gaan wonen. Maar daar moet je wel wat voor doen. Dan kun je niet je standaard woning bouwen maar andere werkmethodes verzinnen om dat voor elkaar te krijgen. Je kunt dat wel vertellen aan een corporatie, maar als je een voorbeeldproject hebt dan kun je daar naar toe en kun je ze het laten zien. Wij hadden bijvoorbeeld een woonproject voor muzikanten. Als je dat niet aan mensen laat zien en wat dat betekent, dan zouden zij anders nooit aan Hoogvliet denken.

JS: Welke voorbeelden denk je aan die nu in Parkstad een rol spelen en die deze functie zoals jij beschreef daar kunnen vervullen?

BJ: Voor midden Limburg waar het landschap niet gelijk een overtuigende schoonheid heeft, biedt het mijnverleden een interessante ingang voor grootschalige Leisure. Dat loopt goed in die regio maar heeft een negatief imago omdat sprake is van een satelliet die landt waar infrastructuur naar toe moet worden gebracht. Bovendien moet daar een groot parkeerplein omheen waarbij bezoekers van buiten de regio worden aangetrokken. Hoe kun je op een eigentijdse manier, passend bij de regio en het landschap, nadenken over grootschalige Leisure? Een ondernemer die daar van plan was iets dergelijks te doen is serieus geïnteresseerd om te kijken of zij een oude groeve kunnen adopteren en vanuit die context na kunnen denken en een concept van Leisure kunnen herijken op wat kan die plek betekenen voor ons en hoe kunnen wij er voor zorgen dat wij een deel van dat landschap adopteren en daar grootschalige Leisure inpassen? Hoe kunnen wij daar tegelijkertijd het energievraagstuk oplossen door gebruik te maken van de resources die daar onder de grond liggen? Wij kunnen kijken hoe zij veel beter geankerd kunnen zijn in deze regio door gebruik te maken van de kwaliteiten en het opnieuw waarderen daarvan. Dat zou een mooi voorbeeld kunnen worden. Dit project combineert economische vooruitzichten aan de kwaliteiten van het landschap. Een groeve die opgebruikt is levert een fascinerend landschap op en het beantwoordt de vraag wat wij daar mee kunnen.

AL: Mij vallen een aantal dingen in dit gesprek op: de eerste is dat IBA afhankelijk is van een parallelle structuur met mandaat die los van bestaande overheden opereert. De kennis die hiermee opgebouwd wordt, daar kun je later als overheid wat aan hebben. Het tweede is dat het voorbeeldproject wat Bernadette hier omschrijft ook weer een eventkarakter heeft.

MB: Ik mis een beetje de 'big picture'. Er is iets wat heel abstract is: learning outcome en de zoektocht naar de eigen identiteit en er is iets wat vrij specifiek is: een bepaalde locatie om daar iets te gaan ontwikkelen. Ik mis een overkoepelend plaatje. Waarom moet dit IBA zijn en niet iets anders: wat blijft er over van het IBA concept wanneer het vertaald wordt naar de Nederlandse context? Gezamenlijk leren van nieuwe uitdagingen door dingen te doen die anders gaan dan wij normaliter gewend zijn, is altijd goed en altijd nodig. Wat is de toegevoegde waarde dat iets een IBA is? In hoeverre is het gewoon een label dat gebruikt wordt omdat daarmee een aantal succesreferenties kunnen worden aangehaald? Deze zijn in een totaal andere context met een totaal andere overheid gerealiseerd.

BJ: Dit voorbeeldproject is niet het voorbeeldproject van deze IBA. De IBA gaat over de gehele regio. Het thema waar wij op uit lijken te komen is: de gebiedseigen economie stimuleren en gaat over Parkstad als een nieuw soort stad. Het is een rare stad, het is eigenlijk geen stad maar een verzameling van lege kernen, dorpen en een verouderd industrielandchap, maar daardoor zeer bijzonder. Het is een open structuur en daarmee geen klassieke structuur.

MB: Heb je het dan over de noodzaak om om te gaan met een polycentrische structuur?

BJ: Wat is de economische kracht van deze structuur? Daar gaat het om. Daar zijn wij projecten bij aan het zoeken.

MB: Waarom is IBA dan de juiste manier daarvoor volgens jullie?

BJ: IBA is voor Parkstad heel belangrijk omdat de afgelopen tien jaar gewerkt is aan regio zijn en Parkstad zijn. Parkstad heeft een groot economisch probleem en daarom gaan wij samenwerken met elkaar om zo geld te genereren. Dat is gelukt door de regio Parkstad op te richten. Nu wij naar uitvoering toe gaan en een aantal projecten ook echt verder moeten, merken wij dat de organisatiestructuur die nu bestaat niet werkt. Sterker nog die staat ontwikkelingen in de weg. Wat wij hebben opgebouwd moet heel snel ter discussie worden gesteld en ook in een andere dynamiek komen en daar kan IBA goed bij helpen.

MB: Waarom?

BJ: Omdat IBA een instrument is dat, anders dan de Floriade in Venlo en de culturele hoofdstad in Maastricht, niet zozeer een programma gedreven event is, waarvan je mag hopen dat het spin-off naar de omgeving gaat hebben, maar dat het de opgave van het gebied zelf bepaald.

MB: Dat is precies hetzelfde wat ze in Venlo zeggen over de Floriade: dat het niet alleen een evenement is maar dat het om een terrein gaat dat de greenport moet worden van de regio. Waarbij het ombouwen van deze business sector een impact moet gaan krijgen op de regionale economie. Ik blijf een beetje provoceren. Ik snap dat IBA daar een instrument voor zou kunnen zijn in jullie ogen maar het lijkt mij een beetje toevallig zeker nu de IBA wordt weg vertaald van grote infrastructurele projecten waarbij de overheid in zou moeten investeren.

BJ: Dat is ook in Duitsland aan de gang. Wij hebben contact met het IBA netwerk. Deze IBA wordt de eerste echte officiële IBA in Nederland. Je mag tot nu toe zelf bedenken wat een IBA is maar er is nu een expertraad waarmee je een gesprek hebt over het thema en het gebied wat je wil oppakken of dat ook IBA-waardig is. Ook op de manier waarop je dat organiseert. En wat interessant is dat ook vanuit de Duitse kant de IBA-formules zoals die tot nu toe werden gehanteerd, ter discussie staan. Dat zij ook zien dat grote overheidsaansturing en het grote geld wat daar in zit niet meer haalbaar is en ook niet meer past bij de opgave waar zij nu aan werken. Zij zijn dan ook zeer geïnteresseerd in wat er in de Nederlandse context nu gaat werken omdat zij ook met de zelfde vraagstukken zitten. Dus de IBA leert daar ook weer door.

JS: Ik ben zeer betrokken geweest bij regionale samenwerking. Wij hebben daar een boek over geschreven dat ging over "de grenzeloze regio". En dat gaat over het feit dat zo een regio niet meer te bepalen valt. De vraag die werd gesteld: waar houdt de regio op? Wat zijn de grenzen ervan. Wat is de samenhang die er dan is? Is dat een daily urban system? Is het een culturele eenheid? (Meestal niet) Het tweede boek ging meer over de samenwerkingsvorm en daar kwamen wij tot het idee: wij moeten zien te vermijden dat zo een samenwerking puur een overlegorgaan wordt van de overheid. Want dan loopt het geheel vast. Dus je moet naar vormen toe die veel losser zijn en die gaan over bepaalde ambities die je wil bereiken in de regio. Daarom vond ik het een goede gedachte om je los te maken van Parkstad en IBA te gebruiken om de dynamiek meer een kans te geven en dan altijd no gekeken worden die overheid nog voor nodig is. Dat betekent omkeren. De zoektocht naar de dynamiek van de regio: wat hier groeit en bloeit, zou het hoofdthema moeten zijn. De overheid confronteer je met de resultaten daarvan en dan probeer je ze mee te krijgen. Ik denk dat

mensen als Paul Depla daar ook voor staan om die regio van de grond te krijgen. Ik heb het gevoel dat je niet meer ter discussie moet stellen of het een IBA wordt maar veel meer moet gaan letten of het niet wordt gevuld met toevallige projecten? Het gevaar van Leisure is niet dat het Leisure is maar dat het toevallig al klaar lag en dat het dan ingepast wordt. De rehabilitatie van het landschap is wel een keihard onderwerp en daarmee moet je de vluggertjes vermijden om tot een werkelijke en belangrijke rehabilitatie te komen. Als je dat wilt verbinden met de identiteit van mensen en een gebied dan heb je nog een hele opgave. Die link is niet eenvoudig; mensen voelen niet dat een leisurepark in een oude afgraving interessant is voor hun; die denken: er komen enkel veel mensen van buiten op af en wil ik dat wel. De IBA kan daar best een middel voor zijn om aan deze opgave te voldoen maar dan moet je wel de diepte ook op durven zoeken.

AL: Is de IBA een verkapte vorm van citymarketing?

MB: Dat hangt af van de definitie van citymarketing. De zoektocht naar identiteit, wat bindt de regio? Dat is de geschiedenis, de industriële sector die daar bloeide in een bepaalde periode. Nu is die industriële sector door conjunctuurontwikkelingen niet meer zo relevant. Daardoor en door de trek naar de stad sowieso is een krimpproces aan de gang. Probleem daarbij is: je wilt een positief verhaal vertellen en niet alleen maar een verhaal over de krimp. Dan gaat het veel meer over een gebiedseigen economie, een nieuwe stad, een polycentrische uitdaging enzovoort. Als je zou focussen op de abstracte doelstelling van learning outcomes dan is er niks anders dat zo relevant is in West-Europa als het regionale governance vraagstuk waar Jeroen het over had: een nieuwe manier om om te gaan met gebiedsontwikkeling en met problemen die spelen en daar bij niet wachten op de overheid. Get gaat om dat in de kern aan te pakken rond het krimp vraagstuk. Alleen de beeldvorming daarbij is enorm want je wilt niet continu geassocieerd worden met het krimp vraagstuk. Wat er gebeurt dan veel gebeurt bij dit soort event-driven grootschalige projecten en vraagstukken is dat men veel flagships gaat bouwen. Emscher Park is daar een mooi voorbeeld van: men heeft daar veel kunstwerken neergezet en de hele industriële is daar omgetoverd in een soort parkachtig landschap met het resultaat dat het zeker op regionaal niveau uitstraling heeft. Zeker als wij als buitenstaanders daar naar kijken denken wij van wow! Maar wij hebben onderzoek gedaan naar de lokale inwoners en bedrijven en die hebben er over het algemeen helemaal niks mee. Dat is een kwestie van regionale uitdaging en regionale beeldvorming naar buiten, terwijl de beeldvorming binnen gemakshalve oer het hoofd wordt gezien. Beeldvorming is belangrijk, wat kan je doen in een krimpregio het tij te keren zodat mensen het gevoel krijgen dat het de goede kant op gaat. Een grootschalig Leisure-complex neerzetten gaat dat niet bereiken. Het levert weliswaar enige laaggeschoolde werkgelegenheid en economische beweging maar het gaat het tij niet keren. Wat het tij kan doen keren is wanneer de overheid enorm gaat investeren, wij gaan de dingen die niet relevant zijn weghalen en de dingen die wel relevant zijn een enorme kwalitatieve impuls geven. Dat kunnen we verbinden met evenementen, learning outcomes en kenniscentra, maar uiteindelijk moet dat de uitdaging zijn. De noodzaak om een IBA toe te passen in de Parkstad context is krimp. Toen ik hoorde over de ambities om een IBA te organiseren in Nederland, was mijn eerste gedachte: dat moet dus in een regio gaan gebeuren waar krimpproblematiek een rol speelt en waar ze worstelen met hun industrieel verleden. Pak dat dan ook op voor de IBA in Parkstad!

De reden dat de Duitsers IBA opnieuw willen uitvinden is omdat zij ook weten dat een IBA niet de benodigde effecten veroorzaakt. Wij kopiëren dus nu een idee waarvan wij wel de positieve aspecten

kennen maar niet de negatieve aspecten. Wij moeten vervolgens dat zelf allemaal gaan uitvinden hier in de Nederlandse context. Als ik zou werken in de IBA expertraad dan zou ik dit een fantastisch voorbeeldproject vinden: laat de Nederlanders maar proberen, een fantastisch experiment, wat gebeurt er als de IBA landt in de Nederlandse context. Een mooie onderzoekscasus! Maar de vraag is gaat het ook echt werken?

JS: Wanneer werkt het dan? Wanneer is een IBA effectief: hangt het af van het investeringsniveau of andere criteria?

MB: Het hangt af van je doelstellingen. Met welk doel ga je IBA toepassen? Dan ga je proportionaliteit aanbrengen: dit kost dus behoorlijk wat geld (of niet, maar dan moet je het geen IBA noemen) en voor dit geld moet je je afvragen: wat willen wij daar voor terugkrijgen, wat zijn onze problemen, wat is de noodzaak? Tegelijkertijd moet je je afvragen: zijn er andere manieren om die doelstellingen te behalen? Nadenken over een IBA is uiteindelijk de uitkomst of resultante van zo'n oefening. Wij hebben andere manieren nodig om problemen aan te pakken maar die problemen moeten niet doorvertaald worden naar iets wat afhankelijk is of de resultante is van een middel.

JS: Ik vind het toch te abstract wat je zegt. Je maakt er een doel-middel discussie van terwijl ik denk als je de casus Parkstad kent en die heel interessant is: nl een industriële regio waaruit de kernactiviteit is verdwenen en waarbij de poging om dat op te lossen met het verplaatsen van werkgelegenheid ook mislukt is. Nu moet het weer op eigen kracht verder. Maar dat gaat niet lukken als daar niet op een nieuwe manier een ambitie wordt geformuleerd die in elk geval de schijn van haalbaarheid heeft. Dat is voor Europa een hele interessante casus. Er zijn immers een boel van deze regio's en Europa moet zichzelf opnieuw uitvinden in de wereld. Want die heeft niet meer de groei of de industrie maar wel veel kennis en ruimte en daar kan een goed opgeleide bevolking een nieuwe rol spelen. Deze casus is juist om dat het niet al te groot is zoals het Ruhrgebied maar een overzienbaar terrein op een plek in Europa die minder te maken heeft met het westen van Nederland dan met de omgeving die daar omheen ligt. Je zou die casus dus ook veel meer moeten benutten als een les voor Europa in het herontwikkelen van oude industriële omgevingen. Je zou ook het geld uit Europa moeten halen. Laten wij nou eens proberen om in tien jaar iets te doen wat in honderd andere regio's iets kan opleveren. Dat proces kan IBA Parkstad zijn, maar dan moet het dus wel heel dicht bij Parkstad blijven en relevant zijn voor de bevolking en de ondernemers daar.

MB: Maar dat is eigenlijk precies hetzelfde wat ik zei. Zijn alle actoren in Parkstad tevreden wanneer zij hebben bijgedragen aan de IBA en geheel Europa hebben wij iets geleerd? Is dat genoeg of moet er voor die gebiedseigen economie iets gebeuren? Moet krimp omgedraaid worden? Moet de werkgelegenheid gedifferentieerd worden of zelfs afnemen?

AL: Martin noemt een aantal doelstellingen. Wat is de relevantie van IBA voor de bevolking in Parkstad?

BJ: Als het effect van een IBA alleen maar is dat je kennis hebt ontwikkeld voor vergelijkbare regio's in West-Europa, dan heb je het niet goed gedaan. Er zal ook een effect voor de regio zelf moeten zijn en wij willen de gebiedseigen economie centraal zetten, terecht ook als je aar het verleden van

het gebied kijkt. Het gaat ook om het sorteren van effecten die daar over gaan. Vanuit het mijnverleden en de georganiseerde structuur vanuit de kerk en de mijnen vrouwenemancipatie is nog laag. De arbeidsparticipatie van vrouwen daar moet op geboekt worden de komende tien jaar en dat is best moeilijk omdat er opeens harde targets geformuleerd moeten worden. Maar dat gaan wij wel doen omdat wij duidelijk willen maken dat het effect direct voor de regio is. Anders dan bewustwording van de identiteit en het met rust laten van of accepteren van het verleden en het waarderen van pioniersgeest bij een jongere generatie. Maar je moet ook echt werkbare doelen stellen denk ik.

AL: Dat kan via IBA projecten? Hoe gaat dat in zijn werk?

BJ: Ja dat kan via projecten. Wat ik zelf nog steeds een beetje lastig vind is dat IBA over fysieke projecten gaat, over bouwen. Tuurlijk raakt het heel veel andere zaken maar uiteindelijk heb je na acht of tien jaar een tentoonstelling. De baas van IBA is dan ook een curator. Dus het heeft ook echt aspecten van het zichtbaar maken en de events helpen daarin, maar het moet ook een gebouwd resultaat opleveren. Het is voor ons dan ook spannende wat nu goede projecten zijn waarbij je de economie centraal zet maar waarin je ook een direct fysiek resultaat uit kunt halen. De kansen die wij hebben in Parkstad is dat wij zoveel liefdeloze plekken hebben liefdeloze leegstaande gebouwen hebben, dat je van de gehele regio een werkplaats kan maken voor de IBA waarmee je hopelijk de zichtbare resultaten kunt boeken. Er zijn allemaal ondernemers met plannen die echt nog wat hoger kunnen wat betreft ambitie, maar waarin IBA wel iets kan betekenen. Dat vindt ik wel spannend, die targets formuleren. Zoals de targets die steden zich als culturele hoofdstad stellen: dat gaat over hotelovernachtingen, boekingen van restaurants, maar IBA gaat over heel iets anders.

MB: Waar ik naar zocht in de discussie: IBA, bouwen, fysiek zit er bij maar ik vindt het andere element ook leuk: speeltuin, laboratorium voor krimpgebieden in Europa dat is super interessant. Dat is niet een unique selling point, maar een unique buying reason waarom Europa zou investeren. Maar overigens is dit wel de zelfde argumentatie die Utrecht gebruikt om culturele hoofdstad te worden. Dat is niet zo raar: laboratorium zijn en heel veel leren van elkaar, daarmee krijg je overheidssubsidies los. Maar de combinatie van fysieke, gebouwde resultaten die je tentoonstelt in combinatie met economische en sociale effecten die je wilt halen, al die elementen moeten et elkaar verbonden worden in een overkoepelende doelstelling. En daarnaast moet ieder project, fysiek project of evenement dat daaronder ressorteert, moet een aantoonbare bijdrage leveren aan het behalen van die overkoepelende doelstelling. Daar zijn voorbeelden van hoe dat in zijn werk gaat qua proces en organisatie. Maar vaak zie je thema's als Olympische Spelen, gigantische tentoonstellingen zoals in Barcelona of het Bilbao-effect wat ook in jullie brochure naar voren komt.

MB: De uitdaging is om dit op drie schaalniveaus te formuleren: het laagste schaalniveau is tijdelijke events, die gebeuren tijdens de periode en ook aantonen dat het effect heeft na de periode. Tweede laag is iets fysieks wat achterblijft en het liefst ook functioneel is. Dat hoeven geen flagships te zijn maar het kan bijvoorbeeld gebeuren door een overschot aan schoolgebouwen bij elkaar te brengen op strategische locaties. Dan zorgen we ervoor dat wij echt gaan investeren in die locaties met voorzieningen, woningen, noem maar op. Dat is heel erg lastig omdat dat een soort van snoepdoosje wordt met leuke projecten die je dan over een kaart gaat strooien. Hoe breng je dan

daar samenhang in? Kun je dat doen via de oude mijnroutes en sporen, dan heeft het nog wel een thematische invulling maar dat blijft nog altijd ver uit elkaar liggen in dit soort regionale gebieden. En het derde schaalniveau is precies dat overkoepelende probleem dat je wilt oplossen. Als je dat allemaal inzichtelijk kan maken dan kom je inderdaad bij iets wat lijkt op een programma, net zoals culturele hoofdsteden dat moeten doen, maar waar dan wel degelijk fysieke componenten in zitten. Dat betekent dan ook dat veel van de fysieke plannen die al gemaakt zijn niet hoeven te worden opgepikt omdat ze er al zijn en omdat nu toevallig een IBA komt maar ook passen binnen de doelstellingen van de IBA en dan kunnen zij ook een extra impuls krijgen. Dan krijg een zelfversterkend sneeuwbaaleffect. Maar je moet wel bepalen welke richting die sneeuwbal moet gaan rollen anders wordt het ongestructureerd. Dat is een enorme uitdaging om dat voor elkaar te krijgen.

AL: IBA bestaat dankzij een tijdelijke organisatie: het IBA curatorium, met een speciaal mandaat. Is een dergelijke vorm van organisatie de toekomst van gebiedsontwikkeling? Bijvoorbeeld omdat daarmee beter transities als energie en duurzaamheid innovatiever in gebiedsontwikkelingen kunnen worden geïmplementeerd?

JS: Dat ronkt lekker wat je nu zegt. Daar kan je bijna niet op tegen zijn.

AL: Ik hoopt toch wel degelijk op een kritisch antwoord..

JS: Een IBA moet dat zijn: het moet gaan over de energievoorziening van straks, de waterhuishouding van straks het moet op vrij lange termijn moeten doordacht wil je een wegwijzer zijn op de wereld hoe je dit op andere plekken moet doen. Dat mag best maar het moet ook niet bol staan van de onhaalbare doelstellingen. Dus het moet onderdeel zijn van een programma. Dus ik ben het met de drie niveaus die zonet werden omschreven ben ik het heel erg eens. Dan mag je best een transitie op het hoogste niveau formuleren maar dan moet het op het laagste niveau ook zichtbaar zijn en geïmplementeerd kunnen worden in heel concrete activiteiten die je daar gaat ondernemen en die gaan zorgen voor effectieve proefnemingen en dan refereer je op de op het hoogste niveau geformuleerde doelstellingen. Dat is een zeer ingewikkeld proces om dat goed voor elkaar te krijgen. Maar ik ken een project dat door Gerben van Straaten wordt gedaan in Heerlen. Dat is een interessant project dat gaat over hergebruik van een plek en daarin het ontwikkelen van een nieuw soort economie met het idee dat daar ook voedsel wordt geproduceerd en ook duurzaam, dat soort dingen moet je doen. Dan zou je investeringsgeld gericht moeten zijn op het investeren in hergebruik van allerlei plekken. Maar ook niet een weggooigeld moeten zijn in de zin: je maakt het mooi en laat het dan reddeloos achter, dan ben je niets opgeschoten. Het moet economie opleveren die daarna de investering kan terug verdienen. Want dan heb je een motor in gang gezet zoals het Marshallplan na de tweede wereldoorlog. Dat betekent een economie in het zadel helpen die vervolgens in staat is om waarde te genereren voor de regio.

AL: Nu wordt IBA gezien als een zeer zwaar middel, niet iets wat zich zal toespitsen op individuele gebiedsontwikkelingen ergens in het land. Wat mij intrigeert is dat een aantal transities voor heel Nederland relevant zijn en dat je die in elke gebiedsontwikkeling moet meenemen. Maar je kan niet overal een IBA organiseren. Zou IBA op schaal van Hoogvliet bijvoorbeeld, een soort van methode

kunnen zijn om ok kleine gebiedsontwikkelingen zo te sturen dat daar bepaalde doelen bereikt kunnen worden die anders niet bereikt worden?

BJ: Niet alle gebiedsontwikkeling heeft een IBA nodig. Als er gewoon een goede organisatie staat met een duidelijke doelstelling, sterke partners en het loopt gewoon, waarom zou je daar op een hele andere manier in investeren? Het levert natuurlijk altijd iets op maar het kost heel veel energie en het gaat tegen de stroom in. En het is complex. Het heeft niet altijd voldoende meerwaarde denk ik. Ik vind het niet per definitie een instrument, daar is een behoorlijke urgentie voor een kantelpunt moeten zijn. Het vraagt heel veel van alle betrokkenen: ondernemers, bewoners, bestuurders, investeerders, provincie en het rijk om met elkaar te zien dat het anders moet.

JS: Ik zou het goed vinden als in jullie geval erg op het ondernemerschap in de regio concentreert. Bouwen is belangrijk maar een gebouw heeft eigenlijk alleen maar economische waarde als daar in iets gebeurt wat iets oplevert. Heel veel herontwikkeling wordt gezien als iets van erfgoed. Maar erfgoed is alleen te redden als daar iets in van leven zit. Je moet goed kijken naar wie zijn de ondernemers die de toekomst kunnen brengen in locaties, gebouwen enzovoort. Die moet je steunen.

MB: En niet alles willen transformeren want dat lukt niet.

Met Dank Aan:

Hans van Beek

Joeri van Beek

Martin Boisen

Erik Braun

Ernstjan Cornelis

Thierry Goossens

Maurice Hermans

Bernadette Jansen

Christina Kaiser

Dorte Kristensen

Eliza Letteboer

Philip Moyersoen

Jeroen Saris

alle medewerkers van atelier PRO

MCD 8